POŠTARINA PLAĆENA U GOTOVOM

HR

HRVATSKA REVIJA

1

MCMXXXVIII

HRVATSKA REVIJA
GODINA XI BROJ 1 MCMXXXVIII

RAZMIŠLJANJA O HRVATSKOM PREPORODU

Početkom prošloga vijeka, nakon dugih i mučnih borba s režimima germanizacije i centralizacije, Hrvatska je bila sva iznemogla, klonula i iscrpena. Obrambene sile njene bile su zamrle. Seljak, bez ikakova utjecaja na politički život, mučio je svoju muku, kako da se prehrani i ostane živ od tlaka i nameta, gradovi su sve više popuštali prodiranju tuđinaca, a snaga plemstva, poslije propasti najznamenitijih porodica, bila je slomljena. Na tu iscrpenu i zamrlu domovinu našu spremala se žestoka ofenziva probuđenog madžarskog nacionalizma. Hrvatska je bila u agoniji i činilo se, da će ta starodrevna i nekoć slavna zemlja prilično bijedno i neslavno nestati sa historijske pozornice.

Stotinu godina kasnije, Hrvatska je svjetionik istine i pravde, ona je granitna stijena slobode, njena životna i kulturna snaga zadivljuje i za nju se znade u Evropi. Engleske novine pišu, da su Hrvati najodvažniji i najsvjesniji narod na jugoistoku Evrope.

Kako je došlo do takvih promjena? Kako se ona slabokrvna, iscrpena i socijalno nazadna Hrvatska od prije stotinu godina pretvorila u ovu mladu, krepku i socijalno naprednu Hrvatsku jakog i sigurnog nacionalnog osjećaja?

Kada to pitanje postavimo, moramo se sjetiti onih, koji su zaorali prvu brazdu, koji su prvi počeli buditi zamrli narod iz sna i zapalili u srcu njegovu onu božansku iskru, koja se od tada nije više ugasila. Geslo, kojim su ti ljudi razbudili zaspalu borbenu energiju kod Hrvata, bilo je ovo: »Narod bez narodnosti je tijelo bez kosti«. U tom je geslu sadržan čitav jedan program, ono je izraz uvjerenja, da narod, koji sam sebe ne osjeća, ne može uspjeti u borbi protiv ugnjetavača svoje slobode. Osjećaj narodnosti nije ništa drugo, do li psihološki organ kojim neki narodni kolektiv zamjećuje svoje vlastito postojanje. Taj osjećaj može u izvjesnim momentima da nabuja do strahovite snage i iz njega se rađa uzvišena spremnost i na najveće žrtve. Taj osjećaj u stvari je doživljaj jednog sasvim zasebnog, iz historijskog razvoja proizašlog tipa kolektivne duševnosti, koji sadrži u sebi sasvim osebujne vrijednosti, koje imadu zajedničku historijsku sudbinu, koje su stvarne i moćne, ali se ne dadu riječima definirati. Narodnost, to je stvarnost, koja se ne otkriva razumu, nego srcu. Narodnost nije teorija, nego osjećaj, i tko taj osjećaj u svome srcu ne nosi, tome se on ne može »dokazati« kao što se ni slijepcu ne može dokazati egzistencija boja, a gluhome egzistencija tonova. Ukoliko je taj osjećaj u nekome narodu življi, utoliko je taj narod snažniji i sposobniji za borbu, ukoliko snaga toga osjećaja slabi, utoliko slabi i otporna snaga naroda. Velika je zasluga naših preporoditelja iz početka devetnaestog vijeka, da su značaj narodnosti ispravno shvatili i točno tumačili, u tome je njihova jaka strana. Ali ti naši preporoditelji nisu bili slobodni ni od zabluda, i zablude njihove

potrebno je isto tako istaknuti kao i njihove zasluge. Glavna je njihova zabluda bila, što su stupili u borbu pod imenom ilirskim. Nad tim imenom izrekla je historija svoj definitivni sud: ono je mrtvo. Ono nije moglo da izdrži utakmicu s hrvatskim imenom, jer je bilo izvještačeno, jer je s učenjačkog pisaćeg stola ubačeno u svijet, jer je plod jedne intelektualističke konstrukcije, koja je mogla samo pojedince prolazno zagrijati. Hrvatsko ime nasuprot organski je produkt narodnoga života, to je ime što ga je narod dao sam sebi. Odatle je ono u historiji bilo tako žilavo, odatle je ono vječno mlado i neuništivo. Sudbina, što ju je ilirsko ime doživjelo, historijska je korektura jedne Gajeve zablude i ujedno važno historijsko iskustvo, koje se nije smjelo nikada zaboraviti ni s uma smetnuti. Narodi, kojima se moraju imena izmišljati za pisaćim stolom, uopće nisu nikakvi narodi, nego ili utvare u mozgovima pojedinih zanesenjaka ili fikcije, koje se u interesu izvjesnih grupa podržavaju i propagiraju. Ime, koje narod sam sebi daje, to je prva velika sinteza kolektivne narodne duše, i gdje te nesvijesne kolektivne sinteze nema, tamo nema niti kolektivnog osjećanja, bez kojega se neka narodnost ne može ni zamisliti, a kamoli da može postojati.

Bujni politički pokret, što se u prvoj polovini XIX. vijeka razmahao u Hrvatskoj, a kojemu se nikako nijesu nadali, zabrinuo je Madžare, jer su osjećali, da će im pomrsiti račune. Oni su se morali nekako pobrinuti, da pred svijetom sakriju nemoralnost svoga nastojanja da otmu slobodu Hrvatima, da tiraniziraju i mrcvare jedan kulturotvoran narod, koji pred Bogom i pred ljudima ima najsvetije pravo na slobodu i koji tu slobodu hoće. Da nemoralnost svojih političkih težnja prikriju, oni su tražili mogućnost da pokažu, kako ima Hrvata, i to mnogo Hrvata, koji i sami ne će, da hrvatski narod bude slobodan, već hoće, da mu u vlastitoj kući drugi zapovijedaju. Oni žalosni Hrvati, koji su na sebe primili odvratnu ulogu, da svojim pristajanjem moralno opravdaju tiraniju tuđinske vlasti u Hrvatskoj, bili su tzv. unionisti ili madžaroni. Nije čudo, da su pravi narodni borci iz dna duše mrzili i prezirali ove odvratne izrode. Svuda po Hrvatskoj dolazilo je do tučnjava i krvavih sukoba s madžaronima. Najstrahovitiji sukob desio se 29. srpnja 1845. povodom županijskih izbora, kada su se ogorčeni borci narodni, koji nisu imali drugoga oružja do li svete vatre, što im je u grudima gorjela, sukobili s vojskom, koja je izašla na ulice, da zaštiti madžaronske izrode od bijesa narodnoga. Toga je dana na Markovu trgu palo 13 mrtvih i 27 teško ranjenih Hrvata. Bila je to velika tragedija, ali ta je krv bila potrebna narodnoj stvari, jer ima laži, koje se mogu samo krvlju raskrinkati. Ta je krv bila potrebna, jer je bestidnost madžarona išla tako daleko, da su se i oni sami prikazivali kao zabrinuti hrvatski patrioti. Oni su imali dovoljno drskosti da argumentiraju ovako: Hrvati, sami za sebe, slabi su i nesposobni za život, pa je zato potrebno, da se što potpunije ujedine s Madžarima i tako postignu svoju sreću i svoj spas. Kad se objektivno promotre svi elementi tadanje političke situacije, onda izlazi, da su madžaroni zastupali apsurdnu ideju, da je spas hrvatskoga naroda u tome, da se što potpunije ujedini i izjednači s onima, koji su tome istom narodu htjeli da iščupaju živo srce iz grudi, s onima, koji hrvatski narod nisu priznavali ravnopravnim političkim subjektom, već su ga smatrali objektom svojih političkih ambicija,

s onima, koji u Hrvatskoj nisu gledali hiljadugodišnju kraljevinu s vlastitim državnim pravom, već su je proglasili svojom pokrajinom, provincijom, i za nju su u službenim aktima upotrebljavali naziv partes adnexae, pridružene strane. Nasuprot ovoj apsurdnoj madžarskoj koncepciji stoji nebrojeno puta krvlju potvrđena istina, da Hrvati mogu da se slože samo s onima, koji im potpuno priznaju pravo na slobodu i pravo da budu gospodari u svojoj kući.

Zanos narodnih boraca rastao je iz godine u godinu, paralelno s agresivnošću madžarskih imperijalista. Situacija se zaoštravala sve to više i sraz je postao neminovan. Konačno je dobio riječ vojnik, ban Josip Jelačić. On je kao ban i zapovjednik svih vojnih snaga hrvatskih bio zvan da realizira narodni program. Nakon provedenja potrebnih socijalnih reforma, kojima je ukinuto kmetstvo, seljak oslobođen tlaka i nameta, a za velikaše, duhovnike i plemiće određeno, da imadu plaćati porez kao i ostali članovi narodne zajednice, ban Josip Jelačić položio je pred saborom hrvatskim kao zakonitim predstavnikom hrvatskoga naroda, ovu prisegu: »Prisižem, da ću po svetoj svojoj dužnosti — kao iskreni sin ove domovine i kao ban kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije — u svakoj prilici i bez ikakvog obzira proti svakomu nasilju, nepravdi i uvredi, te proti svakomu neprijatelju krepko — kao što i moram — štititi i čuvati ove kraljevine s ustavom njihovim, kao što i cijeli narod, što u njima prebiva, u njegovoj slobodi i u pravicama njegovim.« Godina 1848. je godina, u kojoj su se uspjesi hrvatski popeli na vrhunac, ali to je ujedno i fatalna prekretnica. Hrvati su pošli u rat protiv Madžara kao zatirača svoje slobode, ali prilike se poslije te godine nijesu razvijale onako, kako je to narod hrvatski želio. Poslije divnih pobjeda došli su opet bolni i teški porazi za narod. Oni, koji su se tada našli na čelu narodnom, tek su se djelomično inspirirali nesvijesnim nacionalnim instinktom širokih slojeva. Oni su se nažalost osjećali obvezani i prema faktorima, koji su stajali izvan hrvatskoga naroda i u najodlučnijem času oni nisu mogli da ukažu na jedino ispravni i spasonosni put. Zato su snage reakcije zadobile ponovno nadmoć i privremeno ugušile svaku slobodu u Hrvatskoj. Ali jedno se više nije dogodilo. I u najtežim časovima svojim Hrvatska nije više pružala promatraču onako žalosnu sliku mrtvila i klonulosti kao početkom devetnaestog vijeka. Jednom razbuđena iskra nacionalne svijesti ne može se više u duši ugasiti. Ljudi su sa strahovitom gorčinom osjećali nedostojni položaj svoga naroda, duša je narodna u podzemlju pribirala svoje snage, u nutrašnjosti su klice slobode polagano sazrijevale. Crnih deset godina apsolutizma ojačalo je intenzitet gladi za slobodom, i čim je vanjska, mehanička sila pritiska popustila, pojavile su se u političkom životu Hrvatske opet krupne i impozantne ličnosti, koje su narodnim težnjama dale svježega zamaha.

Ono, što su »ilirski« preporoditelji započeli tapkajući još u polumraku praskozorja, kada su sve konture nejasne i razlivene, to je u nacionalnom pogledu do kraja razvijeno u Starčevićevu pravaškom pokretu, a u socijalnom pogledu u Radićevu seljačkom pokretu. Tek ovim pokretima potpuno je završen proces trajnog, sigurnog i čvrstog oblikovanja našega narodnog života. U ovim je pokretima novo hrvatstvo dobilo svoju kičmu, a najnovija historija naša pokazala je, da nema toga atlete, koji bi tu kičmu mogao slomiti ili bar malo saviti.

Makar s koje točke gledišta promatrali hrvatsku historiju, jedno iz nje proizlazi sasvim sigurno: Hrvati nikada nisu bili tijesto, iz kojega bi svatko mogao da mijesi pogaču kako bi htio. Hrvatski put je kroz hiljadu godina bio put pregaranja i borbe pod najtežim okolnostima. To je bio križni put. Moralo se na tome putu desiti, da se po koji put i poklekne pod teretom, ali hrvatski je narod uvijek smogao ponovno moralnu snagu da se uspravi i teški teret ponese dalje prema dalekoj i neznanoj zori potpune slobode. Taj je put na mnogo mjesta poprskan krvlju, to je put, kojim je išao Matija Gubec, seljački kralj, Petar Zrinjski i Krsto Frankopan, Eugen Kvaternik i Stjepan Radić. To je naš hiljadugodišnji put časti i otpora. To je put, kojim kao sablasna povorka idu legije naših mučenika s razbijenim lubanjama, rasporenim grudima i polomljenim rebrima. Skrenuti s toga puta značilo bi pljunuti na rane mučeničke, značilo bi učiniti besmislenima najuzvišenije patnje najboljih Hrvata.

DR. JULIJE MAKANEC

FRAGMENT

Poznam pute koji vode od ruba noći
i čiji se vršci diraju samog neba.
Peo sam se i ja preko njih i udisao
miris pun sunčanog ognja.
Kad sam pao na ledinu tvrdu
molio sam: Nevidljivi duše
zašto me strmoglavi sa takve visine.
Al nebo je bilo već taman bezdan
na kome su se zvijezde ugasile od straha.
Blažila me jutra. Sagovi spleteni od lišća
oduzimali grubost mome hodu.
Slušao sam kako trave strepe
sa njima je strepio i dub,
a kroz šume kao da je hodao Orfej
sa svojom glazbom sakriven.

OLINKO DELORKO

ODLAZAK LJETA

Obilazim draga mjesta zamišljen i plah
a sjena oblaka raste i biva sve veća.
Večeri su hladnije, već se providi dah
ljeto je prošlo — jesen sni u krošnjama drveća.

Tu u aleji za neba zvjezdana i plava
svaki korak bješe poljubac a stablo zagrljaj!
kad mi se o rame oslanjaše jedna smeđa glava
i iz očiju žaraše tih i podatan sjaj.

Od njih u nutrinama postaje toplije i tiše.
Iz šume mire ciklame — tko će ih sada brati?
Kao suze škrope male, dobre kiše
miju spomenima, ljepše će zato sjati.

I oživljujuć prošlo sveudilj tako lutam.
U šumu kiše kao da mi ona veli »dragi«
pa se obzirem a varka je znam
to gacam i dalje sam po blatu i vlagi.

Najposlije se vraćam. Udišem njen miris dugo
i jastuke grlim rukama objema.
Onda se prenem, snužđeno velim: tugo,
mog ljeta, mog sunca više nema.

SLOBODA SAMOĆE

Volim večer nepoznatog grada,
sam sam a mnoštvo buči —
sunčanu zraku što gasnuć pada
po kakvoj staroj kući.

Ulica se pjeni i u slapu ruši
u mrak koga istkaše visine,
ja volim tada lik mlade djevojke
što vitko zatreperi i mine.

I volim kišu toplu i tanku
kada stidljivo donosi svježine.
Predgrađa što mirnom predaju se sanku
dok centar u vrevi pline.

O, ja volim silno svoju samoću
i jesen u travama svelim,
saznanje da živim kako hoću
i više ništa ne želim.

NOVAK SIMIĆ

NA GROBU MATOŠA

Tko te među mirne svrsti?
Ti, pa da si miran?!
Umorno su pali prsti.
Komad je dosviran.

Kao izsvirano cello
ležiš tu u tami.
Tvoje izmoždeno tijelo
više zvuk ne mami.

Uništila svirka strasna
sumornog svirača.
Čuva pjesma: urna krasna
suze tvoga plača.

Katkad na grob list ti pane;
vrti se u plesu.
Idu ljudi. Šume grane.
Možda u svom lijesu

misliš da to bije voda
o obale Seine.
Il' da tvoje društvo hoda
noću od Matejne.

Tko te među mirne svrsti?
Ti, pa da si miran?!
Umorno su pali prsti.
Komad je dosviran.

KIŠNO VEČE

Kaplje kiša. Zvuk na limu
neizmjerno žalostan.
Kaplje kiša. Ko u dimu
hodam svijetom razderan.

Kaplje kiša. Samo rimu
imam kao kišobran.
Kaplje kiša. Zvuk na limu
neizmjerno žalostan.

SVIRAČ I SVIJET

Sviram sebe, svod i svijet.
Mrkost šuma, sjaj čistine.
Sviram, sviram od davnine.
Star sam kao ptica let.

Sviram tebe, poklič tvoj
kada sunce ganja tmine.
Sviram, sviram od davnine.
Star sam kao pčela roj.

Sviram ljubav, srce, um.
Suze, sumnje i tišine.
Sviram, sviram od davnine.
Star sam kao lišća šum.

Sviram sebe, svijet i svod.
Sviram huk i muk dubine.
Sviram, sviram od davnine.
Tajanstven ko zvijezda hod.

ŠKOLA
ZA VRIJEME PRAZNIKA

Sunčaju se duge klupe.
Po katedri muhe šeću.
Tintarnicâ crne rupe
prema suncu se okreću.

Utihnula dječja vika.
Nestalo je dragih lica.
A na stijeni slike ptica
ko iz starog sanovnika.

Globus bliješti na ormaru:
sunčaju se Oceani
i zelena ostrva.

Podne. Krovovi u žaru.
I oblaci razbacani
po nebu. I omara.

VJEKOSLAV MAJER

ZEMLJA GA DOZVALA

I.

Kad se Josipu Motikašu rodio prvi sin, bio je on neobično veseo.

Zato je onoga dana, kad se mališan imao krstiti, prvi put upregao mlade ždrijepce, da se odvezu do crkve.

Mati je dječakova, blijeda i dršćući ko ranjena srna, zaklinjala muža, neka pazi, da se divlji ždrijepci mlade krvi ne bi poplašili, da se ne dogodi zlo.

Motikaš je samo mahnuo rukom, poravnao šešir, i konji, sijevajući prkosnim plamenim pogledima, pojuriše u još neviđen svijet.

Mali se Mika (na krstu je dobio ime Nikola), hranjen zdravim materinjim mlijekom, koje je danomice lakomo gutao, razvijao i rastao ko mladi bičić. Otac mu je, trgujući blagom, lijepo zasluživao, kupujući tim novcem oranice i vinograde.

Rastao je Mika, rastao i posjed, tako da su — kad je počeo ići u školu — imali pet jutara prikupljene zemlje.

Mati njegova, pobožna žena, kud god je koračala, uvijek je u sebi molila, da bi se sve dobro svršilo. Njezina ponešto plašljiva duša uvijek je od bola zatreperila, kad bi čula, kako joj se muž, pogađajući se za volove, kune vidom djetinjim, da govori istinu.

»Nemoj, Joža, zaboga«, — sklopila bi ona suhe i od rada ispucale ruke pred licem muževim. Iz njegovih očiju prosuo bi se oganj ljutitih pogleda i ona bi se, sva nekako manja, zgurena, povukla, šuteći, u kut.

»Valjda sam ja gospodar u kući,« — kresnuo bi on zapjenjen od bijesa.

Njoj bi te riječi poput oštrica trnja ranjavale srce.

Zašto je tako grub sa mnom? — mislila bi ona. Eto, rodila sam mu djecu, nad kojom strepi, radim kao rob od mraka do mraka, pa što bi još više htio od mene, slabašne žene?

Takve bi joj tužne misli zapečatile usta, tako da nije po dva, po tri dana ni s kime progovorila. Tek bi, dojeći, u prvi suton progovorila koju riječ milja staroj kravi Muci:

»O ti draga moja, dobroto moja, samo da te još dugo zdravu i živu sačuva sveti Antun — slava mu budi i dika!«

Onda bi katkada kasno u noći banuo on, muž joj, s punom torbom darova na širokim leđima. Zapalio bi petrolejku i sve ih redom budio vrelim poljupcima pripita čovjeka, kome se čitav svijet pričinja proštenjarskim šatorom, pod kojim se pije, pleše i pjeva.

»Na, ovo sam tebi donio, Mika, ovo tebi, Marice; a ovo Janku« — i velika bi ruka, poput medvjeđe šape, vadila iz torbe kraljuš od crvenih stakalaca, čokoladu u srebrnom papiru ili paketić žutih medenjaka.

Djeca su od radosti podcikivala kao mali mačići.

Zatim bi prišao k ženi i gurajući joj punu novčarku u ruke govorio joj: »Spremi to, ženo! Spremi dobro tu našu sirotinju.«

Žena se je, utješena njegovim povjerenjem, dizala i pažljivo zakopavala novčarku u perje blazine.

Zatim bi ugasio svijetlo i za nekoliko časova po sobi se je već čulo disanje zdravih, radom izmorenih ljudi, koji spavaju.

Kad je Mika svršio pučku školu, odlučio je njegov otac, da ga, kao najstarije muško dijete zadrži na gospodarstvu. Mati je vruće željela, da ga prije smrti ugleda kao mladomisnika pred onim istim oltarom u seoskoj crkvi, pred kojim se ona vjenčala. Gotovo za cijelih školskih praznika potrajala je mučna borba između muža i žene zbog Mike, dok konačno, uz pomoć učitelja i župnika, nije pobijedila suza materina.

Od toga sutona, kad su joj pod granatom starom lipom u dušu kao kaplje meda pale riječi muževe, da odobrava njezinu želju, ona se povijala od sreće kao voćka prepuna mirisnog zrelog ploda.

Večerima je šila rublje za sina, a kad bi umorna legla i zaspala, sanjala bi, kako su se u njihovu župnu crkvu spustile velike blistave zvijezde, između kojih u svečanoj odori mladomisnika pred sjajno rasvijetljenim oltarom stoji njezino dijete, njezin Mika, i diže presveti sakramenat prema nebu. Ona, njegova mati, kleči upravo iza njega i vidi, svojim očima vidi, kako se mirisnim zrakom lelujaju poput ljiljana bijeli anđeli.

Orgulje bruje, crkva je puna boja i zvukova, a između glasova raspjevanog ljudstva ona točno razabira sočni zvonki glas svoga muža, kako podrhtavajući traži njezin, da preliveni jedan u drugi zajedno zapjevaju Bogu pjesmu hvale na uslišanoj molbi.

Onda su jednoga jutra, kad još nisu bile ugašene sve zvijezde, zaplesali pred kućnim vratima dobro uhranjeni konji Motikaševi, da odvezu Miku u grad, gdje se nalazila škola.

Iz rasvijetljene sobe čula su se zabrinuta pitanja, isprekidana plačem.

Joža je Motikaš, sjedeći u kolima, pucketao bičem mireći nestrpljive konje.

Napokon se vrata od sobe otvoriše, i Mika, gotovo se istrgnuvši materi iz ruke, pope se na kola i sjede uz smrknuta oca.

Mati i braća zakoračiše za kolima, ali bič zviznu i konji pojuriše kao vihor.

II.

Polumračni hodnici svećeničkog internata, po kojima su u crno obučeni, poput kakovih povorka tuge, koračali ozbiljni klerici, nisu se nimalo sviđali dječaku, koji je dotada po sunčanim livadama napola gô lovio leptire i ptice. Dječaku, kojemu je najmilijim drugom bio potok, taj plavi pojas, koji se vječno odmata i mami neodoljivo, mami u šume pune jagoda. Osjećao se kao mladi srndač koga su uhvatili i zatvorili u skučeno, prljavo dvorište bez i jednog stabla. Nigdje milovanja mirisnoga hlada, nigdje pjeva lepršavih ptica, koji godi duši kao cvijeću zalijevanje u ljetna predvečerja. On je naučio govoriti govorom slobodne, netaknute prirode, on je mislio i osjećao samo njezinim umom i srcem, a sada su ga odjedanput iščupali iz njezinih grudi i svega ga okrvavljena sile da zavoli te mračne, pune tjeskobe zidove gradskih kućerina.

Po cijele je noći suzama natapao jastuke, misleći na oslobođenje.

Ali ta se njegova želja ispunila tek nakon jedva svršenog četvrtog razreda, kad je prefekt njegovu ocu savjetovao, da ga više ne daje u školu. »Eto, u ovome je drugom polugodištu pao iz dva predmeta, razbio je glave dvojici svojih drugova, pa šta ćemo onda s takovim haramijom,« smiješeći se govorio je prefekt. »Dali smo mu povoljnu ocjenu i sad ga vodite kući, jer dalje na njega trošiti nema smisla, dragi prijatelju.«

Motikaš se zahvalio na savjetu i žmirkajući na sina govorio mu:

»Bogme, skupo sam platio to tvoje malo gospodstvo. Ali šta sad koristi jadikovati. Zemlji je također potrebno ljudi sa znanjem. Gledao sam ja, velečasni, grofova nadglednika, kako pazi na rad u polju i vinogradu. Zato nije čudo, da je njihov prirod svake jeseni i deblji i bolji, a, to se zna, i skuplji nego seljakov, koji često puta niti voćke ne očisti od gamadi i lišaja. Samo to je veliko zlo za seljaka, da što više ima, to mu više oduzmu. Zašto ne bi njemu, koji dio po dio svoga zdravlja i snage daje zemlji, ostavili barem toliko, da ne mora vatre posuđivati, jer često puta nema za što šibice kupiti. Pa nije samo ono zlata vrijedno, što se perom na papiru napiše!«

Prefekt je gledao u preplanulo od sunca lice Motikaševo i osjećao da govori istinu.

»Pravo govorite, prijatelju! Istina je, da je velika nepravda i zločin, kad se ruke, koje hrane najveći dio čovječanstva, vežu i tako malo poštuju!«

III.

Oranice, vinogradi i blago u štali jedva dočekaše bujnu mladost Mikinu. Mati mu se ispočetka jako žalostila, što je napustio školu, ali kad je vidjela njegovu silnu ljubav za zemlju, bilo joj je gotovo drago, što ga ima neprestano pred očima.

Samo mu se otac počeo nekako sve više uvlačiti u sebe. Radio je doduše kao i dosada, ali se je na njemu jasno opažalo, da ga neki, duboko u njemu skriveni nemir nagriza poput crva. Sve češće i češće čulo se njegovo prigovaranje, praćeno kletvom kao muklom, iz daleka prijetećom grmljavinom.

Mika je to dobro opazio, i to bi ga često, sinuvši mu u svijesti iznenada pri kakvom poslu, uznemirivalo. Prestao bi tada raditi, i uspravljen poput mlada jablana zagledao bi se nekud u daljinu. Kroz tišinu čulo se, kako kuca srce zemljino, i to kucanje činilo se kao da je zemlja govorila: »Ti, Mika, ne žalosti oca svojega, ako me zaista poštuješ i voliš. Ja znam, ti bi htio da dublje zaoreš, jer si mlad. Ali strpi se, pričekaj. Ne čupaj stara roditelja iz njega samoga i iz svega, jer ćeš zgriješiti, teško zgriješiti, Mika!«

Slušao bi tako Mika jedva dišući, i ne bi se mogao načuditi toj tajanstvenoj opomeni zemlje, koja šumi poput šumorenja lišća u kasnoj noći: »Kako? Otkuda to? Tko to govori i točno pogađa moje misli i nakane? A ja sam baš odlučio, da u svakom komadu našeg vinograda staru lozu zamijenim novom. A sad najedanput prijetnja. No ja ću ipak pokušati. Možda će stari ipak popustiti i pristati.«

Bila je već potpuna tama, kad se Mika vratio kući iz vinograda. Putem do kuće čvrsto je odlučio da večeras ocu rastumači plan svoga budućeg rada na gospodarstvu.

I te je večeri zaista u inače mirnoj kući Motikaševoj praskala, kao naglo šireći se požar, žestoka svađa između oca i sina.

»Dok ja živim, sa mnom će živjeti onakove, kakovima mi ih je ostavio pokojni otac, i oranice, i livade, pa bogme i vinogradi. Nikakove promjene ne dam, dokle god me smrt ne pokosi,« prijetećim je i punim snage glasom govorio stari Motikaš.

Mika je branio svoj plan iznoseći zavodljivim riječima velike koristi od njegova ostvarenja. A kad je, zanesen vlastitim riječima, koje su bile pune uzbudljive poletne mladosti, predložio ocu, da proda vinograd Šajni brijeg i da za dobiveni novac kupi strojeve za pilanu, starac je, skočivši sa stolca kao uboden, zagrmio: »Nikada, nikada, ti, ti raspikućo.«

Na stolu, koji se tresao od njegovih udaraca šakom po njemu, blistao se kao pritajena zmija otrovnica velik nož. Motikaš je pogledavši ga gotovo kao izbezumljen izjurio u mračno tiho dvorište, gdje je stojeći onako visok i gologlav s raščupanom prosijedom kosom izgledao kao prikaza duha jednoga od pokojnih Motikaša, koji je došao da vidi, što se to dešava na njihovoj starini.

»O, kako sam bio blizu zločina!« — pomislio je Motikaš stresavši se od ledenog daha bliske nesreće. »Krv, krv svoje krvi htio sam« — ali ne dovrši započetu misao, nego se gotovo stropošta na golemi panj starog, davno posječenog oraha. A tamo u slabo rasvijetljenoj sobi, stisnuta u kutu kao nastrijeljena grlica, gorko je plakala žena Motikaševa, mati Mikina.

Tri godine iza tog događaja jurio je blatnom, jedinom ulicom sela Črnilovca auto, zaustavivši se na zaprepaštenje kokošiju, koje su noćile na drveću, pred kućom broj devedeset i jedan. Moglo je biti tri sata izjutra.

Starci, koji nisu mogli spavati zbog kostobolje, čuvši tu za njih veoma neobičnu buku poluglasno su sa visokih postelja pitali mlađe: »Jeste li čuli?« Ali mladost je još spavala tvrdim snom.

Šofer je istovario teške glomazne kovčege, i primivši plaću za vožnju, odjurio je s istom bukom natrag odakle je i došao. A kad je auto utonuo u sivu maglenu daljinu, već je polovica sela zajedno sa starcima uplašeno pitala: »Tko bi to mogao samo biti tako rano? Da nije pljenidba? Lako bi i bila, zamirisao joj je mošt, pa se je požurila,« — zazujilo je selo. Zabrinuti pogledi lutali su od dvorišta do dvorišta, ali nigdje se još nije vidjelo svijetlo žmirkavih petrolejka. Selo je jedva čekalo dan, koji će ih osloboditi te mučne, tjeskobne neizvjesnosti.

Onda se je, sva radosna, najprije pod kuminim prozorom pojavila kao lepršava proljećem tkana zastava umirenja, Mara Motikaševa. Selo je odahnulo i Maru skoro na rukama do kuće joj ponijelo. »Mika se je vratio«, odgovarala je ona na radoznala pitanja sa svih strana.

Motikaš i mlađi sin baš su namještali ponovno napunjen tropom kotao za pečenje rakije, kad je Mika zakoračio u pecaru, u kojoj je pored njih dvojice bilo i nekoliko susjeda, zagrijanih toplom rakijom. Oni, utonuli u toplu zavodljivost opojnog pića, nisu čuli, kad je auto došao ni kad je otišao, pa su sad, čuvši Mikin pozdrav i ugledavši ga ovako iznenada pred sobom, najedanput svi, tko znâ radi čega, zaplakali. Mika im je, i sam donekle zbunjen zbog njihova plača, redom stiskao žuljevite ruke, a onda pozvao brata, da pođe s njime unijeti kovčege u kuću. Svi pojuriše. Svaki je htio da se barem dotakne velikih kovčega. U kući planu svijetlo.

Radost se kao topli mirisni talas preli po svemu. Stara golema lipa, koja se je poput kakvoga kućnog čuvara-duha dostojanstveno dizala sa sredine dvorišta u vis, tiho je zašumila svojim gustim krošnjama. Sve je bilo u blagdanskom raspoloženju. Počeli su dolaziti bliži i dalji rođaci, vodeći sa sobom još polusnenu djecu. Joža je Motikaš u veliku čašu točio rakiju, i svi su pili, baš kao da su svatovi. Mika im je pripovijedao o čudesima američkih gradova, gdje su kuće visoke kao brda, a rijeke tako goleme, da se ne vidi s obale na drugu. Ljudi su, gurkajući jedan drugoga laktovima, nijemi i začuđeni slušali. A kad im je ispričao, kako je radio u dubokom rovu rudnika, gdje smrt vreba iz crnih kamenih stijena ugljena, udarali su se u grudi. Stari je Motikaš neprestano gledao u sina, koji je onako visok i širokih leđa mnogo sličio na pokojnu mater.

E da ga sad vidi tako razgranata i lijepa, — pomislio je s tugom u srcu.

Kasnije, kad su se već prilično pijani ljudi počeli razilaziti svojim kućama, nagađali su radoznalo o množini dolara, koje je Mika donio kući.

IV.

Petog dana poslije povratka iz Amerike, krenuo je Mika rano ujutro, da obiđe imanje.

Koračajući lagano po rosnoj stazi voćnjaka, čija su stabla bila puna već skoro zreloga voća, osjetio je, kako mu se duša trza kao ptiče, koje bi rado poletjelo, ali su mu još preslaba krila. On se još nije bio sasvim uživio u tu divnu, nenadmašivu harmoniju rane jeseni, okićene preraznim plodovima, nad kojima drhti blaga riječ božjeg blagoslova, izmoljenog mukama žilavih orača. Utisci, koji su se tamo, u novom svijetu, u njegovu biću poput čađe nakupili — nisu još dopuštali draguljnu vedrinu pogleda u nanovo stečeno životno zatišje. Ali prvi drhtaji — kao lagani potresi, počeli su se već javljati.

Pod stablima voćaka bilo je mnogo raznovrsnog ploda, popadalog preko noći. Naročito su ga privukle jabuke. U svakoj kao da je bio sakriven vrisak djevojački. On se prignu i dohvativši jednu požudno zagriznu u njezino ružičasto meso. Sok poteče, slast mu razigra srce, i on silno zaželi da zagrli sve te voćke, selo i čitav svijet. A kad je stigao u vinograd, zbog kojega se pred tri godine posvadio s ocem, njegova radost buknu s neodoljivom snagom. Milovao je drhtavom rukom zrele grozdove, koji su se poput patuljaka u odjećama različnih boja sakrivali iza širokog lozinog lišća.

Dugo je tako promatrao to posvuda po zemlji razasuto blago, osjećajući kako se korijenje njegova bića opet sve dublje i dublje spušta u otkrita njedra zemljina.

Neodoljiva ljubav zemlje za one, kojima je život ogledalo njihovih i njezinih patnja, šiknula je poput munje bićem Mikinim, i ono je planulo neugasivim ognjem novog uskrsnuća. Shvatio je sada, zašto je, dok je kopao ugljen u rovovima rudnika, smrt bila tako glasna i nasrtljiva. Shvatio je, da je njegov pravi i jedini poziv, da budno prisluškuje otkucajima srca zemljina, koje od krvavog naprezanja u danima stvaranja može da bez brižne njege seljakove klone, pa čak i umre.

Okrijepljen tom dubokom spoznajom, Mika se s rascvalim cvijetom pomirenja u duši, svatovskim korakom zaputi kući.

A kad se spustio suton, on je prvi put, otkako se vratio, potjerao blago na pojilo kraj šume.

VLADO VLAISAVLJEVIĆ

SELJANKA U TUŽNU JESEN

Toči se vlaga po sumraku preko ravnice,
nabrekle potoke daleki prostori srču,
snatre stabla o skladbama oproštajnim, uz koje odseliše ptice,
opustošena su polja, sjenokoše na krču.

Žuri se preplašen put niz selo i ne će da stane,
ko da se boji na sebi ponijeti stvorove žive.
Tužna je mlada seljanka zbog prošnje momačke — nedočekane,
u besplođu miruju upokojene njive.

Izvori goli iz šuma do graba su dopuzili,
snuždio se kraj puta orah smrknut i potresen,
nad tjeskobom seljanke vrsi grana su prosuzili
i hladnija je jesen.

STJEPAN HRASTOVEC

† IVO BADALIĆ

Dana 20. studenoga g. 1937. umro je Ivo Badalić. Njegova je rana smrt preosjetljiv gubitak za naš teatar. Rođen g. 1890. u Zagrebu, on je došao vrlo mlad na pozornicu debitirajući 16. listopada g. 1907. u Bernsteinovu »Kradljivcu«. Učio je kod iskusnih glumaca Vaclava Antona i Đure Prejca. Svojom zgodnom pojavom i mladošću, činilo se, da je bio kao stvoren za ljubavnike, bonvivane i druge mladenačke uloge. I doista, gotovo petnaest godina nije se ni pomišljalo, da bi Badalić mogao da zamijeni svoju struku drugom. Rijetko kad tražilo se od njega, da bi glumio drugo, nego sebe. Ipak su već onda nekoje uloge odavale njegov smisao za značajnije scenske koncepcije. Tako su molièrski ljubavnici pokazivali lako njegovo prilagođivanje stilu, Princ u »Starom Heidelbergu« uživljavanje u naročite milieu-e, a pogotovu Zbiško u »Moralu gđe. Dulske« jake akcente karakteristike i kod lica tako blijede izražajnosti, kakova su nedorasli mladići. Prekinuvši tek za dvije sezone: 1919.—20. u Splitu i 1920.—21. u Osijeku, rad na zagrebačkoj sceni, vraća joj se opet sav preobraćen kao pedantan i do skrajnosti savjestan umjetnik s posve novim scenskim ambicijama. Dok mu se je prije prigovaralo, da ne uči svojih uloga, sad su postali njegovi nastupi potpuno izrađene studije i teksta i svake posljednje sitnice i scenske i glumačke u njegovim zrelim kreacijama. Svaka nova uloga bila je novo iznenađenje, ali i nova pobjeda u Badalićevoj umjetnosti. Najveću kušnju glumca umjetnika: ustrajati u žarištu interesa gledalaca tijekom čitave večeri, kroz sve peripetije života na sceni, pa i preko te večeri, svladavao je Ivo Badalić začudnom lakoćom od jednog dramskog djela do drugoga svagda otkrivajući nove vrline talenta. Tako su se redale kao u nekoj žurbi zamašne kreacije, koje su utvrdile njegovu izvanrednu poziciju u našem ensemble-u: Jago, Julije Cezar, Shylock, Slojme (»Bog osvete«), Sartorius (»Kućevlasnici«), Stanhope (»Svršetak puta«) i druge, te iz domaćeg repertoara: Lenbach (»U agoniji«), Ignjat Glembaj, Janković (»Hrvatski Diogenes«) i Matoš (»A. G. M.«).

Sva su ova lica dolazila na pozornicu kao gotovo scensko djelo i vanjskom svojom pojavom i izrađenim crtama svoga karaktera. U daljnjoj akciji, koja je slijedila tvrdu logiku njihovog izživljavanja, ona su se sve više utuvljivala u maštu gledalaca i ostavljala u njoj likove neizbrisivih kontura. Nezamjetljivo nestajala je iz njih ličnost glumčeva, kao da ih se je nesebično odrekao i prepustio ih efektima autorova djela. Ne nadbijajući se s njegovom umjetnošću, očuvala se je tako ipak u svom sjaju i Badalićeva umjetnost.

Bogat smisao za gestu i pokret iskoristio je Badalić u svojim prikazima do kraja. Njegovi stari aristokrate i oficiri bili su u tom pogledu prava riznica oštro zapaženih alira i vanjskih sitnih karakteristika. Tako je njegov stav na pozornici već po sebi unosio u dijalog fine dramatske akcente i pojačavao u sukobima dramatske sporove do najveće izražajnosti. To mu je trebalo, pogotovu, kad su njegova lica bila tipovi ograničenih duševnih sposobnosti i opore naravi bilo po svom tvrdokornom naziranju na svijet, bilo po krivom odgoju, bilo po kojem izrazito psihičkom defektu. Stanhope u »Svršetku puta« i Doringer u »Zecu« bili su takvi vršci njegovih umjetničkih osebitosti.

Snaga Badalićeve karakteristike u tom smjeru u mnogočemu podudarala se je s umjetnošću Borštnikovom, pak nema sumnje, da mu je on bio možda nesvijesno uči-

teljem. Ali je Badalićev sentiment bio širi od Borštnikova, on je obuhvaćao i sve nijanse vedre i iskrene bonhomije. Njegov Janković u »Hrvatskom Diogenesu« nije pokazivao samo crte ličnoga šarma dobrog čovjeka, nego i posebnu ljepotu dobre duše, koja se razdaje svim ljudima i nikad ne zataji. Možda se je Badalić upravo u toj ulozi osjećao kao svoj u svojemu.

Kad je Badalić 26. listopada g. 1932. slavio svoj dvadesetpetgodišnji jubilej, odabrao je za proslavu Dehmelovu dramu »Dobrotvori«. Ulogom Christiana Wacha kao da je htio da oživi u uspomeni ono, što ga je nekoć možda najviše privlačilo glumačkom zvanju, kad je gledao Strindberga i druge onda moderne dramatičare: drastično rovarenje svojom nutrinom. Svaki umjetnik povodi se po zakutcima svoga života nekim nastranim idealom. I Badaliću činilo se je, da je došao čas, kad bi njegova gluma mogla postati nekim još nevidenim: otkrivenjem čudnih misterija duša. U gomilanju psiholoških motiva, u poniranju u dubine ispaćene duše, on je one večeri naročito osjetio svu zanosnu opojnost svoje umjetnosti.

Zanosi zapremali su u Badalićevu biću uopće široke prostore. Sa zanosom on je pristupio teatru i ostao u njegovoj službi do posljednjega daha. S patriotskim zanosom on je gledao na svoj narod, ne napuštajući nikad misao, da svim svojim životom pripada njemu. Sa zanosom obavljao je i mučne poslove kao predsjednik Mirovinskog društva, kad se je radilo o interesima njegovih drugova. Njegova prerana smrt te je zanose sačuvala nepomućene, ali je učinila težim i nepodnosljivijim njegov gubitak.

B. Livadić

PSIHOLOŠKA ILI FILOZOFSKA ESTETIKA

Spoznajna nemoć psihologizma, kao i drugih pravaca, koji polaze s osjetilnog opažanja kao osnove spoznaje (pozitivizam, empirizam, materijalizam itd.), nigdje se bjelodanije ne očituje, koliko u rješavanju estetskih problema.

Karakteristični su u tom pogledu prigovori Vladimira Dvornikovića estetici Benedetta Crocea: »Pa ipak mi prezreni, mi od »otvorenog horizonta«... ne možemo i ne ćemo da stanemo pred tom oštrom ogradom definicije. Mi je respektujemo samo uslovno, t. j. samo dotle i samo onako kako smo rekli. Mi znamo ono što svi mislioci soja Croceova savršeno i konstantno zaboravljaju: da u svim tim toliko ponosnim, dekorativnim i apsolutističkim definicijama ima nešto konvencionalno i nešto pusto relativno. Mi ne polažemo na te distinkcije, definicije i granice toliko tragičnu težinu.« »Definicija, tu je krajnji cilj Croceove meditacije, kao u skolastici. Negacija svega što razbija okvir definicije, kao u hegelizmu. Šta je intuicija i šta je pojam? Je li umetnost osećanje ili saznanje; progovara li ona intuicijom ili pojmom? Šta je »estetski sud« i šta je »lepo«? Šta je estetika, a šta je logika? Šta je filozofija, a šta nauka, u odnosu prema umetnosti; i šta je istina i dobrota, u odnosu prema lepoti?« Dvorniković zabacuje sve te »definicije« i distinkcije, ili ih bar prima uslovno, jer mu je od prvotne važnosti — što kod Crocea ne nalazi —: »postanak tih pojmova, njihova međusobna genetička veza«. Prigovara Croceu, što odbija pozitivističke i naturalističke metode: »Engleski evolucionisti, oni koji traže od praistorije prvi koren i razvojne forme umetnosti, koji zaviruju u ptičja gnezda, kupe etnografske sitnice i prevrću po prahu arheologije da bi rekonstruisali nekakvu evoluciju umetnosti i sredili pojam estetičnoga, još gore prolaze pod oštrim perom Croceovim«. Dvorniković slavi Adlera, što »u našim danima, u medicinskoj psihologiji, nikako ne podnosi apsolutnih granica između raznih psihičkih stvaralačkih i formativnih sila«.

Ipak je Dvorniković, na kraju krajeva, prisiljen da prizna Croceu neke zasluge u estetskoj nauci: »Ima tu bistrih i jasnih konstatacija, pravih ‚Arhimedovih tačaka' koje je Croce utvrdio kao rezultat stare estetske romanske kulture, a nama mogu da posluže kao uporišta u strahovitom kaosu ove problematike. Croce je kao niko dosad

utvrdio organsku nedeljivost umetnosti, služila se ona ma kojim izražajnim sredstvom. Odredio je pravo mesto estetici u okviru filozofije. Slomio je definitivno kičmu t. zv. objektivnoj estetici koja je stolećima navraćala čoveka da ‚lepo' i ‚estetsko' traži u stvarima ‚kao takovima'. Umetnost je samo naš način doživljaja, nešto što je u nama pripravljeno, a umetnina (ili i sama priroda) samo je sredstvo da se psihički proces estetskog doživljaja u nama izvrši... Odnos između umetnika stvaraoca i ‚pasivnog' primaoca, konzumenta, najelegantnije je rešen: proces je isti, samo inverzan. Tu se otvaraju i novi pogledi na prirodu i zadatak umetničke kritike. Otvara se i jasan pogled na to što je ‚estetski sud', problem na kome su ranije utrošeni tomovi artije bez ikakva rezultata... Po Croceu svi su ljudi po dispoziciji umetnici, jer se jezikom izražavaju, a to je već prvi estetski fakat. I najveći ‚psihologista' saglasiće se sa ovom konstatacijom, pa i još sa mnogim drugim lepo i jasno izrečenim konstatacijama Croceovim. Samo, to ipak moramo da ponovimo, sve ove konstatacije Croceove mi bismo primili da pođemo s njima i dalje, ali nikada tako da se ukopamo u njihove ograde.« (»Benedetto Croce i njegova estetika.« »Politika« od 28. X. 1934.)

Ovdje je nedvojbeno jedno: »otvoreni horizonti« i strah od »ograda« ne znače drugo do nepovjerenje prema definicijama, koje Dvorniković identificira s distinkcijama. Pitanje je ipak, da li je Croceovo distingviranje estetike od logike, filozofije od nauke, dobrote od ljepote itd. isto što i definicije, kao što je i pitanje, da li bi Croce bez tih »ograda« bio mogao doći do onih konstatacija, koje Dvorniković odobrava.

Empirijsko-psihološka opozicija nastala je iz opravdanog isticanja subjektivnokonkretnoga, »psihološkoga«, nasuprot praznih objektivnih generalizacija i apstrakcija. Volkelt kaže u tom pogledu: »Često se susreće... mišljenje, da treba baciti pogled na što širu historijskoumjetničku osnovu, da treba paziti na zajedničko i bitno u punoći umjetničkih djela i da treba, prema osobitim potrebama u pojedinim slučajevima, to zajedničko i bitno izvući i ujediniti. Ova se metoda može označiti kao apstrakcija umjetničkih djela. — Kamo vodi ovo sakupljanje, izvlačenje, ujedinjavanje zajedničkoga i bitnoga na umjetničkim djelima? Ipak prema vanjskim i nepouzdanim oznakama. Može se postaviti mnoštvo apstrakcija o tehnici mramora, o tehnici bakroreza, o uporabi uljene boje, o povlačenju pravca, o gradnji komedije, a i o predmetima historijskog slikarstva ili balade; ali s njima se ne dolazi nikada k onome, što zapravo sačinjava predmet estetike. Estetika hoće da upozna duševna zbivanja, u primaocu i u umjetniku stvaraocu. Sve to apstrahiranje ne dovodi nas nikada dotle, da saznamo, što su osjećali grčki umjetnici, kad su stvarali svoje tragedije, i što se je događalo u unutrašnjosti grčkoga naroda na svečanostima velikih Dionizija i Leneja. Da tako duboko prodremo, moramo, kako smo vidjeli, primijeniti psihološke postupke, koje polaze iz unutrašnjih iskustava modernog čovjeka, sa značenjem analogije.« Slično govori i Müller-Freienfels: »Svaka definicija pojma ‚umjetničko djelo' mora sadržavati jedan p s i h o l o š k i momenat. Čisto objektivna definicija nemoguća je, jer ono, što neku stvar čini umjetničkom, to je samo psihološki odnošaj prema umjetničkom užitku s jedne strane, a s druge strane psihološki odnošaj prema stvaraocu... Specifično umjetničko, ono što neko djelo čini umjetninom, počiva uvijek u njegovim — iako samo u predodžbi mogućim — odnošajima prema nekom subjektu, dakle u psihološkim odnošajima. — Čisto objektivna estetika, koja isključuje svako psihološko promatranje, logična je grdoba; i ako se često izriču estetska opažanja kao objektivna, ipak ona imaju svoj korijen u psihološkom, i da se shvate, treba se vraćati uvijek k ovim odnošajima prema j a... Svakako, u umjetničkom djelu nalaze se i objektivni elementi, kao predmet i materijal, ali ovi su tako isprepleteni sa subjektivnima, da se ni oni ne mogu promatrati odijeljeno.«

Prirodno je, da ljudski duh bježi od praznih mislenih konstrukcija i da teži za konkretnim. Ali kakove je vrste konkretnost empirijske psihologije?

Glavna osnova empirijske psihologije je osjetilno iskustvo, kojega se ona ne može odreći, a da ne porekne samu sebe. Tako

Volkelt, iako izričito naglašava subjektivni momenat, poričući apstrakcije, koje diktira umjetnička tvorevina shvaćena kao objektivno »dana« stvar: apstrakcije tehnike mramora, tehnike bakroreza, uporabe uljene boje, gradnje komedije itd., on ipak operira istim ovakovim apstrakcijama. On tvrdi, na primjer, da ono, što muzičar izražava zvukovima, slikar bojama, a pjesnik riječima — nije isto. Diferenciranje je čisto tehničko-apstraktne prirode; vjerovanje u kvalitativnu razliku između zvukova, boja i riječi znači isto što i vjerovanje u tehniku mramora, bakroreza ili uljene boje. Ali empirijski psiholog treba da na svaki način spasi osjetilno iskustvo. Isto tako Müller-Freienfels direktno poriče objektivni fizički momenat, jer se ovaj ne može promatrati odijeljeno od psihičkoga; ali ga, s druge strane, opet potpuno priznaje u svojoj teoriji »inervacije« ili sa svojim tipom »senzoričara«. »Inervacija«, kao i »senzorično« doživljavanje umjetnosti, pretpostavljaju, jasno, umjetnički objekat kao neovisan fizički predmet.

Koliko god psiholozi naglašavali subjektivno, ovo mora, zbog njihovih osjetilnih pretpostavaka, da se skameni u — fizičko, dakle u objektivno. Iza svih empirijskopsiholoških otkrića subjektivnoga i konkretnoga stoji ipak dogma »dane« stvari, dogma »objektivne stvarnosti«, te subjektivnokonkretno mora nužno da se opet raspline. Neumann piše: »Ali psihologija umjetničkog stvaranja mora, prema našem današnjem shvaćanju psihologije, da bude dopunjena uzimanjem u obzir fizioloških zbivanja, koja teku paralelno s duhovnom djelatnošću umjetnika. Mnoga zbivanja kod umjetnika, kao njegovo gledanje i slušanje, motorički procesi djelatnosti njegove ruke pri modeliranju i slikanju, izraz njegova unutrašnjeg života posredstvom jezika imaju fiziološku stranu pristupačnu naučnom istraživanju.«

Konkretnosubjektivni momenat empirijske psihologije potpuno je psihofizički shvaćen. Takove su funkcije i stvaraoca i primaoca. Među njima stoji umjetnina kao fizička stvar, kao rezultat psihofizičkih funkcija umjetnikovih, koja će biti jednako psihofizički doživljena: senzacijama, asocijacijama, uživljavanjem, inervacijom itd. Krutoj i nepomičnoj stvari treba na neki način udahnuti život.

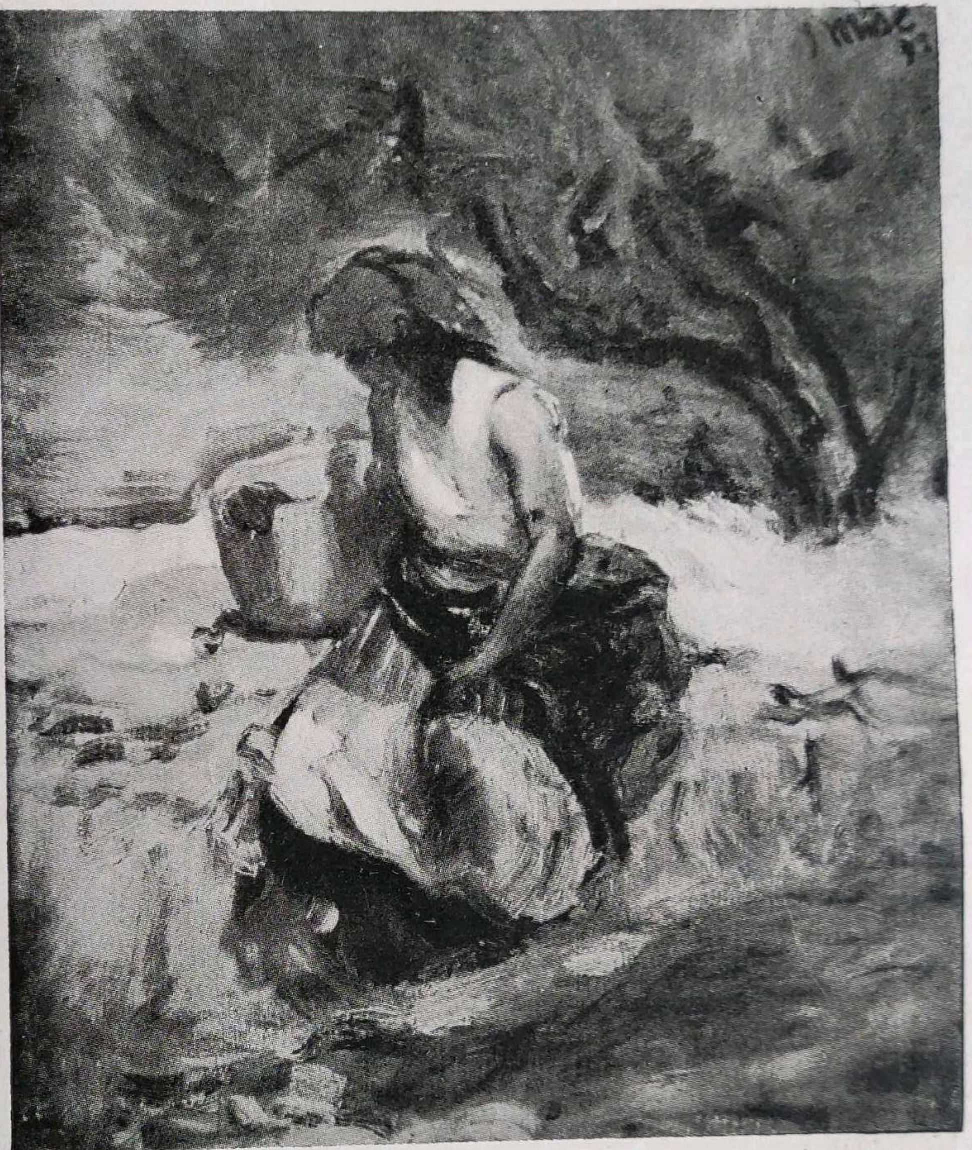
S druge strane, koliko god psihologija bježala od mislenih ograđivanja, ona se neprestano nalazi pred imperativnom potrebom mislenog određivanja. Ona mora neprestano da pita: Jesu li sve senzacije estetične ili samo neke? Je li svako uživljavanje estetično ili samo uživljavanje određene vrste? Isti Meumann, koji izričito traži uzimanje u obzir fiziološkog zbivanja, izražava se na jednom mjestu vrlo skeptično o vrijednosti takova proučavanja: »Ujedno se ovdje vidi opet nedovoljnost čisto psihološkog načina opažanja. Čovjek direktno čezne, kod svih tih lijepih riječi: iživljavanje, kočenje snaga, porast snaga itd. za bilo kakvim objektivnim određenjem onoga, što označujemo kao uzvišeno u umjetnosti i u prirodi. Nekoliko takovih određenja daje Lipps u raspravljanju o vrstama uzvišenoga, i gdje ih on navodi, kao u pojmovima ,tiho uzvišenoga', ,bezgraničnosti' i ,bezobličnosti uzvišenoga', tu ih jednostavno nabraja, te se ne razumije, zašto upravo ovi objektivni predikati i ona subjektivno psihološka određenja pripadaju uzvišenome.«

Odakle ovo kolebanje između subjektivnoga i objektivnoga, između psihološkoga i mislenoga, između fizičkoga i duhovnoga? Ono je naprosto posljedica predrasude, da empirijskopsihološka metoda ima teoretski, spoznajni značaj. Međutim, kako empirijska psihologija mora poći sa gledišta »dane« stvari, ona se je već unaprijed odrekla spoznaje konkretnoga. Već njeni najprimarniji doživljaji, senzacije, nijesu drugo do apstraktna uopćavanja. Psihološki estetičari ne raspravljaju, je li ovo crveno, zeleno ili modro estetično, nego je li estetično crveno, zeleno ili modro uopće. I zato sve, čega se empirijska psihologija dotakne, pretvara se nužno u apstraktnu shemu. Ona prezire i poriče aksiomatičke apriorne apstrakcije, ne sluteći, da je i ono, što im suprostavlja kao tobožnju konkretnost, jednako nerealna praznina.

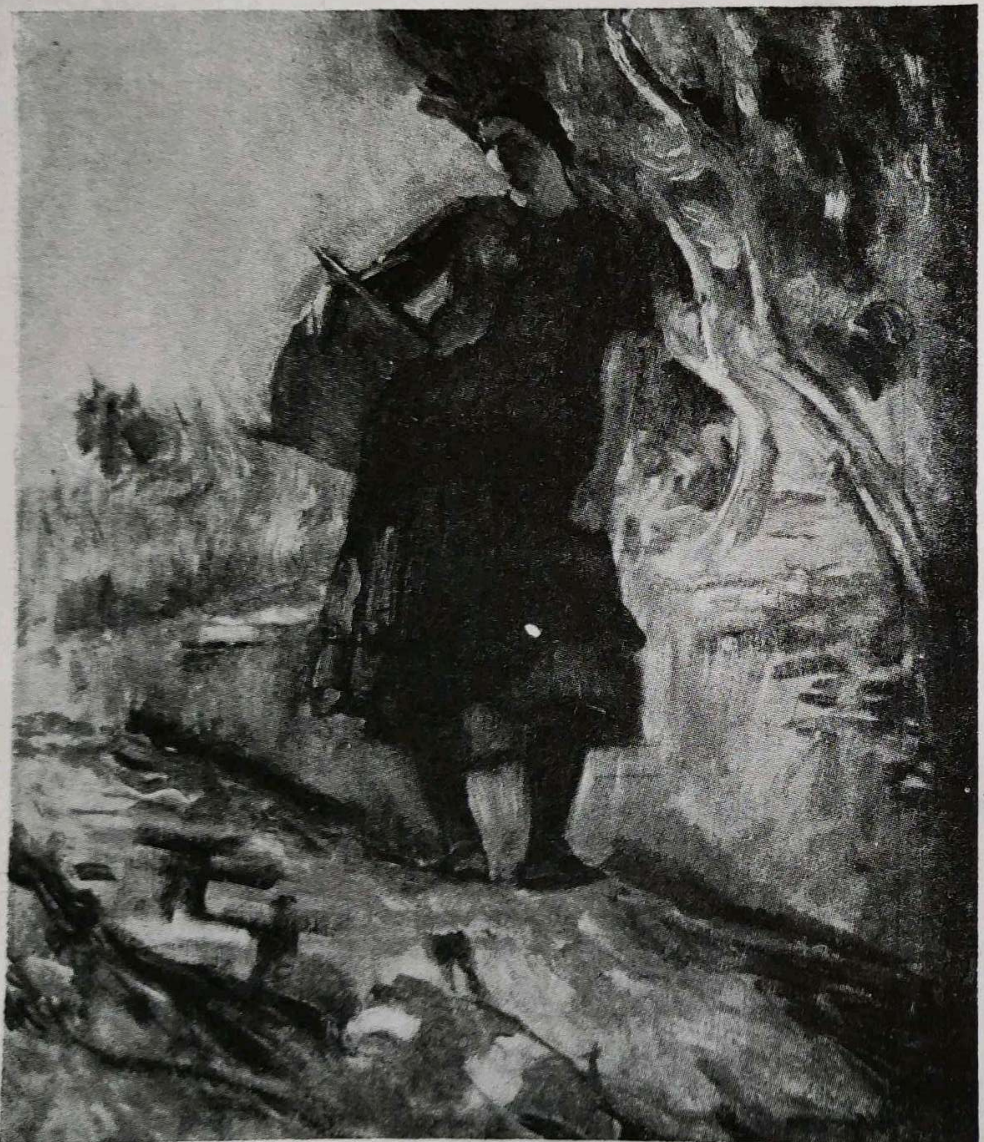
Kako se ima riješiti ova mučna zagonetka? Zar nije moguće nikako zahvatiti subjektivno i konkretno, kad upravo znanost, koja pripisuje sebi to svojstvo, ne zahvaća

Jerolim Miše — Šoltanka

Pod maslinom

Jerolim Miše — Djevojka s maštilom

Oblačno jutro

nego samo prazne sjene konkretnoga? Imamo li se odreći konkretnoga i držati se apstrakcija?

Treba imati jedno u vidu: i induktivno konkretni pojmovi (sisavac) i deduktivno apstraktni pojmovi (trokut) rodili su se na istom području, na području stvarî; induktivna metoda ih ogleda i opipava, a deduktivna ih broji i mjeri. Ako vidljive i opipljive stvari proizvode sheme i apstrakcije, mora se pojaviti opravdana sumnja, da li su one istinske konkretnosti, na koje se misao može s pouzdanjem osloniti. Ponavljam, senzacije, tobožnji prvi datumi iskustva, već su generalizacije. A ispravno je shvaćanje, da misao mora poći s konkretnoga, ako ne će da se izgubi u maglama uopćavanja. Gdje se nalazi istinski konkretno?

Ili postoje vrijednosti ili ne postoje? Je li moguće, da one ne postoje? Je li moguće, da su Dante, Shakespeare, Goethe ravnopravni bilo kojem stihotvorcu, je li moguće, da su Michelangelo ili Leonardo estetski jednaki nekom slikarskom diletantu, jer i ovi pjesnici i slikari, kao i stihotvorac i diletanat, mogu se nekome »sviđati«, mogu pružiti nekome »užitak«, kako tvrde pozitivistički relativisti? Kad bi to bilo istina, velika poezija i velika umjetnost uopće ne bi ni postojale. Međutim svak zna, ili barem nejasno osjeća, da su Dante, Shakespeare, Goethe nešto drugo nego obični stihotvorci, a Michelangelo i Leonardo nešto drugo nego obični diletanti. Što ne znači drugo, nego da pjesničke i umjetničke vrijednosti postoje. U tome slučaju moraju postojati i sudovi, koji imaju objektivnu vrijednost.

Takovi sudovi, jasno, moraju poći iz iskustva, a iskustvo ovdje ne može biti drugo do neposredno doživljavanje pjesničkih i umjetničkih utisaka. Drugim riječima, samo će vrijediti onaj estetski sud, koji je izrečen na osnovi faktičkih estetskih doživljaja. Za to su pak potrebite neke osobite kvalifikacije, potrebita su neka osobita duševna stanja, u kojima se jedino mogu primati pjesnički i umjetnički doživljaji. Empirijski psiholog (kao i pozitivist uopće), ne priznajući pekulijarnost estetskoga, misli, da je za to a priori kvalificiran, jer je — psiholog, te pristupa estetskim objektima kao i svim drugim psihofizičkim pojavama, ne brinući se, da li su zbilja estetski i zašto su estetski; isto tako rade deduktivni filozofi, jer pristupaju estetskim pojavama sa svojim aksiomatičkim principima građenim mimo iskustva. I zato je neizbježivo, da se psihologu estetski objekat mora prikazati kao »dana« fizička stvar, koja izaziva nediferencirane općenite psihofizičke reakcije, kao što su senzacije, opažanja itd.; isto tako deduktivnom filozofu mora izgledati estetski objekat kao otisak nediferenciranih mislenih konstrukcija. Faktički estetski sud odvija se na sasvim drugi način.

Što znači sud čovjeka, koji je zbilja doživio Shakespeareova »Macbetha«: »Macbeth je poezija, estetsko djelo itd.«? Subjekat »Macbeth« nije »dana« fizička stvar, nego pjesnikov doživljaj, njegova strava nad sukobima dobra i zla i dramatska snaga, u koju se je ovaj osjećaj kondenzirao. Primalac, vibrirajući još pod sugestijom ove snage, podaje doživljaju pjesnikovu (a i svome, jer je pjesnikov doživljaj i sam proživio) opći predikat: poezija, estetsko itd. Subjekat je dakle suda proživljavanje, obnavljanje jednog konkretnog pjesnikova doživljaja. Ova je konkretnost dinamična, ona je akt, i na strani stvaraočevoj i na strani primaočevoj; na strani stvaraočevoj, ukoliko je osjećajno fantazijska sinteza (osjećaj strave zbija se u radnju drame), a na strani primaočevoj, ukoliko je obnavljanje osjećajnofantazijske sinteze. U jednu riječ, ova konkretnost nije konkretnost empirijske psihologije, nije konkretnost fizičke stvari, koja može biti doživljena samo mehanički i pasivno (senzacije, opažanje), dakle funkcijama oprečnim dinamičkom aktu, ovdje je subjekat neposredni umjetnički doživljaj, on je suglasno vibriranje stvaraočeve i primaočeve duševnosti, dakle upravo nešto oprečno doživljavanju opipljivih i vidljivih stvari. Na taj način estetski objekat nije više mrtva fizička stvar, nego živa pjesnička duša u prisnoj toplini jednog individualnokonkretnoga doživljaja.

Ali u gornjem estetskom sudu imamo i jedan opći elemenat, a taj se nalazi u predikatu: »poezija, estetsko«. Nije to više subjekat »Macbeth«, to jest jedno konkretno

poetično djelo, nego poezija, estetsko uopće. A tako mora i da bude. Ako vrijednosti postoje, one ipak, koliko god subjektivnokonkretno bilo važno pri spoznaji, moraju se nalaziti izvan samovoljne subjektivnosti, na području »objektivnoga«. A. Ruge točno opaža: »Uzrok istine, ako uopće postoji, ne može ležati u subjektivnom doživljaju, u subjektivnom intenzitetu doživljavanja, nego se mora tražiti u nekom općenitijem, u nekom objektivnom uzroku, koji je kao uvjet nadređen samom subjektivnom doživljaju«. Što je potpuno ispravno, jer sušta subjektivnost značila bi potpunu negaciju vrijednosti i mušičavu ličnu samovoljnost. Ali Ruge nema pravo, kad tvrdi, da je objektivno ono, što je postavljeno nasuprot našemu ja, ono, što je tuđe na cijelom području toga ja. Ovakovo je mišljenje upravo razlog, što je psihologija prezrela apstraktnu formalnu logiku i otišla u potragu za konkretnim. Što bi bile vrijednosti, koje bi bile izvan i iznad našeg ličnog iskustva? Vidjeli smo, da je pojam »poezije«, »estetskoga« niknuo iz pojedinih umjetničkih utisaka, da su ovi sadržani u njemu; kad čovjek, zbilja doživjevši neko pjesničko djelo, kaže: »Ovo je poezija«, ne znači drugo nego slijedeće: »Ovaj konkretni doživljaj jednak je svim drugim konkretnim doživljajima istog kvaliteta«. Pojam »poezija« nije tuđ sferi našega ja, nego naprotiv nuždan rezultat baš iste te sfere: on označuje naprosto sve konkretne pjesničke doživljaje shvaćene kao kvalitativno jednake, kao očitovanje jednog duhovnog akta. U takovu pojmu sačuvana je i toplina konkretnoga i punoća univerzalnoga, i, što je glavno, on nije prazna nerealna apstrakcija (sisavac i trokut ne postoje nigdje u prirodi), nego realna vrijednost, ukoliko označuje jedan realni duhovni aktivitet, koji se, bar za one, koji umiju da stvarno osjećaju i misle, ostvaruje uvijek na jednak način. Vrijednost je Homerove poezije u njenoj osjećajno-fantazijskoj stvaralačkoj snazi jednako kao i vrijednost djela današnje poezije. Ako se je poezija interpretirala u različna vremena na različne načine, to ne znači ništa. Srce, kako je netko rekao, uvijek je djelovalo na srca, a fantazija na fantazije.

Empirijski pojmovi nastaju na sasvim drugi način. Konkretni induktivni pojam stvara se sintezom bitnih oznaka uzetih iz jednog reda iskustvenih predodžaba (sisavac), dok je apstraktni deduktivni pojam aksiomatičko-analitičke prirode i prema tome vaniskustvenog karaktera (trokut). Filozofski pojmovi ne stvaraju se ni induktivnom sintezom ni analitičkom dedukcijom, to jest raščlanjivanjem već gotovih pojmova, bez obzira na iskustvo, nego na sasvim poseban način. I to je baš ono, što empiristi ne shvaćaju. Kad smo utvrdili kvalitet jedne pojave, kad smo na primjer rekli: »Ovo je poezija«, u isto doba negirali smo, da je ono misaono djelo, ili moralno djelo, ili ekonomsko djelo itd. Pojam »poezija« nastao je razlikovanjem, distinkcijom. Nije to više mehaničkostatički zbir bitnih oznaka osjetilnoga ni analiza unaprijed pretpostavljenih statičkih mislenih tvorevina, nije prazna konkretnost ni prazna univerzalnost, nije sisavac, koji nigdje ne postoji, ni statički apstraktni trokut, nego živi dinamički akt, u kojemu su zadovoljeni i zahtjevi subjektivnosti, koje postavlja indukcija, i zahtjevi objektivnosti, koje postavlja dedukcija. Sve ovisi o tome, da pri rješavanju sličnih problema treba izaći iz područja praktične empirije i prijeći na područje faktične teorije. A to se postizava jedino posredstvom distinkcije, koja je jedino sposobna da odredi kvalitet pojava; za što je empirija potpuno nemoćna.

Realnost je subjektivnoobjektivna ili konkretnouniverzalna. I zato isključiva konkretnost indukcije proizvodi mrtvu i mehaničnu konkretnost, kao i subjektivnost, koja neprestano teži za objektivnošću; isključiva univerzalnost dedukcije proizvodi vaniskustvene apstrakcije, te izaziva nužnu reakciju jednostranog indukcionizma. Distinkcija daje jedno i drugo: pojmove, koji su i konkretni i univerzalni, i baš zato jer su i konkretni i univerzalni, oni su realni. Kako je više puta ovdje rečeno, sisavac i trokut ne postoje, ali umjetnički stvaralački akt postoji u djelima Shakespearea i Michelangela. Postoji, i on je takav, jer nije ni misleni akt, ni ekonomski akt, ni moralni akt itd. Misleni akt postoji u djelima velikih mislilaca (zašto bi inače bili mislioci?), i on

je takav, jer nije ni umjetnički akt, ni ekonomski akt, ni etički akt itd. Požrtvovno zatajivanje samoga sebe u etičkom aktu neprestano se javlja u historiji, ono dakle postoji i ono je takovo, jer nije ni misleni akt, ni umjetnički akt, ni ekonomski akt samoodržanja. Induktivni psihologizam poriče ove pojmove, jer ih naprosto zamjenjuje s apriornim analitičkim pojmovima (s kojim socijalnim posljedicama, ne treba posebno isticati, jer ih vidimo danas oko sebe na djelu); i deduktivni pravci odriču im realnost, ukoliko ih drže vaniskustvenim vrijednostima. Kad se upozna njihova prava geneza, sve te negacije padaju po sebi. Ovi pojmovi su nastali ne empirijskim procedurama, nego nužnim aktom distinkcije, tako nužnim, da se distingviranje nameće i samoj empiričnoj psihologiji. Tako na primjer Külpe hoće da estetski odredi asocijacije, te, nesvijesno naslućujući jedinstvo subjekta i objekta, nalazi estetski momenat u asocijacijama proizašlim iz najprisnije veze subjekta i »direktnog faktora« (umjetnine shvaćene kao fizička stvar); ali je kasnije prisiljen da razriješi to jedinstvo: umjetnički objekat, shvaćen ne kao otjelovljenje umjetnikova konkretnog doživljaja, koji primalac ima da obnovi, nego kao neovisan »direktni faktor«, mora izazvati psihofizičke reakcije bez određenog kvaliteta. Potrebi kvalifikacije, koja se neprestano javlja u empiriji, ova ne može da udovolji, naprosto zato, jer je ona — empirija, to jest, jer ona nije teoretska sfera, gdje se distingvira i tako određuje kvalitet pojava, nego praktična ateoretska sfera, koja ima zadaću nediferenciranog uopćavanja, iz kojega proizlaze praktičnoempirijska pravila, norme i zakoni. I zato su empirijske kvalifikacije nužno neadekvatne, nedosljedne i protivurječne.

Subjekt individualnokonkretnog suda je ono, što moderna filozofija naziva intuicijom. Ova riječ često zavodi na verbalne asocijacije, te se pod intuicijom podrazumijeva neka misteriozna vidovitost. Intuicija nije drugo do životna konkretnost zahvaćena u njenoj neposrednoj svježini i toplini. Nije to opažanje ni predodžba empirije, koji su samo kosturi konkretne intuicije, jer su mehanički agregati senzacija, a ove, kako i sama empirija priznaje, već su intelektualne prirode, i to u čisto pasivnomehaničkom smislu. Nedostaju im dakle dva glavna momenta intuicije: toplina konkretnosti i stvaralačkoaktivni značaj; toplina im nedostaje, jer su senzacije intelektualna uopćavanja, a stvaralačkoaktivni značaj im nedostaje, jer su senzacije pasivnomehanički doživljaji vanjskoga objekta kao fizičkog predmeta. Pretpostavimo za čas, da empirizam ima pravo i da su osjetilni utisci naši najkonkretniji doživljaji. Gdje ostaje u ovom slučaju toplina umjetničkih individualnokonkretnih vibracija, gdje ostaje veličanstvenospokojno nadahnuće Michelangelove »Noći«, gdje ostaje pobožnoekstatički osjećaj Raffaellove »Madonne«, gdje ostaje duboko ozbiljna patetika Beethovenove sonate? Empirističko polaženje sa senzacija kao prvih datuma spoznaje pretvara Michelangelovu »Noć« u kamen, Raffaellovu »Madonnu« u mehaničke kombinacije boja, a Beethovenovu sonatu u zbir akustičkih fenomena. Intuicija je baš onaj »prvi datum«, ono »iskustvo«, onaj »centar života«, onaj »vitalni korijen«, koji empirizam zahtijeva, ali koji mu je apsolutno nepristupačan, jer ga zamjenjuje s fizičkom stvari, uništavajući tako vibrantnu konkretnost intuicije.

Bez toplog osjećajnofantazijskog akta, bez intuicije, to jest bez simpatije, bez ljubavi nema razumijevanja. Bez osjećajne topline »spoznaje« se (to jest empirijski klasificira) kamen ili željezo, ali se ne razumiju konkretni doživljaji ljudskih duša. I baš zato, jer empirizam uzima duhovne doživljaje kao »dane«, kao kamen i željezo, dakle kao sebi tuđe, daje spoznajni karakter onim funkcijama, kojima se doživljava kamen ili željezo: vidu, njuhu, opipu itd. Ljubav i simpatiju, jedine pratioce razumijevanja, empirizam ne pozna i ne može da pozna. Konkretnoindividualno, dakle »prvi datum« života, saznaju se ne uopćavajućim osjetilima, nego vlastitom konkretno individualnom aktivnošću, intuicijom, prenoseći se toplinom osjećajnosti i živom maštom u konkretni slučaj nekog duševnog zbivanja. Taj proces nije mehaničnopasivno doživljavanje vanjskih stvari ni indiferentno pasivni stav empirijskog psihologa, koji klasificira neki psihološki doživljaj kao »danu« stvar, nego akt rekreacije, u kojemu

vibrira, zahvaćena našom simpatijom, sva neposredna toplina »objektova« doživljaja. U tom slučaju subjekat i objekat su jedno. U empirizmu je objekat »dan«, dakle subjektu tuđ, kao što su kamen ili željezo tuđi ljudskoj duši; a ono, što je tuđe, ne može se razumjeti, kao što ljudska duša ne razumije ni kamen ni željezo.

I taj proces intuicije ne odigrava se samo na estetskom području, nego i na svim područjima spoznaje. Kako ćemo razumjeti čovjeka, koji se baca u kuću što gori, da spasi ukućane, ako ne posredstvom intuicije, prenošenjem samih sebe u specifični slučaj spasiočev, u njegovu ličnu dramu, u kojoj se bori želja za životom (jer je, recimo, mlad i nalazi se pred vjenčanjem) s ljubavi prema bližnjemu?

Kako je već rečeno kod estetskog suda, intuicijom se ne svršava akt spoznaje (kao kod Bergsona), nego ovaj nužno traži univerzalni pojam. Ali ako ovaj ima biti zbilja univerzalan, to jest ujedno i konkretan, treba da proizađe iz konkretnoga, iz neposredne životne topline, iz osjećajnofantazijske intuicije. Što bolje uđemo u dramu spasiočevu iz gornjega primjera, što budemo bolje razumjeli njegov konkretni slučaj, to ćemo moći s više uvjerenja označiti njegovo djelo kao »dobro«, »plemenito« itd. A koja je karakteristična funkcija, koja se očituje kod stvaranja ovoga suda? Opet — distinkcija. Tvrdnja, da je spasavanje ljudi iz kuće što gori dobro djelo, ne znači drugo nego afirmaciju nekog praktičnog djela, koje nije upravljeno u pravcu samoodržanja, a ujedno znači i negaciju, da je to djelo ekonomskoutilitarno, to jest djelo upravljeno u pravcu lične koristi.

Imaju pravo i Volkelt, i Müller-Freienfels, i Dvorniković, i svi ljudi »otvorenih horizonata«, kad se bune protiv »ograda«, ali protiv ograda empirijskih definicija, koje operiraju praznim pseudopojmovima. Lippsova dioba uzvišenoga na »tiho« uzvišeno, na »bezgranično« uzvišeno ili na »bezoblično« uzvišeno s razlogom nije mogla zadovoljiti Neumanna, jer sve te apstrakcije ne zahvataju individualnu notu »uzvišenoga«; »uzvišeno« je uvijek različito kod pojedinih umjetnika, ukoliko je ono uvijek lično obojeno. Tako isto s pravom opaža Volkelt, da pojam tragedije ne objašnjava duševna zbivanja grčkih tragičara ni grčkoga puka pri dionizijskim ili lenejskim svečanostima. Pojam tragedije je pseudopojam, nastao prema čisto vanjskim karakteristikama; ima bezbroj tragedija, koje uopće nijesu poezija. Ali pristaše »otvorenih horizonata« nemaju pravo, kad ograde konkretne misli, distinkcije, zamjenjuju s empirijskim definicijama. Empirijske definicije glase: »Umjetnost je igra« ili »Umjetnost je refleks seksualnog nagona« itd., dok filozofska distinkcija glasi: »poezija je poezija«, to jest poezija je zaseban duhovni akt različit od drugih akata. I dok pojam »tragedije« nije mogao objasniti duševna zbivanja ni grčkih pjesnika ni njihovih gledalaca, pojam poezije kao čovjeku imanentne aktivnosti, ukoliko je č o v j e k, potpuno ih objašnjava. Stari su Grci doživljavali ona duševna stanja, koja se i danas zovu — poezija. To je ono Volkeltovo »polaženje iz unutrašnjih iskustava modernoga čovjeka sa značenjem analogije«.

Dvorniković priznaje, da u Croceovoj estetici ima »Arhimedovih tačaka«, »koje nam služe kao uporišta u strahovitom kaosu ove problematike«. Tako hvali Crocea, što je »odredio pravo mesto estetici u okviru filozofije«, što je »definitivno slomio kičmu« objektivnoj estetici, koja je tražila »lijepo« u stvarima kao takovim, što je otvorio jasan pogled na »estetski sud« itd. Ali kako bi Croce sve to bio mogao uraditi, kad bi se bio držao »otvorenih horizonata«, to jest ne distingvirajući? Sve ove prednosti Croceove estetike proizlaze baš iz činjenice, što je ona očistila pojam estetskoga od predrasuda i od samovoljnog miješanja s drugim duhovnim aktima. A to miješanje je posljedica, jasno, empirijskog nedistingviranja, njegovih »otvorenih horizonata«. Zar je Croce mogao doći na primjer do »jasnog pogleda na estetski sud« ili do određivanja pravog mjesta »estetici u okviru filozofije« bez određivanja kvaliteta estetskog akta, bez o g r a đ i v a n j a estetskog akta od drugih akata? I upravo ove »ograde« su »Arhimedove tačke«, koje daju čvrsto uporište u kaosu estetske problematike, kaosu, koji nije nitko drugi izazvao, nego upravo »otvoreni horizonti«, nedistingviranje. Bez pita-

nja »što je estetika a što logika«, »što je filozofija a što nauka« itd., koja Dvorniković predbacuje Croceu, ovaj ne bi bio došao do onih rezultata, koje usvaja i Dvorniković. Ili misao vrijedi ili ne vrijedi. Ako vrijedi, »ograde« su potrebne, jer bez »ograda« kaos je neizbježiv; ako ne vrijedi, onda se treba za uvijek odreći svih raspravljanja, svih tvrdnja, svih uvjerenja, jer su uzaludan posao. »Otvoreni horizonti« ne mogu značiti nego — zbrku.

Najglavniji je prigovor Dvornikovićev Croceovoj estetici, da ova zanemaruje genetičko promatranje estetskih pojava. Međutim, samo je pitanje kvaliteta čisto filozofsko-teoretski problem. Zašto su ptičja gnijezda i etnografske sitnice, koje proučavaju engleski evolucionisti, da bi rekonstruirali »nekakvu evoluciju umjetnosti« — estetskog karaktera? Ne treba li prije biti uvjeren, da su tobožnji estetski objekti, čija se geneza ispituje, zbilja estetski objekti? Odakle, na primjer, Dvornikoviću i engleskim evolucionistima uvjerenje, da su ptičja gnijezda estetski predmeti? Nije li ovo mišljenje proisteklo upravo iz jedne apstraktne definicije, koja je bitni estetski momenat vidjela u vanjskoj geometrijskoj simetriji. Empiristi često zabacuju »definicije« i distinkcije upravo zato, jer su pod dogmatskim utjecajem jedne definicije. Pitanje geneze nije teoretski problem, jer ono isključuje pitanje kvaliteta. A, naprotiv, određivanjem kvaliteta riješen je i problem »geneze«. Kvalitativno određeni estetski aktivitet neminovno se javlja kao imanentni momenat ljudskoga duha, koji, bar kvalitativno, nema »evolucije«, jer se je rodio s čovjekom kao konstitutivni elemenat njegove čovječnosti. Ovo stanovište usvaja i Dvorniković: »Po Croceu svi su ljudi po dispoziciji umetnici, jer se jezikom izražavaju, a to je već prvi estetski fakat. I najveći ‚psihologista' saglasit će se sa ovom konstatacijom...« Čemu onda pitanje »geneze«? Nije li zato čovjek — čovjek, jer se izražava, a izražava se jer je čovjek. Prema tome geneza estetskog aktiviteta poklapa se potpuno s genezom čovjeka. Bez moći izraza, to jest bez osjećajnofantazijske sfere, čovjek naprosto ne bi bio — čovjek.

Adlerova medicinska psihologija, jer »ne podnosi apsolutnih granica između raznih psihičkih stvaralačkih i formativnih sila«, ne može imati nikakve spoznajne vrijednosti pred filozofijom, kako misli Dvorniković. On ide pri tome s gledišta, da povlačenje granica među psihičkim aktima razbija duhovno jedinstvo. Ali, naprotiv, distingviranje partikularnih duhovnih akata (koji nijesu paralelni kao u empiriji, nego prelaze jedan u drugi) omogućuje shvaćanje organske jedinstvenosti, konkretno, dinamično jedinstvo različitoga. Pitanje kvaliteta čisto je teoretsko pitanje, a mana (mana bar sa spoznajnog gledišta) je svake psihologije, osobito medicinske, što nije u mogućnosti da odredi kvalitet duhovnih pojava, jer za njene praktične svrhe nije joj ni potrebno distingviranje. I kad se tome empirijskopraktičkom jedinstvu daje nasilno teoretski značaj, ono nije više jedinstvo; nego onaj »strahoviti kaos«, od kojega bježi i Dvorniković.

Dvorniković je pristaša »otvorenih horizonata«, jer se boji definitivnih, apsolutističkih definicija. Croce, međutim, neprestano naglašava, da je njegov sistem »otvoren« i pristupačan svim mogućim korekcijama. Pojedinac nije nikada u posjedu potpune istine; ova je rezultat napora mnogih. Tako je Croce i sam korigirao svoje prvotno čisto imaginativno shvaćanje intuicije, dajući joj kasnije i lirski karakter. Ali korekcije su moguće uz jedan uvjet, uz uvjet da se one ostvaruju na čisto teoretskom terenu. Svako samovoljno prelaženje s toga terena na teren ateoretske empirije ne znači korekciju, nego kaotičnost. Ne dakle empiristički »otvoreni horizonti«, koji prouzrokuju zbrku, nego »otvoreni sistemi« u svrhu daljnjih mogućnosti postavljanja problema i njihovih rješavanja.

Albert Haler

SRDŽBA NA IZDAVAČE I PREVODIOCE

(Jedan mali nacrt)

Edmond Jaloux napisao je za »Nouvelles Littéraires« članak »Voulez-vous former une bibliothèque d'auteurs étrangers? — Voici les grands romans du monde.«

Kako kod nas, daleko manje nego u Francuskoj, znadu izdavači razlikovati vrsnoću djela, kao i prevodioci, a čitaoci, koji čitaju u originalu ili većinom na njemačkom jeziku, pokazuju također slab ukus, držimo da će ovaj članak francuskog akademika biti i u našim prilikama dobra uputa, oštra korektura i iskustvo velikog naroda, korisno svačijem napretku.

U Hrvatskoj većinom prevode prevodioci, koji ne poznaju svoj rođeni jezik, a poznavanje svoga jezika prvi je uvjet, da se netko dade na takav posao.

Kod nas su prevodioci vrlo rijetko umjetnici, a to je drugi uvjet, da netko pretače iz tuđe čaše zlato i da ga ne prospe.

Kod nas imade vrlo malo znalaca, koji se na krilima ukusa popeše dosta visoko, da mogu imati pregled, što je niže, što je više, što je sjajnije i što je tamnije, a to je treći uvjet, da netko odabire i nudi drugoga.

Sve te negativne osobine goleme većine naših prevodilaca rađaju nizom nevrijednih prijevodnih biblioteka, posebnih izdanja i loših priloga, a kakve posljedice ima takav rad, dovoljno je upozoriti na nedavnu maniju »socijalne« književnosti, koja je pomjerila opći ukus, uz bezbroj drugih nevaljalosti.

Zar je doista svjetska književnost tako rđava, kada Hrvati poslije prijevoda ruskih, francuskih i engleskih klasika nemaju izvrsnih prijevoda?

Zar zaista govorimo i pišemo tako slabo materinskim jezikom, kada neprestance kupujemo nečitke prijevode?

Zar zbilja nemamo umjetnika, kada kidamo oči i lomimo jezik listajući prijevodna djela, pisana drvenim stilom i nepjesničkim »stihom«?

Velika je važnost prijevodne književnosti u razvoju jednoga naroda, ako se ta književnost mudro primjenjuje, t. j. ako se prihvaćaju sva iskustva i odbacuju eksperimenti, bar koliko je moguće. Krivo bi je bilo slijediti u stopu, udaljujući se od vlastita tla, što redovno nije moguće; ali bi isto tako bilo nerazborito prezirati velika djela i velike autore ne koristeći se njima. Stoga je i odgovornost prevodioca golema, ne samo prema čitaocima, nego još više prema stvaraocima i književničkom podmlatku, koji redovno najbolje uzgajaju novi ukus i novi smisao kod općinstva.

Možda je velika krivnja slaboći naših prijevodnih priloga, što hrvatski pisci ne vladaju stranim jezicima ili ih ne poznaju tako dobro, te bi se osmjelili prevesti djelo, koje će prišipetlja bez savjesti spremno upropastiti na našem jeziku. U tom pogledu snose besavjesnici najveći dio odgovornosti.

Upravo, to je naš nacionalni problem, koji počiva na socijalnoj i ekonomskoj potištenosti Hrvata, na temelju našeg općenarodnog protivljenja. Brojne predratne stipendije, uska veza s kulturnim i umjetnički bogatim susjedima, lakoća prelaženja granica i bar neke mogućnosti života u zapadnim zemljama omogućivale su našim predratnim književnim pokoljenjima učenje inozemnih jezika i poznavanje tuđih umjetnina. Ne valja smetnuti s uma ni bolje gospodarsko stanje, kada se lakše dolazilo i do učila i do učitelja. Prometni putovi i prometna sredstva, koja izgradiše suvremene države, ne vežu kulture, nego ih udaljuju — i u tom je sva tragedija. Skromne su mogućnosti obrazovanja naših umjetnika, a ukoliko bi i postojale, stotinu sporednih razloga ubija volju i obara duh. Konačno, nije presmjelo tvrditi, kako ne valja poznavati samo književnost, već treba upoznati i narod kome ona pripada, da možemo ući u njen pravi duh.

Pa ipak, svi ti razlozi i proturazlozi ne smiju ići na ruku dosadašnjem postupku. Ako nije moguće ukloniti bolest, valja je liječiti. Ne bi smjele izostati u nijednom slučaju bezobzirne kritike, upute, savjeti, protimbe, navale i obrane. Ne bi smjela nekažnjivo izlaziti prijevodna bezvrijedna djela, ne bi smjele knjižare bez osude upropaštavati tuđe vrijednosti na našem jeziku, ne bi smjeli prepuštati neznalicama da budu suci i odgojitelji.

Naša kritika spava. Nema čovjeka, koji će originalna djela poređati na našoj knji-

ževnoj polici, po katovima i po redu, što se neprestano napominje; pa nema ni prevodilačkih savjetnika i čuvara, koji bi plamenim mačevima sažizali loše štampane stranice i posvijetlili u tamu, u skromne kutove, gdje leže bogatstva, koja treba uzeti.

Radi toga događa se, da plemenita i veoma korisna nastojanja tonu u vodu. Novine, koje imadu najšire djelovanje, donose kriminalne »prijevode« i još kriminalnije »originale«, sve pod izgovorom, da to naša publika traži i da drugo ne razumije. »Hrvatski dnevnik« počeo je prvi donositi vrijedna inostrana djela i velike autore. Ali treba odmah naglasiti: jezično loš prijevod ne trpi tuđih najboljih ispravaka, jer on mora biti organska cijelost kao i originalno djelo, to više, što se popravljanjem izazivlju stilski poremećaji, smislovne promjene, i, prema tomu, osudljiva udaljivanja.

Ali ne valja svu krivnju baciti na prevodioce. Meni je poznat jedan dobar prijevod, koji nikako ne može naći izdavača, jer je preopsežan, a biblioteke imadu određen broj araka. Osim toga »u leksikonima ne piše, da je to najbolja stvar, koju je njegov autor napisao...«

Kad čovjek znade, da su mnogi naši izdavači polupismeni ljudi, koji nisu u stanju napisati pristojan članak o svojim knjižarskim prilikama, a »ocjenjuju« djela pisaca, čija imena traže po leksikonima — onda je sve jasno. Jedan jedini zagrebački antikvar i poluknjižar iz Draškovićeve ulice napisao je neku knjižicu, pokazavši na taj način bar poštovanje i stanoviti smisao prema književnosti.

Koliko je to porazno, dokazuju samo dvije činjenice: nedavno je neki pariški knjižar izvrsno preveo Rilkeova »Pisma mladome pjesniku«, a predsjednik društva za zaštitu životinja u Olomoucu, Jaroslav Mastný, dao je sastaviti Ottu F. Bableru antologiju pjesama o nijemom licu, gdje je sastavljač preveo uz pomoć više suradnika najbolje svjetske lirske pjesme o životinjama, pa je od Hrvata uzeo V. Nazora i Dragutina Tadijanovića.

Mogao bi čovjek nabrojiti stotine primjera i stotine slučajeva, koji su u vezi s našom prijevodnom bijedom. Tako na pr. jedan prevodilac i čistunac, koji profesorskom pedantnošću traži u tuđim djelima jezične pogreške, prevodi ovim jezikom i stilom: »Svide mu se...«; »Uz surove kletve...«; »šaljivdžije«; »bivovanje«; »prišarafimo«; »drubljenje glave«; »lješina«; »U sobi više ne bijaše svijetlo. On to ne primjećivaše. Čuvar mu bijaše donio jelo. On ga ne dodirnu« i t. d. Ali to se nizanje ne bi moglo izvršiti u kratkom roku i na malom prostoru. Ovo neka posluži samo kao poticaj i nacrt za jedan zaslužan sistematski rad u poboljšanju prijevoda na hrvatski jezik.

Uza sve poraze imadu Hrvati, na sreću, izvanrednih, europskih prijevodnih priloga, pa je ovom uvodu i prenosu Jalouxovog članka samo svrha, da se tim putem nastavi. Štoviše, po nekim konstatacijama i žalbama francuskog akademika, koje su manjkave, što on sâm spremno priznaje, a odnose se na francusku prijevodnu literaturu, vidimo, da hrvatski prijevodni kapacitet nije očajan, jer imamo u prijevodu, makar zastarjelom, inozemnih djela, kojih nemaju Francuzi, a pripadaju umjetninama vječne vrijednosti. Dakako, da se ipak naša cjelokupna prevodilačka aktivnost ne može nikako mjeriti s francuskom. Smiješno bi bilo i uspoređivati pažnju u materinskom jeziku, u poznavanju jezika originala i u ukusu izbora. Radi se samo o utješnim trenucima, koji postoje.

Naši prevodioci europskoga kalibra mogu se nabrojiti na prste, zato trebamo to više upozoriti na njihova imena i njihove uspjehe, da posluže kao putokaz:

Izvrsni su prijevodi Tome Maretića, naročito Ilijada, Odiseja i Eneida, koje sadržavaju pravu riznicu našeg jezičnog i izražajnog bogatstva. I drugi njegovi prijevodi ne zaostaju mnogo (Mickiewicz: »Gospodin Tadija«).

August Harambašić prevodio je pjesme Aleksandra Puškina tako uspjelo, da ga nije do danas nitko dostigao.

Pravi pretočilac tuđih jezičnih bujnosti na hrvatski jest Iso Velikanović, sjajan prevodilac s ruskoga (Gogolj i Turgenjev), te sa španjolskoga (Don Kihot).

Dobrim poznavačem svoga jezika i jezika originala pokazao se Nikola Andrić, koji prevodi s francuskog i njemačkog (osobito

je dobro preveo Sudermannove »Litavske pripovijetke«).

Kongenijalno originalima prevodio je mjestimice V. Nazor (Dante, Hugo).

Izvanrednim prijevodom opsežnih Reymontovih »Seljaka« u izdanju »Matice Hrvatske« dokazao je prevodilačku spremu Julije Benešić.

Nekoliko odličnih prijevoda dali su Ivo Andrić (Petr Bezruč) i Tin Ujević (Flaubert: »Novembar«, »Agonije« i »Ropci«).

Miroslav Krleža prikazao je uspjelo noviju njemačku liriku i fragmente Adijevih pjesama.

Prijevodi Dobriše Cesarića u stihu i u prozi s njemačkog i ruskog pripadaju našim najsretnijim pretokama stranih ljepota (Rilke, Jesenjin i Kleist).

U novije vrijeme preveo je Dragutin Tadijanović krasnim hrvatskim jezikom Nezvalova »Akrobata«, što su mu i vani priznali.

Još možda nekoliko imena — i time je označena vrsnoća i prava obilnost naših prijevoda u dobrom smislu.

Neprocjenjiva je zasluga prijevodne umjetnosti u podizanju interesa za domaća vrijedna djela. Kad bi postojali tečni i savjesni prijevodi najboljih svjetskih romana ili novela na hrvatskom jeziku, onda bi i različiti »europejci«, koji odmahuju rukom na naše autore, priznali i otkrili hrvatske dragocjene osebujnosti. Ali to, uostalom, spominje i Jaloux na koncu ovoga članka, jer i francuski narod, koji se sa svojom literaturom nalazi u redu vodiča svjetskoga književnog oblikovanja, imade germanofila, rusomana, anglofila ili amerikomana, prezíratelja i negatora vlastitih kreativnih uspjeha.

»Nedavno — piše Jaloux — zapitaše »Nouvelles Littéraires«, koja je uvijek izvrsno informirana, da li je »Sajam taština« preveden na francuski. Preveo ga Georges Guiffrey. Primjerak, koji ja posjedujem, datiran je 1884. godinom. Izdan je u poduzeću »Hachette«, koje je imalo krasnu kolekciju prevedenih romana, ali joj nestade traga. Ta izdavačka kuća objavila je »Henrya Esmonda«, »Povijest Pendennissa«, »Knjigu o snobovima«, »Uspomene Barry Lindona«, sve od Thackeraya. Ali te su knjige pokupovane i vrlo ih je teško naći.

»Knjiga o snobovima« objavljena je u poduzeću »Renaissance du Livre«, »Henry Esmond« u edicijama »Montaigne« i Fernanda Aubiera. Ali, da li je poznato, da »Henry Esmond« pripada najljepšim romanima, koji uopće postoje, da je u toj žalosnoj knjizi, formalno čistoj i suzdržljivoj, dana povijest čovjeka, koji je vjeran svojoj sudbini, vjeran svojoj ljubavi, uprkos razočaranju i nevjerstvu, što bi obeshrabrili svakoga, osim njega?

Nakon pitanja postavljena u »Nouvelles Littéraires«, rečeno mi, da jedan mladi pisac ili čitatelj želi upoznati remek-djela inozemnog romana, ali budući da ne zna drugi jezik osim francuskog, pita, bi li se mogao pomoći sadašnjim popisima našega knjižarstva. Kaošto ne može biti dobra humaniste, ako ignorira Sofokla i Horacija, pravo poznavanje umjetnosti romana zahtijeva ozbiljno čitanje velikih djela svjetskoga karaktera. Zašto se, uostalom, ne bi moglo prihvatiti, da je roman stvorio jedan novi humanizam, koji je u pravom smislu onaj iz 19. vijeka, što omogućuje poznavanje čovjeka i njegovanje života, osnovanima na psihologiji i moralu pisaca?

Kad uđemo u bilo koju njemačku knjižaru, vidimo, da su njihovi klasici štampani u mnogobrojnim izdanjima, dobro uvezanima, i da ta izdanja pokazuju solidne temelje izdavačkih kuća, koje ih objavljuju; to se može, uglavnom, kazati za klasične romane svih zemalja, kao i za prekrasne edicije »Divana« i »Schiffrina« Stendhalovih i Balzacovih djela, tako divnih na oko, tako dobro predstavljenih, te bi ih morali naći u svim knjižnicama.

Prijevodi Dickensovih djela su djelomično rasprodani. »La Nouvelle Revue Critique« počela ih nanovo izdavati pod ravnanjem Léona Lemonniera. Treba željeti, da to poduzeće uspije, jer Dickens ostaje, radi svoje čudesne genijalnosti u stvaranju ljudskih figura, najomiljenijim pripovjedačem, pripovjedačem privlačljivim i zanimljivim poput Alexandrea Dumasa oca.

Što se tiče George Eliot, mislim, da se mogu još danas čitati »Silas Marner« i »Mlin na Flossi«, objavljeni u »Hachette«, zatim

»Middlemarch« kod Stocka. Veličanstveni »Adam Bede« nestade, kao i »Daniel Deronda«.

Glas, koji je uživala Emilya Brontë učinio je, te imademo danas četiri prijevoda »Wuthering Heigts« (besumnje, više bi vrijedilo, da smo dobili druga važnija djela; dva prijevoda bila bi posve dosta). Ali to je pridonijelo izdanju »Jane Eyre« i »Villete« od Charlotte Brontë i »Agnes Grey« njene sestre.

Zaslugom »Nouvelles Revue Française«, kojoj čitaoci duguju veliko priznanje, imamo čitavo djelo George Meredítha (1828. do 1909., pjesnik i pisac romana »Egoist«). Lako možemo dobaviti najbolje romane Thomasa Hardya (1840.—1928.), kaošto su »Tess of the Urbervilles«, »Jude the Obscure«, »Načelnik Casterbridgea«, »Barbara«, »The Dynasts« i dr. Rudyard Kipling je skoro sasvim preveden, kao i Joseph Conrad (kojega, kako spomenusmo, naši knjižari traže po leksikonima! Njegov roman »Pobjedu« preveo je na hrvatski Lav Medanić i čeka čovjeka, koji će bar iz neke tužne »slavenske uzajamnosti« štampati izvrstan roman ovoga slavnog engleskog pisca poljskog podrijetla.)

Kaošto Sterne i Swift sačinjavaju dio naših klasika, koji su »importirani«, Fielding i Smolett ostaše nepoznati. Pred nekoliko godina postavljeno je pitanje, zašto nije preveden Tom Jones: zastalo se pred teškoćom zadaće.

Rusi su privilegirani: zaslugom »Nouvelle Revue Française« imamo prekrasan komplet Dostojevskoga; zaslugom Stocka—Tolstoja. Ima tome nekoliko godina, što nisi mogao Turgenjeva velikim dijelom pronaći; ponovno su štampani romani »Ruđin«, »Dim«, »Djevičanska zemlja«, »Plemićko gnijezdo« i neke pripovijetke. »Oci i djeca« i »Lovčevi zapisci« nisu nikako objelodanjeni; a zašto da nemamo potpuno izdanje toga velikog pripovjedača, klasičnog romanopisca, kaošto je naš Mérimée? Kod »Plona« se nalazi potpuno izdanje Antuna Čehova; kod Stocka čudesna knjiga »Gospoda Golovljevi« od Ščedrina; i malo ne svagdje nailazimo na golemi broj knjiga Maksima Gorkoga (među kojima se nalazi mnoštvo osrednjih stvari); tako je kod Calmana-Lévya objavljen njegov najbolji roman: »Foma Gordejev«. Gogolja imamo skoro čitavog. »La Nouvelles Revue française« sprema izdanja jednoga autora nepravedno zapostavljena: Nikolaja Ljeskova. Skoro da nisam opazio tako zamašno djelo, što ostade nepoznato našoj publici, kao »Obiteljska kronika« od Aksakova.

Amerikanska književnost je posve zanemarena. Danas nam prikazuju veliki broj amerikanskih pripovijesti, koje su od reda sasvim inferiorne, a nemoguće je dobiti remek-djela Nathaniela Hawthornea (živio od 1804.—64., čije su pripovijetke izišle u izdanju »Montaigne« i »Stock«): »Kuća sa sedam zabata«, »Crveno pismo« (koje je poslužilo kao tema jednom izvrsnom filmu) i »Mramorni Faun«. Što se tiče knjiga Hermana Melvilla, najmodernijeg Amerikanca, najjačega, najizvanrednijega, ostale su pred nama zatvorene; nemoguće nam je upoznati ova njegova djela, koja gospodare amerikanskom književnosti: »Moby Dick« i »Dvoličnosti«, prvi »freudovski« roman. Dodajem, da je Melville rođen 1819. g., a umro je 1891.

Imademo malo njemačkih romana; ali njemački genij nije niti naročito sklon formi romana, bar ne toliko kao francuski, engleski, ruski i amerikanski. Veći dio njihovih kreacija nalazi izvor u povijesti: to je tipična prilika, da se pišu loša djela. Lako možemo nabaviti »Werthera«, »Wilhelm Meisters Wanderjahre« od Goethea; »Hesperus« od Jean-Paul Richtera, kod Stocka; izdavači »Pisama iz Laussana« objaviše i djelo Gottfrieda Kellera »Zeleni Heinrich«. Taj ciriški pisac romana postade klasikom njemačke književnosti. Napokon, zaslugom izdavačke kuće Fayard i »Nouvelle Revue française« posjedujemo glavna djela Thomasa Manna.

Od J. P. Jacobsena imamo »Niels Lyhnea« i »Gospođu Maria Grubbe«, ali zašto su zabačene njegove neusporedive novele, koje Rilke i Charles Van Lerberghe stavljahu tako visoko? »Rieder« nam je predstavio Knut Hamsuna, koji će, nadajmo se, biti preveden u cjelini; zatim su razni izdavači štampali prijevode djela Selme Lagerlöff.

Ne držim — završava Jaloux svoj članak — da je ova lista potpuna, niti sve ovo govorim samo u svoje ime.

Autori, koje nanizah, predstavljaju klasike romana po mišljenju europske kritike. Mogao sam nabaciti još neka imena, koja mnogo volim, ali da li se slažu s ovom nehotičnom jednodušnosti mišljenja?

Englezi se čude, što ne mogu naći Jana Austena; Amerikanci Henry Jamesa, a Nijemci Theodora Storma.

Međutim, ta tri autora su kod nas predstavljena, — samo, nažalost, Henry James vrlo manjkavo!

Treba željeti, da se ove manjkavosti uklone, da naši izdavači shvate, kako ove knjige trebaju biti na domaku općinstvu, čak iako nemaju velikog neposrednog uspjeha, jer su to one knjige o kojima će se uvijek raspravljati kao o modelima.

Pravi ljubitelj romana ne će proći kraj tih knjiga, kao ni kraj najvećih francuskih remek-djela: »Princesse de Clèves«, »Manon Lescaut«, »Liaisons Dangereuses«, Balzacovih, Stendhalovih, Mériméeovih, George Sandovih djela i Hugovih »Jadnika«, Flaubertovih svezaka, »Adolphea«, »Voluptéa«, »Pléjades«, Goncourtovih, Zolinih, Daudetovih, D'Aurevilly-evih, Maupassanovih, Huysmansovih romana, i još nekih autora, koji nisu časovito na svom zasluženom položaju, ali koje će budućnost postaviti na nj.

Ivan Goran Kovačić

MISTIČKI GLASONOŠE

Ima nevidljivosti u stvarima stvarnim i vidljivim,
jedan sveti krug basne, čarobni vjenčić ima,
jedna maglena muzika u promjenljivim snima,
jedna atmosfera treptanja u ljubavima stidljivim,
ima tajnih dopisa u sezonama ćudljivim,
svima putnicima osjetljivim i uzbudljivim;
ali to ide u dalju javnost i tajnost: svima! svima!
i nešto se samo na gelatinsku savjest prima,
i dano je svima, no samo se dijelom snima.

Tu smo na kori zemlje na pragu drugoga svijeta,
no rijetke su ure kada se javljaju duše,
kada se druge skruše sred astralnoga sleta.
Kadikad odleti list, nađe se kesten na tlima,
i šišarica bora pred padom mlako se klima,
a iz mijeha pun obzira uglazbljen vjetar puše,
samo za one koji su čistoćom izoštrili čula;
vjetar, i dah, i duh, i ćuh povrh obala, zidina, kula.

Svemir nam kaže: budi dobar, moj rode.
Ja imam žestokih boja za alkoholičare.
Ali imam i cjelov vjetra iz zelene slobode
za nostalgičare i melanholičare;
zato prebrajaj lišće i slušaj mukle vode.
Ljudi u mamurluku zaviruju u simbole,
no bistri traže dno vode, traže talog dubina,
svoja ogledala i živi vrtlog što vole,
stižu dalje od ultramikroskopa i od durbina,
čak do sedefa, opala i do rubina,
i za njih su zvijezde neba iskre na čaši vina.

Razgovaraju stvari kada se slegne buka.
Razgovaraju ptice između doma i bašte.
I neki daleki šapat nije tek tlapnja puka,
i dialozi genija nisu tek djelo mašte.
O ovaj vjetar! htio bi da list odnese
gdje zapisujem tanko njegova tamna slova.
Ali je vjetar umio da mi donese
u naručje aleluju i pean s vrha krova
kao ptica melodiju neizdanu u kljunu,
kao brod girlandu Pobjede na kljunu.
I ključem srca objasnit ću runu.

Osluhni, razvedri se: ljestvice anđela nebu se penju,
u sto raznih duga pršte vodoskoci.
Nisu tvoji samo bolesni što stenju,
čitljiv glas svih čežnja ponavljaju doci.
Nespokojne vjeđe, s plećem što se trese,
kroz igračke noći svi flirtovi plove,
to su valjda naše obmanske metrese,
kao da me neko po imenu zove.

Ima planina gdje se glasovi javljaju,
ima livada sa jezom (kao jazom) od šapta trave.
Ima groblja kamo uzalud mrtve spravljaju,
ima fantoma u rijeci, pored jablana, vrh glave.
Ima mrtvih dvoraca što ne ostaju nijemi.
Ima dvorana praznih što su u punome jeku,
i gdje odsutni čovjek još grca u dušeku.
Na granama vise poemi, na verandama teoremi,
čuju se grla ugušena u prošastome vijeku,
a brbljav se talas ispovijeda i galami niz rijeku.

Po zidu, u moja vrata, sred noći neko kuca,
pale se stakla i klub iskara se igra;
i mrtva prošlost kašljuca, u mraku nešto muca,
i zvijezda pala s neba vrti se kao čigra.
Svijetlo, rob u staklu, kao lepir što krilima lupa,
na nomadskome lijetu, ko upitnik se svjetluca;
krijes, košarica sanja, što mjesec kapljom kupa,
i mene vara nadom da sitna zora puca.
Voda u cijevi vodi potmule razgovore,
a lišće šušti u parku kao da biljke zbore.
Kip za rešetkom u mrak živim očima motri,
i kipovi su visoki kao tjelesa na smotri,
uzdišu grane, govore glasnim glumama flore.
Pisma kao krila golubova u circumfleksu,
noćno brujanje i brujanje infernalnih rijeka,
svijet se potrzava i javlja u noćnome ampleksu,
svijet se diže iz loga i natuca iz daleka.

Čuj kakve glasove slijede pastirice na paši.
Riječi su došle iz crkve i iz humova groblja tmasta.
Večer ih katkada sablašću strave plaši,
a druga riječ im dariva zdravlje što ispravlja kljasta.
O kakav jezik duboki driješi se iz sabita plasta,
koliko crvene snage tu se i sasta i rasta,
i kakva slutnja prekida muka kao bauk straši!
govore, u zraku, svi zgaženi poleti naši,
govore, u nebu i u paklu, svi čudni prijatelji,
glasi se rublje s konopca i malo jedro na lađi,
bez pitanja da svemir odgovori toj želji,
i pod zvukom će doći plod mladi, i sve slađi,
sve tepa: Idi. Slijedi. Traži. Otkrij. Nađi.

No ravnodušni orkan sasute slovke gazi.
I on ih vraća natrag u bezimeno ždrijelo.
On pjeva samo jedno, beskonačno opijelo
i briše svaku stopu na prohodanoj stazi.
I crna noć se javlja s pečatom anatema,
a grdni ponor noći laže: Ništa nema.

No nešto ima, svejedno, mutno i netaknuto.
Što muči sfingom: da nije priroda trbuhozborac?
Budi se jezgro čudno, i zgusnuto i kruto,
a čovjek gubi pojam da on je opći tvorac.
Jer kada saviju krila i svoje polete stegnu,
sve stvari dišu kao da njih draškaju sibile,
i sve se kreću ko da njih zanose vile,
i zaman ih opominjem da opet mirno legnu.
Te, kada pane u san, igračke svijeta se krile.

TIN UJEVIĆ

STVARANJE DRŽAVE SHS PRED MIROVNOM KONFERENCIJOM U PARIZU

Prilozi k pitanju o pravnom karakteru Jugoslavije

Ubrzo nakon stvaranja ove države iskrslo je pred domaćim i stranim pravnicima pitanje o njenom pravnom značaju. Započela je živa diskusija o tome, da li se Jugoslavija s pravnog gledišta ima smatrati novom državom, konstituiranom nakon svjetskoga rata, ili pak juridičkim produženjem predratne kraljevine Srbije. Interes za to pitanje porastao je napose u vezi s pitanjem likvidacije imetka njemačkih podanika na teritoriju Jugoslavije, jer je po odredbi čl. 297. versailleskog mirovnog ugovora to pravo likvidacije bilo ograničeno na stare savezne države, dok je novostvorenima bilo uskraćeno. No osim toga slučaja, u kome je pitanje pravnog karaktera Jugoslavije dobilo konkretno materijalnu važnost, interes za nj bio je ili prvotno akademske, ili više političke naravi. Tako se i slučilo, da je uz odlične učenjake, kao Slobodana Jovanovića, Žolgera, Ericha Kaufmanna o toj temi raspravljao i juridički i politički polusvijet, koji je u raspru unosio neozbiljne ili čak šaljive momente, želeći jednu od tih teza upotrijebiti za neprikladne političke konkluzije. U stvari nakon izmjene memoranduma Kaufmanna i Slobodana Jovanovića pred mješovitim međunarodnim njemačko-srpsko-hrvatsko-slovenskim sudištem 1924. 1925. godine u diskusiju jedva da su uneseni novi vidici. Kako je spomenuto, međunarodno je sudište izbjeglo da zauzme stajalište u načelnom pitanju, da li je država SHS nova ili stara, priznajući time, da niti Kaufmann niti Sl. Jovanović ne mogoše svojim tezama pribaviti jasnu premoć, ostalo je to pitanje i nadalje spornim.

Međutim su u dva navrata objelodanjeni dokumenti, koji to sporno pitanje osvjetljuju baš s one strane, koja je bila najtamnija. God. 1925. izdao je pravni savjetnik američke delegacije na mirovnoj konferenciji David H. Miller u 20 omašnih svezaka svoje memoare s konferencije i uza to niz nada sve važnih protokola i drugih dokumenata. No jer je ta publikacija bila izdana tek u dva tuceta numeriranih primjeraka, ostala je široj javnosti, pa i samoj znanosti, jedva pristupačnom. U XIII. svesku svog djela objelodanjuje Miller protokole »Komiteta za nove države i za manjine« (Committee on New States and the minorities, Commission des Nouveaux États et des minorités), kojemu je bila namijenjena dužnost, da točno odredi međunarodni statut novih kao i bitno povećanih država. Sedam godina kasnije ti su isti protokoli objelodanjeni u Parizu (Documentation Internationale, La Paix de Versailles, Commission des nouveaux États, et des minorités, Paris, 1932), te su tako postali pristupačni i široj javnosti. Iz tih protokola izilazi, da je »Komitet za nove države« u više navrata ispitivao pitanje, ima li se država SHS u međunarodnopravnom pogledu konstituirati kao nova država ili je valja prosto smatrati povećanom Srbijom, te da se je jasno odredio za prvo stajalište.

Iznijet ćemo odnosne stavke iz tih protokola i ispitati njihovo značenje za naše pitanje. No prije toga smatramo potrebnim barem u najkraćim crtama osvijetliti dosadašnji status controversiae, da bude jasno, koje kriterije nauka u tom problemu smatra odlučnima.

Status controversiae

Najtemeljitije i najoštroumnije obrazložio je tezu, da je država SHS novi međunarodnopravni subjekt, njemački profesor međunarodnog prava Erich Kaufmann (Niemayeers Zeitschrift für internationales Recht, Bd. XXXI. Heft 5. i 6.). On postavlja problem ovako:

1. Što znači kategorija nove države po stoljetnoj nauci juris gentium kao i po modernom međunarodnom pravu?

2. Kako valja u svijetlu te nauke prosuđivati stvaranje države SHS?

3. Kako je to pitanje prosudila mirovna konferencija?

Teorija međunarodnog prava razlikuje po Kaufmannu tri načina za prijelaz suvereniteta nad jednim teritorijem:

A) Cesija, kod koje obadvije države postoje i nadalje, a prenosi se suverenitet samo nad jednim dijelom jedne države.

B) Incorporatio pleno inadequali jure, kod koje jedna država dolazi pod suverenitet druge države i u njoj nestaje.

C) Unio pleno aequali jure, kod koje se dvije države, dva međunarodnopravna subjekta slijevaju u jedan treći, novi. Za to je odlučno, da uslijedi ujedinjenje na temelju potpune ravnopravnosti.

Primjeri za inkorporaciju su stvaranje Italije i Sjedinjene Nizozemske, za unio aequali jure stvaranje helvetskog saveza i Kolumbije.

Ispitujući stvaranje države SHS Kaufmann nalazi, da je ono upravo »školski primjer« za unio aequali jure. Krfski pakt, ženevski pakt (koji, kao što je poznato, nije stupio na snagu), zaključak hrvatskog sabora od 29. listopada 1918. kao i proklamacija ujedinjenja 1. prosinca 1918. svjedoče to neosporivom jasnoćom. »Na bivšem austrougarskom području stvorena jugoslavenska država — kako god se htjela zvati — bila je samostalno političko tijelo, u posjedu nezavisne vrhovne vlasti, od drugih priznato, s vlastitom voljom i djelatnošću; ta se država nikada ne bi bila dala anektirati ili inkorporirati. Za tu državu došla je u obzir samo unio aequali jure. U ostalome incijativa je bila na njenoj strani, a druga strana samo je »akceptirala«. Njezino ime, a ne ime akceptirajuće strane, postalo je imenom nove države«. Protestna nota, koju je jugoslavenska delegacija uputila mirovnoj konferenciji, kad je na nju bila na početku pripuštena samo srpska delegacija, kaže izričito, da je »kraljevina Srbija prestala postojati, a na njenom mjestu stvorena je nova država SHS«. U svemu tome vidi Kaufmann jasan dokaz, da je Jugoslavija stvorena u formama, koje međunarodna nauka smatra tipičnim za stvaranje nove države putem ujedinjenja dviju ili više političko-državnih jedinica. Da je mirovna konferencija usprkos tih okolnosti htjela državu SHS smatrati kao povećanu Srbiju, trebala bi ona to pokazati na osobito jasan način. No naprotiv njeni su organi Jugoslaviju konstituirali kao novu državu. To Kaufmann dokazuje u prvom redu na temelju preambule ugovora za zaštitu manjina, koja je formulirana na isti način kao ona kod ugovora sklopljenog sa nesumnjivo novim državama Čehoslovačkom i Poljskom, a posve različito od preambule istovrsnih ugovora sklopljenih s povećanim državama Rumunjskom i Grčkom. Preambule ugovora za zaštitu manjina, sklopljenih s Čehoslovačkom, Poljskom i državom SHS sadrže priznanje konstituiranja novih država, dok je u preambulama ugovora s Rumunjskom i Grčkom priznata cesija novih teritorija. To je za Kaufmanna to važnije, što su te pomno formulirane preambule »klasična svjedočanstva za shvaćanje mirovne konferencije, napose velikih vlasti, o međunarodnom statutu tih država«. Daljnji dokaz, da je mirovna konferencija gledala u državi SHS novu državu, nalazi Kaufmann u čl. 9. al. 3. ugovora za zaštitu manjina, koji glasi: »Odredbe toga ugovora bit će primijenjene samo na teritorije, koji su Srbiji ili Kraljevini SHS cedirani nakon 1. siječnja 1913.« Tu je jasno izraženo, da su Srbija i Kraljevina SHS dva različna pravna subjekta. To isto izraženo je, po mišljenju Kaufmanna, u 12. čl. spomenutog ugovora, u kome se određuje, da će ugovori, sklopljeni između Srbije i ostalih potpisnica ugovora za zaštitu manjina, vezati i državu SHS. Takva odredba bila bi suvišna, da je država SHS bila pravno identična s kraljevinom Srbijom. Nadalje je u čl. 46. mirovnog ugovora s Austrijom, u čl. 36. mirovnog ugovora s Bugarskom i u čl. 31. mirovnog ugovora s Madžarskom izrečeno priznanje stvaranje države SHS. Slično priznanje izrečeno je u različnim mirovnim ugovorima za Poljsku i Čehoslovačku, ali ne za povećane države Rumunjsku i Grčku. Konačno se na više mjesta u ugovoru St. Germainskom i Trianonskom govori o »novim državama stvorenim uslijed demembracije Austro-Ugarske i državama koje su dobile dijelove teritorija te monarhije«. Kako Poljska u tim ugovorima nije sudjelovala, može se pod »novim državama, nastalim iz demembracije Austro-Ugarske« razumijevati samo Čehoslovačka i država SHS.

To su glavni argumenti, kojima je Kaufmann obrazložio svoju tezu.

Profesor Živojin Perić (Unification du droi privé maritime en Yougoslavie) vidi u Jugoslaviji jednako novu državu. Izvan sumnje je — izvodi on — Jugoslavija sociološki i državopravno nov subjekat. Da je mirovna konferencija usprkos toga htjela u njoj priznati samo povećanje Srbije, trebalo je to biti na jasan način izraženo. No ta-

kvog stajališta u cijelom skupu ugovora, koji zaključiše svjetski rat, nema. Shvaćanje, po kojem je Jugoslavija proširena Srbija, znači, da je Srbija anektirala hrvatske i slovenske krajeve, a to je — kako prof. Perić ističe, u očitoj kontradikciji s ugovorima i okolnostima, pod kojima je država nastala.

I drugi jedan srpski pravnik, Danilo Danić, zastupa tezu, da je Jugoslavija i državnopravno i po međunarodnom pravu nova država, prije svega po tome, što je njeno stvaranje izričito ugovorima priznato. (Ekonomista, Beograd, svibanj 1925.).

To mišljenje zastupa i slovenski pravnik Žolger, član SHS delegacije na mirovnoj konferenciji kao i većina međunarodno-pravnih teoretika, tako Fleischmann, Kunz, Verdross, Guggenheim, Oppenheim, Fenwick, Lawrence, Temperley.

Tezu, da je Jugoslavija u pogledu međunarodnog prava identična s predratnom Srbijom, obrazložio je najtemeljitije prof. Slobodan Jovanović. On polazi s' teoretski ispravnog gledišta, da su državno i međunarodno pravo dva međusobno neovisna sistema, pa da po tome jedna država s gledišta vlastitog državnog prava može biti primjerice nova država, dok je s gledišta međunarodnog prava stara država. Tako je po njegovu mišljenju Jugoslavija s gledišta ustavnog prava bez sumnje nova država, jer između njenog ustavnog sistema i ustavnog sistema njenih sastavnih dijelova ne postoji pravni kontinuitet. Naprotiv je s gledišta međunarodnog prava za nj Jugoslavija identična s bivšom kraljevinom Srbijom. Temelj njegove argumentacije je 5. alineja preambule ugovora za zaštitu manjina, koja u francuskom originalu glasi:

»Considérant, qu'il est désirable de libérer la Serbie de certains obligations auxquelles elle a souscrity par le Traité de Berlin de 1878 vis-à-vis de certains Puissances et d'y substituer des obligations vis-à-vis de la Société des Nations«.

Tu se dakle izriče, da stare obveze Srbije valja zamijeniti novima, što je po Jovanoviću neosporiv dokaz za daljnje postojanje juridičke ličnosti kraljevine Srbije. Po tome nema razloga držati, da je u čl. 12. istog ugovora, koji određuje sukcesiju Jugoslavije u neke ugovore kraljevine Srbije, izrečena različitost subjekata Srbije i države SHS. Ako Srbija može preuzimati nove obveze, može biti naravno nosilac i starih. Taj član ima stoga samo d e k l a r a t o r n o značenje, a Jugoslavija bi i bez njega bila vezana starim srpskim ugovorima. Što se u ugovorima priznaje »unija« Srbije s hrvatskim, slovenskim i srpskim krajevima bivše dvojne monarhije, to imade za Jovanovića samo političko, a ne i juridičko značenje. U stvari ujedinjenje nije bilo slijevanje dvaju međunarodnih subjekata u jedan treći, jer država zagrebačkog Narodnog Vijeća od evropskih vlasti nije bila priznata pa po tome za područje međunarodnog prava nije ni postojala. Slabija je već Jovanovićeva argumentacija u pogledu čl. 9. ugovora za zaštitu manjina. Taj je za nj samo nespretno formuliran, zapravo je trebalo pisati s jednom zagradom ... »à la Serbie (ou le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes)« ... umjesto ... »à la Serbie ou le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes« ... Većinu ostalih argumenata Kaufmannovih otklanja Jovanović bez pobližeg obrazloženja, ili ih mučke prelazi. Svoju raspravu dovršava on tvrdnjom, da teza o »unio aequali jure« počiva na predratnim netočnim predodžbama, koje su vladale u Austro-Ugarskoj i Njemačkoj, da su Hrvati, Srbi i Slovenci tri naroda. Polazeći s tog gledišta Kaufmann si ujedinjenje ne može drugačije predočiti nego putem jedne unio aequali jure. No u stvari jedan jedinstveni narod u svome ujedinjenju nije imao što da pregovara, pa stoga i ujedinjenje njegovih do tada rastrganih dijelova nije moralo imati za posljedicu stvaranje jedne nove države.

Tezu o identitetu Srbije i države SHS zastupao je i pok. Ribarž (Arhiv za pravne i društvene nauke). Ne iznoseći drugih argumenata nego li Jovanović, on dolazi do zaključka, da su Srbi, Hrvati i Slovenci na teritoriju bivše dvojne monarhije 1918./19. sa strane kraljevine Srbije baš tako bili anektirani, kao što je Austro-Ugarska 1908. anektirala Bosnu i Hercegovinu. Za njega je Jugoslavija i s državopravnog gledišta identična sa Srbijom, jer je vidovdanski ustav u suštini bio recepcija srpskog ustava od 1903.

Argumentaciju i zaključke Ribaržove preuzeo je u svemu i Laza Kostić (Novi Život, 9. i 16. II. 1924.), dodajući još, da bi Srbija »verovatno« dobila nove teritorije i bez akta od 1. XII. 1918. na temelju prava pobjednika. Jugoslavija nije dijete Srbije, već Srbija sama. Niti Zoran Tomić u svojoj opsežnoj pariskoj dizertaciji nije iznio novih argumenata za tezu o identitetu Srbije i Jugoslavije, osim ako se takvom može smatrati tvrdnja, da svaka protivna teza vrijeđa srpske narodne osjećaje, »što bi moglo imati neželjene posljedice«. »Taj nejuridički momenat valja uzeti ozbiljno u obzir u vrijeme, kada se mase veoma lako stavljaju u kretanje.«

Jednako nije ni berlinska dizertacija Erwina Holzera (Die Entstehung des jugoslawischen Staates, 1929) donijela novih momenata. Pisac se u juridičkom dijelu radnje gotovo posve oslonio na Sl. Jovanovića, pri čem je dospio u neugodnu kontroverzu sa svojim vlastitim izvodima na nekojim drugim mjestima radnje.

Iz ovog letimičnog prikaza literature jasno se razabire, da ozbiljni pisci najveću važnost polažu na pitanje, kako je ujedinjenje Hrvatske i drugih »prečanskih« zemalja sa Srbijom i Crnom Gorom bilo juridički priznato i kvalificirano po pariskoj mirovnoj konferenciji. To stajalište je doista jedino ispravno. Za područje međunarodnog prava vrijede samo akti pravnih subjekata međunarodne zajednice. Znanstvena doktrina nema neposredne pravne vrijednosti, baš kao ni na kojem drugom pravnom području. Niti sociološke činjenice same po sebi nisu pravno relevantne. One to postaju tek na temelju pravnih akata međunarodne zajednice, odnosno njenih pojedinih članova. Pravne činjenice, koje potječu iz drugih pravnih poredaka, a ne iz međunarodnog prava, također same po sebi nisu za međunarodno pravo relevantne. Stoga za pitanje, da li je Jugoslavija po međunarodnom pravu nova ili stara država, ne može biti odlučno niti pitanje, da li je po državnom pravu novo ili staro tijelo, niti okolnost, da je ona bez sumnje nov socijalno-politički fenomen. Odlučno je samo to, kako je ujedinjenje priznato i kvalificirano na pariskoj mirovnoj konferenciji kao mjerodavnom organu međunarodne zajednice.

Formuliranje ugovora za zaštitu manjina

Vidjeli smo, da kod interpretiranja stajališta pariske mirovne konferencije u pitanju međunarodnog značaja Jugoslavije najznatniju ulogu igra ugovor za zaštitu manjina. To stoga, jer je u njegovu uvodu relativno opširno prikazana i priznata geneza hrvatsko-srpsko-slovenskog državnog ujedinjenja, dok s druge strane nekoji članovi toga ugovora još napose određuju međunarodni statut države. Odlični pravnici kao Slobodan Jovanović i Erich Kaufmann došli su međutim kod interpretiranja tog ugovora do upravo obratnih rezultata, zbog nekojih suprotnosti, koje su neosporivo sadržane u preambuli. Doista nije bilo lako riješiti sporno pitanje, dok su interpretatori bili upućeni jedino na logičnu analizu teksta, dok im historijat ugovora nije bio baš u ničemu poznat. Danas, kad možemo pratiti tok rasprava o toj preambuli, sva se sporna pitanja rješavaju s lakoćom, jer je shvaćanje mirovne konferencije, odnosno njenog mjerodavnog organa, »Komiteta za nove države« u protokolima sjednica izneseno s nesumnjivom jasnoćom.

Principijelno stajalište

»Komitet za nove države« stvoren je odlukom Vrhovnog Vijeća mirovne konferencije od 1. svibnja 1919. Stavljeno mu je za zadaću:

»To meet at once and consider the question of international obligations to be accept by Poland and other new States to be created by the Treaties of Peace, including the protection of racial and religious minorities and other matters« (Commission des nouveaux Etats, str. 11). (»Da se odmah sastane i raspravi pitanje međunarodnih obveza u pogledu zaštite narodnih i vjerskih manjina i drugih pitanja, koje imadu preuzeti Poljska i druge nove države, koje se imadu stvoriti mirovnim ugovorima.«)

Kako proizlazi iz protokola druge sjednice tog Komitea, smatrale su se pod tim novim državama uz Polj-

sku još Čehoslovačka i država SHS. To mjesto protokola glasi:

»It was decided to ask to the Council of Three to extend the terms of reference in order that the Committee might be enabled to consider the questions affecting not only the new States of Poland, Czecho-Slovakia and Jugo-Slavia, but also Rumania and Greece, in the case of which similar problems arose. (Ibid. str. 20.)

(»Zaključeno je zamoliti Vijeće Trojice da proširi djelokrug Komiteta, tako da ovaj bude opunomoćen ispitivati ne samo pitanja, koja se odnose na nove države Poljsku, Čehoslovačku i Jugoslaviju, već i na Rumunjsku i Grčku, kod kojih postoje slični problemi.«)

U pismu, koje je predsjednik Komiteta za nove države Berthelot na temelju tog zaključka uputio generalnom tajniku mirovne konferencije M. Hankey-u, izneseno je ovo:

»It is ascertained that the problems for which we are seeking a solution exist for certain countries like Rumania and Greece, which will receive accessions of territory unter practically the same conditions as for the new States like Poland, Czecho-Slovakia and the Kingdom of the Serbs, Croats and Slovenes. The question is important because the garanties for the Jews in Rumania and the Mussulmans in Thrace and Albania.

However the Committee considering that the mandat confidet to it up to the present applies only to the new States, is of opinion that it cannot extend the labors to Rumania and Greece without being formerly empowered to do so.

Hence I have been instructed to request you to ask President Wilson and Mr. Lloyd George, in the name of the Committee, whether they are of the opinion that the mandate of the said Committee does in fact extend to Rumania and to Greece.« (Ibid. str. 21.)

(»Utvrđeno je, da problemi, za koje tražimo rješenje, postoje i za nekoje države, kao Rumunjsku i Grčku, koje će dobiti teritorije pod praktično istim okolnostima kao i nove države Poljska, Čehoslovačka i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. To je pitanje važno s obzirom na garancije, koje treba formulirati za Židove u Rumunjskoj te za Muslimane u Traciji i Albaniji.

Međutim Komite, držeći da se njegov do sada mu povjereni mandat odnosi samo na nove države, stoji na stanovištu, da ne može proširiti svoje djelovanje na Rumunjsku i Grčku, a da za to nije formalno opunomoćen. Stoga sam primio instrukciju zamoliti Vas, da zapitate predsjednika Wilsona i Mr. Lloyd Georga, drže li oni, da se mandat rečenog Komiteta doista ima proširiti na Rumunjsku i na Grčku.«)

Na to pismo odgovorio je Maurice Hankey 6. svibnja ovo:

»I laid your letter of May 5. before M. Clémenceau, President Wilson and Mr. Lloyd George this moring, and I have pleasure in informing you that the Committee composed of Mr. Headlem Morley, Dr. Miller and yourself, which is examining the dispositions to be accepted by the new States in regard to the protection of ethnical or racial minorities, and other matters, should extend its inquires so as to include Greece and Roumania, which will receive large territorial increases.« (Ibid. str. 25.)

(»Vaše pismo od 5. svibnja podastro sam M. Clémenceau-u, predsjedniku Wilsonu i Mr. Lloyd Georgu danas ujutro, te mi je ugodna dužnost obavjestiti Vas, da Komite, koji se sastoji od g. Headlem-Morley-a, Dra. Millera i Vas, te koji ispituje odredbe, koje nove države imadu preuzeti vidom na zaštitu etničkih ili rasnih manjina, i druge materije, treba proširiti svoj djelokrug tako, da uključi Rumunjsku i Grčku, koje će steći veliko teritorijalno proširenje.«)

Iz ove izmjene pisama vidi se, da je pitanje, da li je država SHS nova ili stara država, na mirovnoj konferenciji u ovom slučaju bilo od velike praktične zamašitosti, budući da je vrhovno Vijeće konferencije isprva namjeravalo samo nove države vezati ugovorima za zaštitu manjina. Među te nove države spadala je, po sukladnom mnijenju vrhovnog Vijeća kao i

Komiteta za nove države, i Kraljevina SHS. U jednom slučaju dakle, gdje je uz kvalitet nove države bilo vezano preuzimanje izvjesnog međunarodnog statuta, bilo je nedijeljeno mišljenje konferencije, da je Jugoslavija nova država. Ta je činjenica bez sumnje od velike zamašitosti, jer tu pitanje međunarodnopravnog identiteta između Srbije i države SHS nije bilo teoretskog, već krupnog praktičnog značenja. Stoga je to važnije, što se u tom momentu uopće nije pojavila sumnja u to, da država SHS spada u kategoriju novih država, zajedno s Poljskom i Čehoslovačkom, a ne u kategoriju povećanih država, uz Rumunjsku i Grčku. Nije nam poznato, da bi u toku mirovne konferencije distinkcija između tih dviju kategorija država ikada bila od većeg praktičnog značenja, nego li u tom slučaju, kad se radilo o tome, koje od njih imadu preuzeti obveze prema inorodnim manjinama. Stoga je bez sumnje stajalište konferencije prema pitanju, da li je Jugoslavija nova ili stara država, u tom slučaju došlo osobito nedvoumno do izražaja.

To tako jasno shvaćanje međutim se nekoliko dana kasnije u »Komitetu za nove države«, koji se odsele nazivlje »Komitet za nove države i za manjine« kanda izgubilo. U protokolu od 12. svibnja spominje se, da treba preporučiti Vijeću Četvorice, da se u ugovor s Austrijom i Madžarskom stavi odnosno Srbije slični pasus, kakav je u Versailleski ugovor stavljen odnosno Poljske i Čehoslovačke vidom na zaštitu manjina. Ta se terminologija zapaža i u sjednicama u toku nekoliko slijedećih tjedana. U protokolima se spominje samo Srbija i Crna Gora, dok državi SHS nestaje za neko vrijeme svaki spomen. Razlog toj iznenadnoj promjeni bijaše povratak talijanske delegacije u Paris i njeno sudjelovanje kod radova »Komiteta za nove države i za manjine«. U prvoj polovici 1919. godine država SHS nije bila priznata od nijedne savezne velevlasti osim od Amerike. Otpor proti tog priznanja dolazio je u prvom redu od Italije. U vrijeme, kad talijanska delegacija nije sudjelovala kod radova pariske konferencije, ostale su delegacije postupale prema državi SHS, kao da je ona već priznata. No čim se talijanska delegacija vratila, to je prestalo, jer se ona protivila, da pojedini organi konferencije makar i neizravno priznadu postojanje države SHS. To je razlog, zašto od onog istog dana, — 12. svibnja — kad je u »Komitetu za nove države i za manjine« osvanuo talijanski delegat, nestaje iz protokola svaki spomen o državi SHS, da se kroz neko vrijeme spominju samo Srbija i Crna Gora.

Na sjednicama od 13. i 14. srpnja zaključeno je, da se one države, koje su u Berlinskom ugovoru od 1878. preuzele obveze za zaštitu vjerskih manjina, novim manjinskim statutima oslobode od tih ugovora. U izvještaju, koji je »Komitet za nove države« u tom predmetu podnio Vrhovnom Vijeću, stoji među ostalim:

»The Committee on New States, in the course of its labors on the protection of minorities, in the new States or in the States receiving large increases of territory, has observed that certain of the latter States, notably Roumania, Serbia and Montenegro, are already bound in the matter of religious liberty, by the stipulations of the Treaty of Berlin, 1878. It thought that the best means of having these States (who are not new States) accept definitive engagements for their old territories, was to free them at the same time from the engagements imposed upon them 1878 as a condition for the recognition of their independence. It is under the form of Treaties between the Allied and Associated Powers and these States that the abrogation of the Treaty of Berlin, on this subjekt, will be stated.« (Ibid. str. 119.)

(»Komitet za nove države utvrdio je u toku svojih radova za zaštitu manjina u novim državama i u državama, koje će dobiti velika teritorijalna povećanja, da su nekoje od posljednjih, napose Rumunjska, Srbija i Crna Gora već vezane u pogledu vjerske slobode odredbama Berlinskog ugovora od god. 1878. Komitet drži, da bi najbolje sredstvo, da te države (koje nisu nove države)

preuzmu konačne obveze za svoje stare teritorije bilo u tome, da se istovremeno oslobode od obaveza, koje su morale primiti 1878. kao uvjet za priznanje njihove nezavisnosti.«)

Tu se dakle Komitet stavio na stajalište, da je ne samo Srbija, već i Crna Gora još postojeća država. Vidjet ćemo na drugom mjestu, da je stavak 5. preambule ugovora za zaštitu manjina, koji Sl. Jovanović čini temeljem svoje argumentacije za međunarodnopravni identitet Srbije i države SHS, formuliran u to vrijeme i prenesen u jednu pod posve drugim nazorima formuliranu preambulu, s kojom stoji u očiglednoj kontradikciji.

Istom kad su francuska i britanska vlada formalno priznale stvaranje države SHS, a talijanska vlada promijenila u nekoliko svoje držanje, vratio se »Komitet za nove države i za manjine« u pogledu države SHS svojem pravom nazoru i terminologiji. Tako je na čelo izvještaja od 29. kolovoza 1919., kojim je Komitet popratio svoj Vrhovnom Vijeću predložen prijedlog za SHS-ugovor za zaštitu manjina, stavljena ova značajna alineja:

»While it does not seem necessary to discuss the technical legal point whether the new Kingdom is legally identical with the old Kingdom of Serbia, the transformation which hase taken place during the last six years is so great, that in fact we have to do with as State which is completely different from Serbia as it existed before the Balkan war.« (Ibid. str. 304.)

(»Dok nam se ne čini potrebnim da raspravljamo o tehničko-pravnom pitanju, da li je nova kraljevina pravno istovetna sa starom kraljevinom Srbijom, transformacija, koja je uslijedila u toku posljednjih šest godina je tako velika, da u stvari imamo posla s jednom državom, koja je posve različita od Srbije, kakva je postojala prije balkanskoga rata.«)

Ta konstatacija, koja je postavljena na čelo izvještaja, bila je temelj, na kojem je sagrađen SHS-ugovor za zaštitu manjina. Komitet je smatrao potrebnim da prigodom izrađivanja ugovora zauzme stajalište prema pitanju, valja li s državom SHS kod sklapanja ugovora postupati kao s novom ili starom državom. Za rješenje toga praktičnog pitanja pružila su mu se dva kriterija: jedan formalno-juristički (technical legal point) i drugi stvarno-sociološki. Komitet, zauzet praktičnim radom, nije našao potrebnim, da diskutira formalno-juridičku stranu toga pitanja. Dostajala mu je činjenica, da su »nova kraljevina« i »stara kraljevina Srbija« u stvari dva »posve različita« tijela. Polazeći s tog gledišta Komite je formulirao ugovor za zaštitu manjina — kojim je, generalno određen statut države — na taj način, da je država SHS i s formalno-pravne strane konstituirana kao nova država. Iz nižih izvoda to će se dati nedvoumno razabrati.

Junius

(Nastavit će se.)

F E U I L L E T O N

KAZALIŠTE

Molière-ov »Tartuffe«

Komedija »Tartuffe« bila je Molière-u najdraža od svih njegovih djela. Ne samo zbog izvrsne koncepcije, nego po svoj prilici i zbog muka, što ih je pretrpio prigodom njezinih prvih prikazivanja. 1664. godine 12. svibnja gledao je Ljudevit XIV. prva tri njezina čina. Priznao je, da nema ništa protiv komedije, ali da se ne smije prikazivati, dok je ne ispitaju ljudi, koji su je sposobni ispravno prosuditi. Odmah nakon ove predstave podigla se divlja hajka protiv Molière-a. G. 1667. on je pokušao izmijenivši natpis i glavno lice u svjetovnjaka isposlovati dopuštenje prikazivanja, ali mu ga uskrati parlamenat. Molière je poslao dva svoja pouzdanika s molbom kralju u Lille. Ipak je dopuštenje dano tek g. 1669., kad se je 5. veljače iste godine prvi put u Parizu predstavljala u konačnoj današnjoj verziji. U uvodu komediji Molière je sam prikazao tu uzbunu, kao i svoju opreznost da komedijom nikoga ne povrijedi. On je u dva čina prije Tartuffe-ova dolaska na scenu točno obilježio njegov karakter, samo da bude jasno, koga zapravo pogađa žalac njegove komike. Komedija je vazda popravljala pogrješke ljudi, nema nikakva razloga, da se jedino ne bi smjeli popravljati licemjerci. Pozivajući se na prošlost i autoritete Molière brani komediju od onih, koji su listom protiv nje kao i protiv teatra uopće.

Izvodi Molière-ovi o teoriji i svrsi komedije nisu jedini, koji su nastali u povodu »Tartuffe-a«. Svi oni bacaju neobično svijetlo na mišljenje 17. vijeka, a u mnogo čemu, kao znamenito pismo »Lettre sur l'Imposteur«, dokaz su novih i vrlo dubokoumnih shvaćanja estetskih problema. Tako je primjerice raspravljanje o identičnosti pojmova »učiniti smiješnim« i »moralno popravljati« pravo filozofsko cjepidlačarenje.

Međutim najzorniji razlog, zašto su neki krugovi tako žestoko navaljivali na »Tartuffe-a«, odaje tek predstava komedije. Prigovor, da se riječi iz svetoga pisma komedijom profaniraju, bio je očito samo izlika kao i blagorječivo dokazivanje, da religiji uopće nema mjesta u komediji, radilo se je, zapravo o izvjesnim gestama i izrazima pobožnosti, koji su nužno ušli u komediju kao karakteristika pobožnjakovića, koji to uistinu nije. Te geste nisu mogle biti drugačije, nego u iskrenih vjernika, a da se iza njih može kriti i licumjerje, to je bilo ono zazorno, što nije smjelo doći na pozornicu. Toliko česti prigovor zelotima, da je uopće nedopustivo smućivati vjernike, vrijedio je, čini se, za 17. vijek, koliko i za danas.

Kad je »Tartuffe« napokon slobodno zakoračio na scenu, skoro je postao Molière-ovom najpopularnijom komedijom. Strgnuti krinku s obrazine najgoreg pretvarača, njezin je nenadmašivi komični efekt. Treba sebi samo predočiti koliko je to bilo slavlje u doba, kad je licumjerstvo cvalo i bujalo u pariskom društvenom životu! No slavlje ostalo je i danas, kad se uz Tartuffe-a, koje je ime postalo međutim imenom svih licumjeraca, gdjegod ih ima, pomišlja i na današnju hipokriziju svega našega privatnoga i javnoga života. Iluzija raskrinkanja licumjerca u teatru realni je užitak svakoga čestitoga čovjeka.

Ako ima pariska komedija privileg čuvanja tradicionalnog prikazivanja Molière-a, ipak je Molière obašao svijet i onim scenama, gdje te tradicije nema; a njegova su se djela jednako radosno primala svagdje. I naš teatar nosio se svagda ambicijom, da svoje predstave približi tradiciji, no od toga se je silom prilika, sad više, sad manje, gubilo u našoj dobroj volji. Jedan takav gubitak donosio je sa sobom već i sam tekst. Današnji tekst, prijevod dr. Slavka Ježića u verzima i rimama, značajan je korak na bolje. Naš dojakošnji nezaboravni molièreovski protagonista, pokojni Dragutin Freudenreich, uza sve svoje naročite vrline, nije spadao po cijeloj svojoj umjetničkoj konstituciji među stilske Molière-ove interpretatore. Upravo kao takav, kakav je bio, on je dokaz, kako postoje beskrajne mogućnosti uspješne interpretacije Molière-ove genijalnosti. Zbog toga se ni ne smije prosuđivati molièrske predstave samo po mjerilu tradicionalnosti, ono što je dobro vazda su časni izuzeci. Dujšinov Tartuffe i današnja naša predstava približuju se tradiciji, ali donose sa sobom svojom glumom neki posebni elan življe pokretljivosti u načinu današnje glume, koji sigurno nije na odmet. Dujšinov je Tartuffe blještava scenska kreacija, duhovita, jetka i izazovna. Kao nervoza našeg vremena, on izaziva na uzbunu, on je sam stvara i ne čeka, da bi se dusi probudili sami sobom. Već prva pojava Tartuffe-a na pozornici smućuje i viče: Zgrabite lopova! Daljna je dramatska gradacija: besramna drskost i cinizam zatečenoga krivca. I bez onog nedopustivog umetka, kad Tartuffe krade kesu Orgonu, kreacija je Dujšinova Tartuffe-a zasićena, puna i gotova, potpun scenski efekat.

Vrlo simpatično Molière-ovo lice bila je kao Elmira, Orgonova žena, gđa Hafner-Gjermanović. Ona, u punom sjaju ženskosti, uz Dujšinova Tartuffe-a u udvaračkim scenama, nametala nam se u ukusnoj Babićevoj sceneriji kao napadno sjajan isječak iz našeg najboljeg scenskog života. U svakom pogledu pohvalna bila je i suradnja ostalih: g. Mirjeva kao Orgona, g. Grkovića kao Cleanta, gđice Herzbeger kao Mariane, pa i drugih.

Nikole Bonifačića »U vrtlogu«

Pokus, da se je iznijela »drama iz primorskog sela« »U vrtlogu«, posve mladog autora Nikole Bonifačića, nije naročito uspio, iako ima nekog opravdanja. Kad početnik dolazi sa svojim dramskim prvijencem, gotovo je sigurno, da mu djelo treba nekih dramaturških retuša,

a teatar ima stručnjaka, čiji je to posao. Prevršivanje, njegovu neizostavnu pogrješku, nije ni tako teško zapaziti. Takav početnik redovno griješi u gomilanju riječi, akcije i efekata. Za sve to ima mjera, koje on ne osjeća. No u našem teatru nesamo da se ne kalmiraju ovakva pregonjenja, nego se po mogućnosti još i uveličavaju na sceni. U takvom onda kaosu propada i ono, što bi se, bez sumnje, moglo učiniti uspjehom.

Riječ »u vrtlogu« pada iz ustiju siromašnog studenta Jerka. Čini se, autor je htio prikazati, kako se vrtlogu teškog života na selu ne može oteti ni student, koji bi htio da uči i da postane čitav čovjek, nego ni nitko drugi, kojim on vitla i ne da mu naprijed. A taj je vrtlog: neukost, siromaštvo, predrasude i slabosti naših ljudi, uski krug njihova gledanja i mišljenja, pohlepa za zemljom, koje nema i koja slabo rodi, seoske brbljarije i tričarije, i sve ono zlo, što se kupi oko siromaštva i ljudi, koji postaju u stisci i strki života jedni drugima vuci. Taj vrtlog, čija je slika lebdjela autoru i odviše jasno pred očima, on je prikazao pregoneći, a mogao ga je prikazati i s manje naprege zorno, istinito i porazno.

U dosta kompliciranim, zbog toga ispočetka i dosta nerazumljivim rodbinskim odnosima, autor nam otkriva crnu sliku seoske porodice. Sva su tu lica ko u teatru jedno protiv drugoga, poglavito zbog nasljedstva zemlje, kojom se tu bez obzira na zakon poigrava kao sa zgoditkom na lutriji. Jedino tiše mjesto, Jerkov dom, i on za tren oka postaje poprištem teških borba, dizanja ruku sina na majku. U bijesnom kasu slijedi sukob za sukobom i sve se tu nadbija u ekstazi, koja se na koncu više i ne da nategnuti na više.

U tomu se životu na sceni, istina, od prizora do prizora odražava nešto krupno od istinskog lica zbilje, ali se dojmovi toliko pregone u teatralnim efektima, da nas zaokupljuju manje, nego je to autor smislio. Ipak su silhuete ljudi i teški pritisak atmosfere, nešto na kraju vrijedno, što je autoru uspjelo. Naši glumci stvarajući groteksne tipove iz narodnog života time su autoru najviše pripomogli, gotovo toliko, koliko su mu svojom teatralnom glumom odmogli. Smirena umjetnost gđe Mihičić kao izvrsne intrigantice i seoske prišipetlje jedva je u kaosu spasila jednu svoju novu savršenu kreaciju. I Franka, Jerkova majka, gđe Vavre, tragični lik udovice u nepodnošljivoj bijedi, jedva je održala svoju sugestivnost u tom vrtlogu. Cio niz ostalih ljudi, pa i Mara gđe Podgorske, koja je bila već od početka preteatralno intonirana, samo se teško izdizao nad epizodično i osobito originalno.

Na koncu dobrohotni gledaoci ipak nisu ostali posve praznih ruku. Povlađivali su obilno mladom autoru za jednu nadu možda — bogatiji.

B. Livadić

MALO POZNATA SLIKARSKA DJELA XIV. DO XVIII. STOLJEĆA U DALMACIJI

(Napisala dr. Doroteja Westphal u »Radu« Akademije, Zagreb, knjiga 258.)

U dalmatinskim crkvama čuva se priličan broj starinskih slika stranih, talijanskih i naših domaćih majstora, koje su nabavljali bratimi i crkvene vlasti ili su ih crkvama darivali ugledni patriciji i bogati trgovci. Mještani ih s ponosom pokazuju strancima i često ih, u tipičnoj sujeti malogradske sredine, vežu o imena velikih majstora. Tako su ove slike ušle u bogatu putopisnu literaturu Dalmacije i ušle su u nju sa zvučnim imenima, koja im mnogo puta ne pripadaju. Mnogo se manje o tim slikama govori u stručnoj literaturi. Domaćih stručnjaka, koji bi se posvetili izučavanju skromnih, ali često vrlo zanimljivih domaćih radnja, jedva je bilo. A istraživaoci talijanskog slikarstva renesansnog i baroknog doba samo su prigodice uvrštavali u »oeuvre« talijanskih klasičnih majstora po koju sliku iz Dalmacije. Nije se tome čuditi. S jedne strane te slike nijesu na okupu, već su rastrkane po većim i manjim mjestima dalmatinskog primorja i nije dosada bilo njihovih fotografija. S druge je strane klasificiranje starinskih slika posao, koji ne može obaviti svaki historičar umjetnosti, već samo specijalist, koji je dugo radio u muzejima i u galerijama slika. Dobar početak, da se ispuni dosadašnja praznina u stručnom izučavanju dalmatinskih starih slika mletačkog doba, jest radnja dr. Doroteje Westphal pod natpisom »Malo poznata slikarska djela XIV. do XVIII. stlojeća u Dalmaciji«, koja je izišla u ovogodišnjem »Radu« Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Radnja je lijepo opremljena i bogato ilustrirana sa 60 slika; samo su mnoge slike začudo crne i kao omrljane.

Radnja gđe. Westphal nije niti je mogla biti cjelovita i završna studija o slikarstvu novijeg doba u Dalmaciji. Radnja je zapravo tek torzo, pripremna studija, namijenjena da upozna naučni svijet s izvjesnim brojem interesantnih dalmatinskih slika dosada nikako ili slabo poznatih. Blago dalmatinskog slikarstva mletačkog doba prikazano je u radnji gđe. Westphal prilično fragmentarno, jer su otpale one slike, od kojih još nema fotografija, i slike iz mjesta, koja autorica nije prispjela posjetiti. U radnji je također, uglavnom, izostavljen materijal iz grada Zadra, koji je razmjerno vrlo bogat starim slikama.

Gđa. Westphal se izražava oprezno; tekst vrvi kondicionalima, a uz imena majstora, koje autorica predlaže, često je upitni znak. To je neminovno kod ovakve vrste radnja. Pripisivanje jedne slike nekom majstoru, njegovoj radionici, pomagačima i oponašateljima ili njegovoj školi, bez dokumentarnih podataka, na temelju samih analogija stila i izradbe karakterističnih detalja uvijek je problematična stvar. Ono je u konkretnom slučaju otežano i popravkom slika, koji su bečki restauratori

slika u prošlom vijeku — kod nas kao i svugdje — pravili bez one diskrecije, s kojom danas pristupamo takovom poslu. Gđa. Westphal se u ovoj radnji više puta pita, koliko je općenita intonacija jedne slike izvorna a koliko samo plod radikalnog retuširanja kod popravka. Ona navađa također značajan slučaj slike »Pietà« u sakristiji splitske katedrale, gdje originalni palac Marijine ruke još viri do renoviranog palca iste ruke (sl. 18). Nestalnost sudova i razrožnost rezultata, do kojih dolaze stručnjaci, koji se bave klasifikacijom starih slika, izaziva izvjesnu rezervu prema toj grani nauke kod šire javnosti. Don Frane Bulić je strpljivo bilježio mišljenje različnih evropskih stručnjaka o dvjema slikama venecijanske škole u franjevačkoj crkvi na Poljudu kod Splita i pobilježio je oko pola tuceta različitih atribucija majstorima venecijanskog Cinquecenta.

Ali ne smijemo skepsom pretjerivati. Postepenim radom i uzajamnim popunjavanjem učinjenih konstatacija raščinjaju se malo po malo odnosi i iskaču sve to jasniji obrisi pojedinih škola i pojedinih majstora. Slike »bez doma« — kako je u nedavnoj seriji članaka ove još neopredijeljene slike nazvao kritičar umjetnosti B. Berenson — dolaze pod sve to vjerojatniji očinski krov. Značajno je, da gđa. Westphal u ovoj svojoj radnji predanoj Akademiji početkom god. 1935. dolazi, glede nekih slika, do istih zaključaka, do kojih je došao Berenson prigodom svog lanjskog posjeta Dalmaciji. (Atribucija »Pietà« u sakristiji splitske katedrale brescianskom majstoru Giovanni d'Asola i slike »Gospe na prijestolju sa svecima« u crkvi na Poljudu kod Splita krugu slikara da Santacroce.)

U svojoj radnji gđa. Westphal iznosi različne nove atribucije. Nekoje slike u crkvama grada Krka ona pripisuje Bernardinu Licinio i Parisu Bordone. Lijepa Madona samostana oo. dominikanaca u Dubrovniku, koja u prvi mah podsjeća na Lorenza da Credi, po mišljenju autorice pretvrda je za tog slikara i možda radnja njegova đaka Lunetti. Bogorodicu u zbirci nadbiskupske palače u Dubrovniku, u koje natpis na stražnjoj strani kaže da je djelo Raffaelovo, autorica sa sigurnošću pripisuje firentinskom slikaru Domenico Puligo. Sv. Sebastijana u istoj zbirci, za kojega jedan popis XVII. vijeka tvrdi da je djelo Andra del Sarto, ona pridaje školi Leonarda da Vinci.

Nekoji talijanski slikari kao da su osobito bili omiljeli i povezali veze s Dalmacijom. To je obitelj bergamasknih slikara da Santacroce — koje su neko doba htjeli napraviti našim domaćim majstorima rodom iz Splita, gdje je župska crkva Velog Varoša posvećena Sv. Križu — i venecijanski slikar oko god. 1600. Palma Giovane. Više oltarnih slika Girolama i Francesca da Santacroce imamo u Dalmaciji u franjevačkim samostanima. One su obično signirane i datirane, pa nam lijepo upotpunjuju predodžbu o tim slikarima, kojih su se djela inače sačuvala većinom samo u slikama manjeg formata. I Palma Giovane se po svojim uspjelim radovima u crkvama dalmatinskog primorja pokazuje u boljem svijetlu. Gđi. Westphal je uspjelo naći u Münchenu nekoliko crteža ovog majstora, koji su služili kao skice ili studije za slike izvedene i sačuvane u Dalmaciji. Zanimljiva je i autoričina atribucija jedne slike u crkvi Sv. Križa u Rabu slikaru XVIII. vijeka smjera Federika Benkovića, rodom Dalmatinca, jer se je ovaj slikar razvio, radio i izišao na glas van svoje domovine.

Gđa. Westphal u ovoj svojoj radnji pogdjegdje kida sa čvrsto uvriježenim tradicijama. Velika oltarna slika u crkvi Sv. Lovre u Vrboskoj na Hvaru pripisivala se je uvijek Tizianu. Prepričavalo se dapače, da postoji u biskupskom arhivu u Hvaru račun »pagati al maestro Tiziano 1000 ducati«, mada takav dokumenat nije bio nikada objelodanjen. Westphalova odlučno niječe Tizianovo autorstvo ove slike i traži majstora u krugu oponašatelja i nasljednika Paola Veronese (Parrhasio Micheli?).

I druga čuvena slika gubi svoje dugo i čvrsto održano očinstvo: monumentalna »Coena Domini« u refektoriju franjevačkog samostana na Hvaru. Ova se je slika pripisivala Matteu Rosselli-u, firentinskom majstoru XVII. vijeka. Na njoj je uistinu na rubu slike krnji potpis MATE[US]. O. Fabjanić je u nekoj svojoj radnji iz sredine prošlog vijeka zabilježio tradiciju, da je tu sliku darovao samostanu sam majstor, kada je na putu u Dubrovnik, kamo je nosio neke svoje slike, bio obolio te bio zadržan i brižno njegovan od hvarskih fratara. Westphalova je međutim s pravom opazila, da »Coena Domini« ni po boji ni po kompoziciji nema firentinski karakter, već venecijanski. U Firenci je ona po tome imala prigode da proučavanjem originala Mateja Rosselli učvrsti to svoje mišljenje. A kad sam na njezinu želju stao ispitivati do kada možemo unatrag pratiti atribuciju samostanske slike Mateju Rosselli-u, pokazalo se je, da ne možemo ići dalje od spomenute vjestice o. Fabjanića iz god. 1845. Autora ove prekrasne slike moramo prema tome tražiti u krugu venecijanskih majstora.

Druga je stvar, da li je sretna Westphalova pobuda, da sliku vežemo s radom i imenom dalmatinskog slikara Mateja Ponzone († 1664.). »Coena Domini« čini mi se predobra u kvaliteti i previše živa u bojama za ovog domaćeg predstavnika beskrvnog akademizma XVII. vijeka. Svakako je Matej Ponzone, koji je bio učitelj slikara Marka Kavanjina, oca hrvatskog pjesnika Jerka Kavanjina, za našu sredinu i za ono vrijeme zanimljiva pojava i zaslužuje, da se jednom njegovo djelo prouči i utvrdi. Kod toga trebat će ispitati, da li su od njegove ruke dvije slike u crkvi dominikanskog samostana Sv. Križa na Čiovu kod Trogira na kojima se nalazi signatura MPF [Mateus Ponzonius fecit?].

Pored talijanskih umjetnika gđa. Westphal posvećuje pažnju i našim domaćim slikarima mletačkog doba. Ona donosi važnije između slika dalmatinskih »primitivaca«, koji su u

XV. vijeku slobodno oponašali kasno trečenteskno mletačko slikarstvo, prikazuje školu domaćih slikara u Dubrovniku, koja kulminira u radu Nikole Božidarevića (Ragusinus), te spominje i ponekoju domaću sliku iz kasnijeg vremena, kada dalmatinski majstori sve to više potpadaju pod izravan i isključiv utjecaj slikarstva u Mlecima. Westphalova prihvaća ono, što sam o tim domaćim slikarima pisao i kod njihovih se radnja zbog toga kraće zadržava. Ona s pravom odvaja od grupe slika dalmatinskih primitivaca sliku u katedrali u Rabu, koju pripisuje Paolu Veneziano. Uistinu ova slika ide u jednu skupinu sa sličnim poliptihom, koji se nalazi u Piranu u Istri, i s poliptihom iz Sv. Lucije kod Baške na otoku Krku, koji se privremeno nalazi pohranjen u Museo Civico u Trstu. Ove nam slike iz sjevernog dijela Jadrana pokazuju, dokle je dopirao izravan utjecaj i eksport mletačkih proizvoda.[1])

Još nekoliko primjetaba o radu domaćih slikara, s kojima sam se potanje bavio. Dalmatinski majstori »primitivci«, koji u XV. vijeku slikaju na poliptisima nizove svetaca na zlatnoj pozadini, nadovezuju na rad slikara u Mlecima. To je jasno, i Westphalova to priznaje i ističe. Ali ona pored toga spominje srodne motive i sličnost naših poliptiha sa suvremenim slikama u Markama (Le Marche sa središtem u Ankoni). Izvjesna sličnost bez sumnje postoji; mnogostruke veze Maraka i dalmatinskih gradova također. Ali svejedno moramo biti oprezni u izvađanju zaključaka. I kasnogotička slikarska umjetnost u Markama razvija se dijelom pod utjecajem mletačkih majstora; ona, pored toga, isto kao što i umjetnost dalmatinskih »primitivaca«, provincijalizira pobude i utiske dobivene izvana. Već odatle slijedi neminovna sličnost poliptiha i slika na zlatnom fondu u dalmatinskom primorju s onima u Markama, a da ne mora biti uzajamnih veza i međusobnog utjecanja.

Sigurnije su svakako veze umjetnosti Maraka s radom Nikole Božidarevića u Dubrovniku. Westphalova to osobito ističe i suprotstavlja dosadašnjem navodnom mišljenju o ovisnosti Nikole Božidarevića od Bellinija i Crivellija. Međutim nitko nije nikada dovodio u vezu Božidarevića s Bellinijem. Isticala se je samo srodnost slika Nikole Božidarevića (Ragusinus-a) s radionicom Vivarinija i radom braće Crivelli. A utjecaj Vivarinija iz Mletaka na domaće slikarstvo u Dubrovniku oko god. 1500. bez sumnje postoji. Radu Nikole Božidarevića prethode slike izrazito vivarineskног karaktera (poliptih sa dva reda svetaca kod Dominikanaca u Dubrovniku). Za samoga Božidarevića dokumentom je utvrđen polazak u Mletke god. 1476. Braća Carlo i Vittore Crivelli pak, makar bili rođeni Mlečići, razvili su svoj rad u Markama. Sa središtem Maraka, Ankonom, imao je slobodni Dubrovnik mnogo veza, pa nije čudo, da i njegovi slikari, pored Mletaka, dolaze u dodir i s umjetnošću u Markama.

Carlo Crivelli je onaj originalan i rafiniran majstor, koji je gotovo do konca XV. vijeka izrađivao za crkve u Markama poliptihe i slike s Madonama i svecima punim zlata, kićenih zlatnih brokata, dragulja, vijenaca, voća, cvijeća, anđeoskih glavica itd. Duhoviti pisac nazvao ga je zbog miješanja suvremene tehnike i starih rekvizita tradicionalne crkvene slike Bizantincem zalutalim u punu renesansu. S njim surađuje, oponaša ga i ostavlja niz slika po crkvama u Markama njegov brat, Vittore Crivelli. I baš na ovog majstora, koji ponešto vodni blještavu umjetnost Carlovu, čini mi se da osobito podsjeća slika Nikole Božidarevića na Gjorgjićevu oltaru kod Dominikanaca iz god. 1513., za koju Westphalova ističe, da naročito jasno očituje veze s umjetnošću u Markama. Rad Vittore Crivellija možemo pratiti u Markama u vremenu od god. 1481.—1501. A Nikola Božidarević je kao mlad naučnik god. 1476. otišao u Mletke, a od god. 1494. dalje nalazimo ga kao zrela majstora zaposlena u Dubrovniku. Kroz to vrijeme je majstor došao u dodir s umjetnošću Mletaka i, kako mi se čini, s umjetnošću Vittore Crivellija u Markama.

Svakako nema u radu Nikole Božidarevića i drugih dubrovačkih slikara oko god. 1500. onog razmetljivog ukrasa, koji u slikama Carla Crivelli izazivlje dojam draguljarske radnje; nema onih lica razvučenih u mantegneskne grimase; nema njegove fine stilizacije kose ni njegovih aristokratski zašiljenih glava Madona. Mnogo toga naprotiv podsjeća u spomenutoj Božidarevićevoj slici Gjorgjićeva oltara na poliptihe Carlova brata Vittore: djetinjski blagi izraz Marijine glave, laki dekorativni oblici Marijina prijestolja i sanjarske glave svetaca malih ustašca i udubljenih očiju.[2])

Pa još nešto. Westphalova točno kaže, da se djela dalmatinskih slikara, u većini slučajeva, mogu lako odvojiti od suvremene talijanske umjetnosti. Ona su u tehničkom pogledu manje savršena, a po shvaćanju pučkija nego talijanska. »Osim toga«, nastavlja Westphalova, »ona čuvaju do u kasno vrijeme elemente bizantinske umjetnosti, koje su proizvodi u sve vrijeme pritjecali u Dalmaciji. Iako je dalmatinsko slikarstvo ogledalo kulture ove zemlje,

[1]) U radnje domaćih majstora Westphalova hoće da pribroji i fragmente stare slike u korčulanskoj crkvi Sv. Justine — a ne u crkvi Začeća bl. Djevice Marije —, koju Venturi drži djelom furlanskog majstora Pellegrina da San Daniele po ocu, također slikaru, podrijetlom iz Dalmacije (sr. Venturi, Storia dell'arte italiana, IX/3. str. 567 i 629). Još par manjih omašaka: podno Kristova sarkofaga na poliptihu u crkvi Svih Svetih u Korčuli kleče bratimi Svih svetih, a ne dominikanci (str. 21 i sl. 8); slika, koja se pripisuje Tintorettu u korčulanskoj katedrali, prikazuje tri sveca, a ne sveta Tri Kralja (sl. 31); arkiv u Hvaru nije nadbiskupski (str. 37).

[2]) Sr. Westphal slika 56, i L. Testi, Storia della pittura veneziana 1915. sv. II., slike str. 701 do 706.

koja zaprema daleko naprijed prema Istoku pomaknut položaj evropskog duhovnog života.«

Ova zadnja rečenica nije točna. Domaći slikari napuštanjem zlatne pozadine za svoje Madone i svece početkom XVI. vijeka gube zadnju, daleku vezu s umjetnošću Bizanta. A i ova zlatna pozadina nije bila neka lokalna dalmatinska bizantinska tradicija, već motiv, koji su, uz druge motive, dalmatinski »primitivci« preuzeli iz Mletaka i koji su oni, u tipičnom provincijskom konservativizmu, nekoliko decenija dulje zadržali. Uz najbolju volju ne mogu pak otkriti bizantinske elemente u slici domaćeg majstora u Krku »Krist na gozbi u kući Šimuna Gubavca«, koju jedinu Westphalova poimence navodi u prilog svoje tvrdnje. Druga su stvar, naravno, kasnobizantinske ikone, koje dalmatinsko primorje dobavlja bilo iz Mletaka bilo izravno sa putovanja svojih pomoraca po Levantu; ali o njima autorica ne govori i na njih ne misli.

Dalmacija je u ranom srednjem vijeku imala historijskih veza s Bizantom; ona je istaknuti rub sjeverozapadnog Balkana. I u životu naroda u njezinoj unutrašnjosti, mnogostruke su veze s balkanskim zaleđem. Ali umjetnost se je u njezinom primorju još u srednjem vijeku, a pogotovo u mletačko doba razvijala gotovo isključivo u okviru utjecaja i pobuda zapadnjačke, talijanske umjetnosti.

Ljubo Karaman

SRPSKI PRIJEVOD HRVATSKO-UGARSKE NAGODBE

Pitanje odnosa prema hrvatsko-ugarskoj nagodbi i prema Srbima sačinjava dvije, možemo kazati osnovne točke, oko kojih se odvijala hrvatska politika od 1868., pa preko Knuenova vremena do novih pokreta i stvaranja hrvatsko-srpske koalicije. Nagodba od 1868. stvorila je novo stanje, odredila položaj Hrvata u Monarhiji za pola stoljeća, utvrdila odnos prema Madžarima i državo-pravni položaj kraljevine Hrvatske. Revolucionarna četrdesetosma, godine Bachova apsolutizma, vremena traženja i prekretnica u obnovljenom ustavnom životu — kao da su uvod u djelo Levina Raucha. Šokčević je morao odstupiti, i dolazak Raucha značio je kidanje s tekovinama šezdesetprve. Duh i osnov nagodbe protivi se poznatom čl. XLII. od 1861. I ta je nagodba realna činjenica sve do sloma nakon velikog rata. Revizija od 1873. i obnove financijalne nagodbe nijesu ništa u bitnosti izmijenile. Protiv nagodbenjačkog stanja, i nagodbe koja je to uvjetovala, Starčević odmah ustaje. Ustraje dalje dosljedno na negaciji nagodbe i u duhu svojih načela inicira čitav protunagodbenjački smjer u našoj politici. I drugi su ustajali protiv nagodbe. Strossmayer jednom piše Račkome, kako ima pravo, »da naša nagodba pravi je krpež«, ali u tome nije bilo dosljednosti. Iz izražaja nezadovoljstva nijesu se izvodili potrebni zaključci, dok konačno ne dođe stvarno do pomirenja sa stanjem. Starčević je pak ostao dosljedan. Nagodbu je smatrao velikim zlom i pravom tamnicom hrvatskoga naroda. U pravaškoj adresi na kralja od 1884. nagodba se naziva »nečuvena, samovoljna i odurna izdaja domaćih nevriednika.« Drugi su, polazeći s gledišta realne i praktične politike, nalazili u nagodbi prednosti i povlastice, na osnovu i po kojima smo se mogli razvijati i živjeti nekim samostalnim životom. Načelno je Starčević imao pravo, jer je nagodba — gledana iz perspektive hrvatskoga državnog prava, životnih potreba i zahtjeva naroda — uistinu ograničenje pune hrvatske državnosti i samostalnoga slobodnog života. Načela i uvjeti nagodbe bili su okovi, koji su sprječavali i onemogućivali narodnom organizmu, da ostvari Starčevićevu političku koncepciju. Dobro nam je poznato, u čemu se sastojala nagodba, koju je sklopila Hrvatska i Ugarska »za poravnanje nastavših među sobom državno-pravnih pitanjah«, ali je svakako potrebno na ovom mjestu istaknuti, kako je Starčević zauzeo prema nagodbi suprotan stav u prvom redu zato, jer je po njoj Ugarska pridržala važne i najveće atribute državne vlasti i jer je Hrvatska u financijalnoj samostalnosti bila znatno ograničena. Dakle zato, jer je nagodba sprječavala i ograničavala posvemašnju slobodu i samostalan položaj kraljevine Hrvatske. Inače je nagodbom Hrvatima priznat karakter političkog naroda, što ni Česi ni Poljaci nijesu postigli. Nagodbom Hrvatska ima svoj teritorij, autonomnu vladu, svoj sabor i njemu odgovornog bana. Čl. 59. nagodbe potvrđuje, da »su kraljevine Hrvatska i Slavonija politički narod, imajući posebni svoj teritorij i u pogledu nutarnjih posalah vlastito zakonodavstvo i autonomnu vladu«. Kao teritorij hrvatskoga političkog naroda priznato je i utvrđeno područje čitave Hrvatske i Slavonije sa Srijemom, i to još uz obećanje, da će Ugarska potpomagati upotpunjenje i proširenje teritorija u pogledu Vojne Krajine i Dalmacije (čl. 65.), a to znači, da se i ovo područje priznaje kao nesjedinjeni hrvatski teritorij. O Bosni nije moglo biti govora. Ona je tada, 1868., pod turskom vlasti, i okupacija je uslijedila tek pet godina nakon revizije nagodbe. Uostalom pitanje je Bosne posebnog obilježja. Nagodba je, da još jednom naglasimo, ipak mnogo donijela i sačuvala, iako se zakonska garancija njenih odredaba i ustanova pokazala preslabom prema tolikim povredama, izigravanjima i zlonamjernim pokušajima tumačenja. Takova je bila hrvatsko-ugarska nagodba, koja je izgubila snagu saborskom odlukom od 29. listopada 1918.

Nakon toga nagodba spada u prošlost, a njen završetak u povijest najsudbonosnijih dana naše novije političke prošlosti. Daljnim razvojem prilika i događaja nastalo je stanje bez ikakve nagodbe. Nestalo je ono, protiv čega se opravdano ustajalo, ali je istim časom nestalo i sve ono, na osnovu čega se razvijao samostalni naš život, pa bilo uz teška i velika ograničenja i stalne povrede. Jednom riječju: sve je nestalo i bez ikakove smo se nagodbe našli u novom sklopu. Tada su i najveći protivnici

nagodbe — ne ogriješivši se ni najmanje o svoja načela i dosljednost — požalili za nagodbom i nagodbenjačkim stanjem, uvjereni da Hrvati u novom stanju ne će i ne mogu nikad postići položaj sličan onome nagodbenjačke Hrvatske.

Ovo sve moramo imati u vidu, kada se u današnjim političkim raspravljanjima povede riječ o nagodbi, pa tako i kad se hoćemo osvrnuti na najnovije izdanje teksta nagodbe, koje je kao srpski prijevod izašlo ove godine u Novom Sadu.[1]) Izdavač u uvodu kaže, da državnopravni odnos Hrvatske i Ugarske »sa pravom interesuje još i danas ne samo uske krugove naših stručnjaka, pravnika i istoričara, nego i najšire redove naših javnih radnika, političara i intelektualaca«. Zato izdaju tekst nagodbe »ubeđeni da će on sam sobom uneti više svetlosti« u odnose Hrvatske i Ugarske, te »ako ova knjižica uspe samo u jednom: da pokaže koliko je opravdano bilo ono veliko ogorčenje, koje se u Hrvatskoj i Slavoniji diglo protiv nagodbe — njen zadatak će biti ispunjen.« Tendencija je očita. Opravdava se ogorčenje prema nagodbi, ali sa sasvim drugoga gledišta, nego li je Starčević zauzeo svoj stav, jer po tom mišljenju mi moramo biti sretni, što je nestalo nagodbe i što ju je zamijenilo stanje iza 29. listopada.

Da nam slika bude još jasnija, donosimo prva tri člana »Projekta zakona o jugoslovenskom narodu«, koji je prevodilac nagodbe ing. M. Matić objavio u subotičkom »Nevenu« u kolovozu ove godine. Prvi član glasi: »Jugosloveni su po narodnom imenu Bošnjaci, Bunjevci, Srbi, Hrvati i Šokci, po govoru i narječju kajkavci, štokavci i čakavci, po rasi alpini, dinarci, moravovardarci, panonci te uslijed naturaliziranja germanoslavi i romanoslavi, a po vjeri srpsko-pravoslavci, grko-katolici, rimokatolici i muslimani«. Drugi član kaže: »Jugosloveni zovu svoj jezik u odnosu prema inozemstvu i neslovenima jugoslavenskim, a među sobom srpskim, bošnjačkim, bunjevačkim, hrvatskim, šokačkim i slovenačkim«, a treći: »Čakavci su Hrvati, kajkavci su Slovenci, ali ih ima i Hrvata, a štokavci su Srbi, Bunjevci, Bošnjaci i Šokci, a ima i Hrvata«. Ne ulazeći u apsurdnost načina kako je postavljeno pitanje, niti u analizu netočnih (i smiješnih!) tvrdnja i navoda — glavno je, da vidimo osnovnu zamisao auktora.

Sama činjenica, da je Matić p r e v e o tekst nagodbe, pokazuje ili nepoznavanje same nagodbe, načina kako je do nje došlo i uopće naše političke prošlosti ili proračunanu zlonamjernost. Treće ne može biti. Matić bi morao znati, da je tekst nagodbe prihvaćen na Hrvatskom Saboru u hrvatskom izvorniku, te kao takav potvrđen od kralja, uz izmjenu čl. 66. o Rijeci. Ne bi mu dalje smjelo ostati nepoznato, da je to »najviše rješenje u pogledu nagodbe« proglašeno kao zakonski članak trojednice na saborskoj sjednici od 18. studenoga 1868. Taj izvorni hrvatski tekst nagodbe možemo uvijek naći u »Dnevniku sabora trojedne kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije« (za god. 1868. do 1871. Izdano u Zagrebu 1884. Str. 254—260) i u lako pristupačnoj Polićevoj »Parlamentarnoj povijesti kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije« (II. dio. Str. 40—53). U Polića je u objavljenom tekstu izuzetak čl. 66., jer ga donosi prema nagodbenoj osnovi, a ne kako je izmijenjen u Pešti i od krune potvrđen. To donosi malo dalje (str. 79 i 80). Hrvatski tekst nagodbe izašao je i u službenom »Sborniku zakona i naredaba valjanih za kraljevinu Hrvatsku i Slavoniju« (God. 1868. Kom. V. Br. 14). Možemo ga naći u izdanju Žigrović—Pretočki »Hrvatski ustavni zakoni« (Zagreb 1917.), odakle je pretiskan i u posebnu knjižicu zajedno s revizijom od 1873. i kasnijim obnovama financijalne nagodbe. Dr. Ivan Bojničić izdao je 1911. također »Zakone o hrvatsko-ugarskoj nagodbi«. Nemamo inače namjere na ovom mjestu nabrajati literaturu o nagodbi niti dati iscrpan prikaz izdanja i publikacija u kojima je objavljen tekst nagodbe. Spomenuli smo samo nekoliko primjera, da pokažemo, kako je lako doći do hrvatskog izvornika nagodbe, a Matić ili sve ovo nije znao, ili je tekst preveo s madžarskog namjerice, da time pokaže, kako je osnovni hrvatski zakon, zapravo hrvatski ustav, bio ne na domaćem, nego na tuđem madžarskom jeziku. Teško nam je vjerovati, da je Matić smatrao potrebnim, da hrvatski izvornik prevede i preradi na srpski jezik. Prijevod ne bi tada bio onako slab i netočan, odnosno bilo bi dovoljno da je izdao hrvatski izvornik s tumačem Srbima nepoznatih pojmove i riječi. Da je prevodio s nekog netočnog madžarskog teksta, gotovo je nemoguće pretpostaviti, pa po svemu vidimo, da je Matić uzeo madžarski tekst, i na svoj ga način »preveo«. Ovome mišljenju ide u prilog i to, što Matić donosi nagodbu kao zakonski članak XXX.—1868., a tako je 17. studenoga nagodba sankcionirana za Ugarsku, dok je za Hrvatsku sankcionirana 8. studenoga kao naš zakonski članak I.—1868. Zato Matićev tekst sadrži uvod, kojega nema u hrvatskom tekstu, a izostao je uvod u hrvatski tekst nagodbe, koji sadrži kraljevski otpis na sabor, kojim se odobrava i potvrđuje zakonski članak predložen adresom od 26. rujna.

U jezične i stilističke pogreške prijevoda ne ćemo zalaziti, kao ni u nespretno uklopljene rečenice i netočni raspored misli i pojmova u pojedinim točkama nagodbe. To bi nas predaleko odvelo, a nije ni nužno uz tolike očite netočnosti i, po našem mišljenju, namjerno krivo prevedene pasuse i pojmove, a što je učinjeno sa svrhom, da nagodbu prikažu na svoj način, te da prekriju ili bar ublaže činjenicu, da je Hrvatska kao politički i državo-pravni individualitet bila u času sklapanja ravnopravan faktor s Ugarskom. Da dobijemo prvi pogled na Matićev prijevod, usporedit ćemo uvod u nagodbu, koji prethodi čl. 1. Dok u hrvatskom izvorniku glasi: »Pošto su k r a l j e v i n e Hrvat-

[1]) Hrvatsko-mađarska nagodba. XXX. Zak. čl. iz god. 1868. Preveo ing. M. Matić. Novi Sad 1937. Izdanje »Slavija«. Ćirilicom.

ska i Slavonija tečajem stoljećah koli pravno toli faktično spadale ka kruni sv. Stjepana i pošto je u pragmatičnoj sankciji takoder izrečeno, da su i zemlje krune Ugarske medusobno nerazdružive: to su na ovih temeljih s jedne strane kraljevina Ugarska sjedinjena s Erdeljem, a s druge strane kraljevine Hrvatska i Slavonija za poravnanje nastavših medu sobom državopravnih pitanjah sklopile sliedeću nagodbu,« — u Matićevom srpskom prijevodu moramo čitati: »Kako Hrvatska i Slavonija od vekova kako pravno tako i faktično pripadaju kruni Sv. Stevana, pa je i u pragmatičnoj sankciji izrečeno, da su i zemlje madžarske krune nedeljive jedna od druge: na ovim osnovama sklopile su s jedne strane Mađarska (Erdelj ispušta) a s druge strane Hrvatska i Slavonija u svrhu rešavanja državopravnih pitanja, koja između njih postoje, ovu nagodbu.« Odmah možemo vidjeti, da pojam Ugarska zamjenjuje pojmom Madžarska, pa i u samom imenu nagodbe, a to nije isto, naročito u tekstu ovakovog karaktera. Auktor je inače sve do kraja dosljedan u ovom zamjenjivanju, bilo u imeničnom bilo u pridjevnom obliku. Za razliku od hrvatskog, pa sigurno i madžarskog teksta Hrvatskoj i Slavoniji nikad ne daje atribut kraljevine, pa ni kada govori o saboru i banu. Tako čl. 50. glasi u »prijevodu«: »Na čelu zemaljske vlade u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji stoji ban, koji je odgovoran hrvatsko-slavonsko-dalmatinskom saboru«, dok je u izvorniku: »Na čelu autonomne vlade kraljevinah Dalmacije, Hrvatske i Slavonije stoji ban, koji je odgovoran saboru istih kraljevinah«. Uzeli smo ovaj primjer, ne samo zato, što možemo lijepo vidjeti, kako se prešućuje i izostavlja atribut kraljevine, koji daje Hrvatskoj oznaku posebnog državo-pravnog pojma, već i kako se namjerice na različne načine krivo i netočno prevode sve one oznake i pojmovi, koji daju Hrvatskoj obilježje autonomnog i posebnog političkog tijela. Tako se »autonomna vlada« prevodi ovdje sa »zemaljska vlada«. Dalje imamo: u čl. 13. mjesto »za svoju samoupravu« stoji »za unutrašnju upravu«; u čl. 23. mjesto »u područje autonomne vlade kraljevinah...« čitamo u »prijevodu« u »samoupravni krug Hrvatske i Slavonije«; u čl. 24. i izraz »autonomna zemaljska vlada i oblasti kraljevinah...« zamjenjuje »zasebna zemaljska vlada i municipija Hrvatske i Slavonije«; u čl. 29. opet mjesto »za doznačivanje troškova njihove samouprave« stoji za »isplatu unutrašnjih troškova«, a u čl. 30. još je očitije, kada mjesto »za potrebštine nutarnje samouprave rečenih kraljevinah« stoji jednostavno samo »za potrebe tih zemalja«. Nije to sve, jer odmah u čl. 38. tekst izvornika »za raspravljanje vlastitih samoupravnih poslova na domaćem njihovom saboru« zamjenjuje prijevod »za rešavanje svojih unutrašnjih stvari na svom saboru«. Idimo dalje i vidjet ćemo u čl. 45. da mjesto »sporazumno postupa s autonomnom vladom istih pokrajinah« stoji »sporazumno s posebnom vladom ovih zemalja«. U čl. 47. jasna formulacija »pravo podpune samouprave (autonomije) tako u području zakonarstva kao i izvršbe« nadomještena je s prijevodom, u kojemu stoji: »na polju zakonodavstva tako i na polju izvršivanja potpuno samoupravno (autonomno) pravo«, a u čl. 48. stoji »samoupravno pravo« mjesto »djelokrug potpune autonomije« — i tako dalje. Prevodilac, vidi se po svemu, htio bi zamijeniti pojam autonomije sa zemaljski, zasebni ili posebni, samoupravni sa unutrašnji, a autonomna vlada sa samoupravni krug i slično (u čl. 66. govori jasno i točno o autonomiji, ali to se odnosi na Rijeku, koja je nagodbom stvarno za Hrvatsku bila izgubljena. »Riječki provizorij« trajao je do 1918!), dok u nekim slučajevima to jednostavno izostavlja, kao što i umeće riječi, kojih nema u izvorniku. Ispustio je također čitav drugi, veći dio čl. 44., a u čl. 9., 43. i 58. pojedine rečenice i riječi. Neki su izrazi krivo prevedeni, i to tako, da mijenjaju smisao i značenje, umanjuju vrijednost ili stvaraju neodređenost. Tako mjesto »iz ove državne zajednice i skupnosti« imamo »pripadnosti« (čl. 2.), mjesto »zajedničkim njihovim sporazumkom razpravljati imadu« stoji »moraju biti sporazumno rešavane« (čl. 4. i 5.), mjesto »dozvoljivanje novakah« čitamo »određenje rekruta« (čl. 7.), mjesto »kraljevine... pako na njihovo zahtjevanje osiguravaju se« imamo »Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji na njihovu želju potvrđuju se« (čl. 46.), a na mjesto »kraljevina Ugarska priznaje zemljištnu cjelokupnost kraljevinah« došlo je »Mađarska priznaje teritorijalnu nepovredivost« (čl. 65.). Ovome možemo nadodati i one netočno prevedene izraze, koji su u našem jeziku, pa zato i u izvorniku nagodbe, dobri, uobičajeni i određeni pojmovi ili čak službeni nazivi. Drugačije izraženi i formulirani ovi nam pojmovi ne daju onu pravu sliku i duh. Nekoliko primjera: »krunidbena diploma« mjesto »krunitbena zavjernica« (čl. 2.), »raspolaganje sa ekvivalentima i regalnim pravima« mjesto »razpolaganje o monopolskih i kraljevskih prihodah (regalia maiora) (čl. 8.), »hrvatsko-slavonsko državnog zemljoposeda« mjesto »nepokretne imovine u zemaljah i šumah« (ib.), »označivanje robe« mjesto »zaštita markah« (čl. 9.), »carine« mjesto »mitnice i malte« (ib.), »naturalizovanje« mjesto »domaćinstvo« (ib.), »financijski sporazum« mjesto »financijalna nagodba« (čl. 14.), »pogranične carine« mjesto »mitnice« (čl. 18.), »upravnim spajanjem graničarskih krajeva« mjesto »sjedinjenjem uprave Vojne Krajine« (čl. 19.), »varoš Fiumu i primorski okrug« mjesto »grad Rijeku s njegovim kotarom« (čl. 32.), »ban građanskog statusa« mjesto »ban građanskog statiša« (čl. 53.) i sl.

Navedene pogreške, propuste i pomanjkanja ne možemo dozvoliti u nijednom prijevodu, a naročito ne u prijevodu teksta osnovnog zakona državo-pravnog karaktera, gdje je svaki izraz i pojam važan, gdje je isto tako važan njihov raspored i redoslijed, gdje sve ima određeni smisao i svrhu. Matićev srpski prijevod hrvatsko-ugarske nagodbe je takav, da ga ni uz najbolju volju ne možemo uzeti samo kao rezultat nepoznavanja jezika i predmeta, već moramo utvrditi tendencioznost, koliko sa samim izdanjem nagodbe, toliko s načinom kako je prevedena.

T. Mortiđija

»STUDIJA« O ALIPAŠI RIZVANBEGOVIĆU

Hajrudin Ćurić: Alipaša Rizvanbegović Stočević, Beograd 1937. g.

U srpskoj ediciji »Godišnjica Nikole Ćupića«, knj. 46. na str. 201. do 296. — i u posebnom otisku — štampan je rad mladog sarajevskog profesora Hajrudina Ćurića: Alipaša Rizvanbegović-Stočević. Da je taj spis pisao koji srbijanski pisac, na nj se gotovo ne bi trebalo ni osvrtati. Ali taj rad napisao je Hercegovac koji sebe smatra stručnim i pozvanim piscem, pa baš radi toga se to djelo — ako se može nazvati djelom — mora podvrći kritici.

Sâm naslov radnje nije smio da bude ovakav kakav jest. Vezir hercegovački zvao se i potpisivao Alipaša Rizvanbegović, a nije Alipaša uz svoje pravo ime i prezime stavljao nadimak Stočević, koji mu je narod kasnije pridodavao radi toga, što je Alipaša rođen u Stocu.

Pogrešno veli Ćurić, da je Smailaga Čengić imenovan pašom (str. 224.). Nema dokumenta niti spomenika, pa ni suvremene isprave, bilješke ili izvješća na osnovu kojega bi se moglo tvrditi, da je Smailaga imenovan pašom. Da je bio imenovan pašom, to bi sigurno bilo zabilježeno, a u tom slučaju Smailaga bi se nazivao Smailpašom.

Krivo veli Ćurić (str. 204), da je u prvoj polovini 19. vijeka bio u Ljubuškom Osman kapetan. Povijest kotara Ljubuškog ne pozna u tom vremenu nikakvog Osman kapetana, ona zna samo za Sulejmanbega ili Sulejman kapetana, koji je umro 18. prosinca 1848. godine, što se utvrđuje Alipašinom bujraldijom od 23. prosinca 1848. godine.

U svom spisu (str. 245.) Ćurić pogrešno veli, da će Alibeg Pašić iz Ljubuškog stajati uz Omerpašu. Taj Alibeg je bio muselim ljubuški (1848.—1858.), ali se on nije prezivao Pašić, već je podrijetlom hrvatski plemić Zdilar-Cvitković, i on nije bio uz Omerpašu, jer ga je Omerpaša zarobio i vodio ga do Posušja i ovdje ga jedva pustio na veliko moljakanje ondašnjeg župnika iz Gorice i velikog svoga prijatelja fra Ilije Skoka. Sve je ovo zabilježeno u knjigama katoličke župe u Gorici.

U Ostroškom poslanstvu nije bilo devet Hercegovaca, kako krivo veli Ćurić (str. 235.), već dvanaest. U Ostroškom pokolju nije pobijeno samo šest Hercegovaca, kako krivo veli Ćurić (str. 235.), već ih je poginulo devet ili deset, kako to tvrdi sam vladika u svom pismu od 29. srpnja 1843. g., kao i njegov vjerni sluga Medaković.

Pogibija Smailage Čengića desila se po krivom iskazivanju prof. Ćurića 2. listopada 1840. Međutim Smailagina pogibija se dogodila točno po starom kalendaru na 23. rujna 1840. godine. Taj datum je zaveden u suvremenim bilješkama moračkog samostana i u Novičinoj biografiji. I svi crnogorski (kasniji) pisci znaju samo za taj datum. Dan 23. rujna 1840. po starom kalendaru odgovara danu 5. listopada 1840. godine po novom kalendaru. Tako je konačno utvrđeno, da je Smailaga poginuo točno 5. listopada 1840. godine, a ne 6. listopada, kako je pisac ovih redaka tvrdio na osnovu netočnog datiranja prof. Šišića, ili 2. listopada, kako to pogrešno misli i tvrdi prof. Ćurić.

Na str. 229. svoga spisa Ćurić pogrešno piše, da su Hercegovci osvetili smrt Smailaginu 29. listopada 1840. godine. Po Novičinoj biografiji — Novica je učestvovao u ovom boju i jedva živ glavu iznio — sukobila se hercegovačka i crnogorska vojska 26. listopada po starom kalendaru, što bi odgovaralo 7. studenoga 1840. g. po novom kalendaru. Tako su faktično hercegovci osvetili Smailagu 7. studenoga 1840. godine, a ne 25. siječnja 1841. godine, kako je pisac ovih redaka pisao na osnovu pogrešnog datiranja po prof. Šišiću.

Isto tako krivo kaže prof. Ćurić (str. 219.), da u Alipašinu pečatu stoje ovako poređane riječi: »Abduhu Galib Ali.« Naprotiv stoje ovako: »A b d u h u A l i G a l i b«, što se utvrđuje mnogim Alipašinim bujruldijama, koje su i danas sačuvane. Također i po gramatici i po stilistici turskog jezika mora da stoji Ali Galib, jer je Galib nadimak, koji dolazi iza imena.

Prof. Ćurić ne razlikuje, što je kronika a što je pribiranje građe za povijest. Za Kadića Muhamed eff. građu za povijest Bosne i Hercegovine veli, da je kronika (str. 214. i dalje). Otkuda može biti to kronika, kad je u njoj skupljena građa, za povijest B. i H. od 1364. do 1927. g., a Kadić je živio od 1855. do 1931. godine. Nitko živ do sada nije rekao, nego Ćurić, da je Kadić napisao kroniku. (Usporedi M. Handžić: Književni rad bos.-herceg. muslimana, str. 42.—43.).

Prof. Ćurić ne pozna njemačkog jezika, pa otkuda može tvrditi, da je on sâm iskoristio arhiv austrijskog generalnog konzulata, koji se danas čuva u Zemaljskom muzeju u Sarajevu. Ovom prilikom treba naglasiti, da je jezik i stil te arhivalne građe austrijskog konzulata (1850.—51.) vrlo težak. Zašto prof. Ćurić nije naznačio, tko mu je preveo taj arhiv.

Da je Ćurić pristrano i tendenciozno prikazao odnose između Crne Gore i Hercegovine, dovoljno je osvrnuti se samo na dva događaja: na smrt Smailaginu i na pokolj hercegovačkih izaslanika na Bašinoj vodi (Ostrog). U prikazivanju Smailagine pogibije ne spominje, da je

potajno noću vladika Rade poslao Crnogorce (Gornju i Donju Moraču), koji su izvršili napad iz busije. To nije iznio, ali zašto? Zato, što to kompromitira vladiku. U ocrtavanju ostroškog pokolja Ćurić veli, da je taj pokolj pripreman sporazumno s Alipašine i vladikine strane (str. 236.). Nema nijednog suvremenog dokumenta ili izvješća, iz kojega bi se dalo naslutiti, da je Alipaša učestvovao u ovom pokolju. Ali zato imade nebrojeno mnogo potvrda, koje utvrđuju, da je taj pokolj izvršen po naredbi vladike Rade. Četiri suvremenika pravoslavca i prijatelja vladike Rade dokazali su istinu, da je ostroški pokolj izvršen samo po vladikinoj naredbi i da je to vladikino djelo. To su utvrdili suvremenici: ruski konzul Jeremije Gagić, Medaković, Novica Cerović i Pamučina. Ali toga suvremenika nije niti jednog naznačio prof. Ćurić. Očigledna je tendencija u pisanju prof. Ćurića, on metaniše zvaničnoj historiji.

Građu, koju je skupio u svom spisu, Ćurić nije potpuno iscrpao i kritički upotrijebio, nije bio obazriv pri upotrebi izvora i literature, nije znao odrediti, što je autentično u nekim vrelima, već bez ikakvog ličnog istraživanja (uspoređivanja) sve u vrelima i literaturi smatra istinom i sve to tako citira. Ćurić uopće ne pozna niti je upućen u rad analize izvora i historijske kritike. A bez poznavanja svega toga i bez samostalnosti i kritičnog duha nema ozbiljnog rada.

Spis prof. Ćurića previše je uprošćen u negativnom smislu u ocrtavanju Alipašine ličnosti. A to zato, što se služio uglavnom bilješkama pravoslavnih svećenika mostarskih (Čokorilo i Pamučina), za koje je i Vl. Ćorović rekao, da je kod njih objektivnost rijetka, i da je za njih već sve unaprijed nevaljalo, šta je muslimansko i tursko. Pristrane i neobjektivne bilješke tih svećenika Ćurić bez ikakva provjeravanja i uspoređivanja s drugim suvremenim izvorima citira i njihove iskaze drži dokazanom istinom. (Dovoljno je spomenuti, da je Ćurić te svećenike citirao na 75—80 mjesta).

Obično se ističe, da »nauka sadrži sve saznanje, na koje se čovjek može osloniti.« Ako s ovom definicijom nauke usporedimo Ćurićev spis, onda se može mirne duše reći, da ne spada u nauku, jer ne sadrži znanje, na koje se čovjek može osloniti. *Kasim Gujić*

ŽIVOT NA SELU

Adam Pribićević: Seljak (str. 215 — Zagreb 1936); — Rudolf Bičanić: Agrarna kriza u Hrvatskoj 1873—1895 (str. 42 — Zagreb 1937); — Mijo Mirković: Održanje seljačkog posjeda (str. 117 — »Hrvatska naklada« sv. 3, Zagreb 1937); — Milan Ivšić: Društveni život na selu (str. 112 — izvanredno jeronimsko izdanje za 1938 god.); — »Selo i seljaštvo« (str. 192 — izdanje revije »Pregled«, Sarajevo 1937.).

Tek se u novije vrijeme počeo život na selu gledati više s analitičke i kritičke strane. Pionirski rad na znanstvenom proučavanju sela pripada Americi; njezina metoda i rezultati ruralne sociologije daju mnogo poticaja Evropi. Tako su se mogle utvrditi općenite karakteristike ovakove vrste zajednice: uska povezanost čovjeka s prirodom, te izjednačenost duhovnih dobara i stabilnost egzistencije na selu, uz socijalnu i kulturnu neizdiferenciranost. Spengler na pr. govori o »das Pflanzenhafte allen Bauerntums«. Danas je socijalna i ekonomska struktura sela uzdrmana, i javljaju se znaci propadanja specifičnog seljačkog života, pod prodorom kapitalističkog društvenog sistema i osiromašenja i brojčanog opadanja seoskog stanovništva. Ovaj preokret ogleda se napose u umanjenju kontrole pojedinca sa strane neposredne društvene zajednice, u izrođenju dosadanjeg kulturnog života, u psihičkoj nestaloženosti, u izjednačavanju sela i grada. Nastalo je sad pitanje, da li će selo i nadalje zadržati značenje nepresušnoga izvora životu čitave nacije il će ono izgubiti svoju važnost u daljem razvoju čovječanstva? Jedni slikaju budućnost sela crnim bojama i njegovu ulogu smatraju dovršenom, dok drugi naprotiv drže, da i ukoliko dođe do izvjesne nivelacije na području materijalne kulture, seljačka bi kultura morala zadržati na polju duhovne kulture svoju važnost, te bi se, šta više, uzimajući seljačku kulturu kao osnovicu opće narodnog života i stremljenja, preko seljaštva imalo izaći iz teškoća suvremenog društvenog sistema. No ne smijemo nikako smetnuti s uma, da težnja za povećanjem standarda seljačkog života s obzirom na prilike u svijetu ne mora principijelno negativno utjecati na zajednicu sela u njenom razlikovanju od grada. Poremećaji prouzrokovani prelaznom dobi lako zavode na ekstremna zaključivanja, ali nam ne daju ipak, same po sebi, opravdanja osporavanju vrijednosti seljačkog života u budućnosti. Adam Pribićević spada u »optimističku« grupu. Njegov stav u djelu, u kome se bavi seljaštvom kao kolektivom, mogao bi se promatrati s dvije polazne tačke: kao koloniste, koji je u neprestanom dodiru sa životom sela, i kao političara s izrađenim pogledom na svijet. Odmah moram naglasiti, da u prvom pogledu Pribićević nije ispunio očekivanja, malo se oslanja na stečeno iskustvo i odviše se poziva na ono, što je pročitao. A niti u drugom pogledu nije potpuno zadovoljio, bez obzira na to, što bi njegova zamisao mogla da bude i inače predmetom diskusije. Ističući, kako su naročito u zemljama jugoistočne Evrope nepovoljni uvjeti za napredak seljaštva zbog siromaštva, neprosvijećenosti, političke neobaviještenosti, ekonomske neorganiziranosti, zapuštenosti i bezobzirnog iskorišćivanja, Pribićević drži, da treba razviti svijest seljaka, dignuti moral i učiniti da osjeti svoju moć, jer su njegova osamljenost i raspršenost, trajna zaokupljenost dnevnim brigama, djelovale nepovoljno na širinu njegova vidika. A to će biti tim lakše, što su se iz bitnog obilježja njegove duše, čežnje za pravdom, razvile vrline, koje ga osposoblja-

vaju za nosioca demokratske misli. Pribićević vidi u demokraciji pacifističku i egalitarnu notu. Kako nju smatra originarnim osobinama seljaštva, to nije daleko do zaključka, da je selo oslonac demokracije, kome nedostaje još samo široka osnovica demokracije: ekonomsko blagostanje i prosvijećenost, da bi ispoljilo svoju humanizirajuću ulogu. Glavna je autorova ideja, da bi se popravak stanja na selu imao ispoljiti uz ekonomsko blagostanje u »povišenju nivoa prosvijećenosti i u otkrivanju onih duhovnih i moralnih kapitala«, koji su skriveni u seljaštvu. Put, kojim bi trebalo ići da se omogući seljaštvu vršenje neposrednog aktivnog utjecaja na život cijelog društva, bio bi po autoru u stvaranju svih preduvjeta »za razvitak onih socijalnih osjećanja, koja su u stara vremena činila moralnu i materijalnu snagu sela«; ta mobilizacija seljačkih redova imala bi se provesti putem zadrugarstva. Da ne bi seljak bio više rob prirode, da se proširi njegov vidik i učvrsti svijest o njegovoj kolektivnoj snazi, kultura treba izmijeniti seljaka u novoga čovjeka: seljaka-građanina. »Stara kultura sela, kaže pisac, nije ništa drugo nego zakašnjela naša opća kultura.«

Najinstruktivniji su retci o ulozi inteligencije u podizanju sela i o njenom tehničkom radu na selu. Makar da su i ta razmatranja više općenitog značaja, ipak autor tu najviše upotrebljava svoje iskustvo. Po njemu rješavanje seljačkog pitanja ovisi od interesa i shvaćanja, koje za to pitanje bude pokazivala inteligencija. Zato je potrebno, da se ona već u školi počne spremati za tu svoju ulogu. Sav rad treba obavljati preko organizacija, a ne samostalno, te se oslanjati na srednje i sitne seljake, a naročito treba nastojati, da se predobije seljačka žena. Jedna od glavnih zadaća je spremanje seoskog vodstva iz redova samih seljaka. Čini se da Pribićević vidi seljaka budućnosti u nekoj sintezi s građaninom. Građanstvo posjeduje izvjesne tekovine, s pomoću kojih je postiglo svoje blagostanje, i izgrađene ideale, za ostvarenje kojih se bez seljaštva uzalud napreže. Seljaštvo ima samo iste, ali još nesvijesne i neizgrađene, ideale; kako bi došlo do usklađenog društva, ti mu se ideali moraju dovesti u svijest ekonomskim i političkim organiziranjem samog seljaštva uz pomoć tekovina građanstva. Međutim za tu tezu nemamo potpore u dosadanjem razvoju. Prije bi se moglo reći, da se seljak srozava na stepen građana! Na autora su očito utjecala shvaćanja predratnog optimističkog svjetovnog nazora (na pr. vjera u savršenstvo građanske kulture), a mnoge je pobude dobio sa socijalističke (ne marksističke) strane. Čitava je teza tako bazirana odviše na neracionalnim elementima, a knjiga i inače pati od nesistematičnosti, te prenatrpanosti s citatima, koji otežavaju samo slijed misli. Mnogi su problemi načeti, ali su rijetki fiksirani pod kutom sadanjeg časa. U stvari se glavna polazna točka za rasuđivanje seljačkog pitanja nalazi u sukobu kapitalističke i seljačke sredine, i nevolja koje iz toga izlaze.

U svojoj novoj raspravi pokušao je Bićanić analizirati početni period prodiranja kapitalističke ekonomije u Hrvatsku posredstvom evropske agrarne krize u zadnjoj četvrti XIX. stoljeća. (Polemiku o načelnom stavu Bićanića, te naročito kritiku njegova načina izlaganja ekonomskih data vidi u »Ekonomistu« br. 10 od ove godine.) Koliko god se ona odražavala u padu cijena agrarnim proizvodima, ipak nije samo tržište uzrokom promjenama socijalne i ekonomske strukture Hrvatske, te pauperizaciji seljaka, nego vanjske sile, na koje Bićanić polaže naročitu važnost. Te su sile bile: prometna sredstva (naročito u obliku željeznice), državna vlast (kojoj je glavni ideal bio »urediti zemlju po uzoru Evrope«, što je baš u doba, kad je narodni novčani dohodak padao, dovelo do povećanja fiskalnih tereta) i priljev stranog kapitala i kapitalističke metode poslovanja. Strukturalne promjene nastale agrarnom krizom imale su osobito nepovoljan učinak na agrarnom području. Pad cijena agrarnih proizvoda i neelastični izdaci u novcu (na pr. za porez, sol itd.) doveli su do zaduženja, te preko ovog i do promjena u posjedovnim odnosima, kao i do promjena u samom načinu gospodarenja. Najočitije promjene na agrarnom sektoru su bile: propadanje vlastelinskog posjeda, dioba kućnih zadruga i kretanje poljodjelskog stanovništva (t. zv. bijeg sa sela). Nastupili su procesi rušenja starih oblika seljačke ekonomske organizacije, proširena je obradiva površina zemlje, žitarice su se počele proizvoditi za tržište, zemlja se počela bolje obrađivati, te se prešlo i na intenzivno stočarstvo.

Ova rasprava otvara izvjesne nove uvide u zbivanje kulturno i političko naše nedaleke prošlosti neposredno nakon nagodbe i Khuenove ere, premda još nekoji važniji problemi zaslužuju potanju obradu, na pr. madžarska politika sprečavanja industrijalizacije Hrvatske, napose njena tarifalna politika. Međutim ovo je, koliko mi je poznato, prvi put da se na naše prilike primjenjuju moderni nazori o gospodarskim krizama, koji se osnivaju na teoriji konjukturnih valova. Ali zbog neke brzine, naglog preskakanja s jednog problema na drugi i gomilanja problema, ostaje ta rasprava više kao skica, odnosno direktiva za dalji rad. Instruktivnost njenu pojačava nekoliko diagrama i brojne, većinom originalno izrađene, statističke tabele.

U agrarnoj politici se danas javlja kao glavni problem narodnogospodarska funkcija veličine posjeda, s kojim su u vezi i izvjesni socijalni efekti u obliku progresa ili pauperizacije seljaka. Održanju seljačkog posjeda posvećuje se i kod nas dolična pažnja; tako će se na ovogodišnjem kongresu pravnika u Novom Sadu u jednoj sekciji, pod predsjedanjem prof. M. Ivšića, raspraviti to pitanje. Taj je problem predmet studije M. Mirkovića. Služba je upućivala djelatnost M. Mirkovića, profesora

pravnog fakulteta u Subotici, više izvan dohvata našeg kulturnog kruga, tako da je njegov rad kod nas slabije poznat. Dosada je napisao nekoliko udžbenika različnih grana ekonomske politike, a čini se da sada nastavlja taj rad obradivanjem agrarne politike. Različiti članci u posljednje vrijeme, koji su se doticali toga područja, kao i ova knjiga, koja nam se ukazuje kao isječak iz jednog većeg, jedinstveno koncipiranog djela, upućuje na to. U tijesnoj je vezi s temom gornje knjige t. zv. seljačko pitanje, u kome pisac vidi tegobe nastale iz tendencije da razvoj u poljoprivrednim odnosima vodi k smanjenju broja seljaka i seljačkog posjeda u kapitalističkom gospodarskom sustavu. Prema rješenju toga pitanja državna vlast može zauzeti različito stajalište; Mirković provodi u tom pogledu ovakvu grupaciju: a) dosljedno uništavanje seljaštva u svrhu razvitka kapitalizma (Engleska); b) čuvanje srednjih i većih seljačkih posjeda od diobe, opterećenja i konkurencije svjetskog tržišta (Njemačka); c) održavanje seljačkog posjeda, pošto se ne množi seljačko stanovništvo (Francuska); d) uništavanje seljaštva u svrhu ostvarenja socijalističkog poretka (Rusija); e) hvaljenje seljaštva uz pomanjkanje svakog pozitivnog programa (to se dešava, kako kaže Mirković, u zemljama, u kojima su seljaci u većini, gdje su najviše prepušteni sami sebi i najmanje spremni na borbu za svoju egzistenciju). Ove različite mjere obrađene su vrlo instruktivno u drugom dijelu knjige, dok je u prvom dijelu knjige, gdje se govori o nazadovanju seljačkog posjeda, problem gledan više s općenitog gledišta. Nesuglasnost između kapitalističkog i seljačkog gospodarstva nalazi autor u tome, što je cilj prvoga neto prinos, a drugoga bruto prinos, i to u obliku naturalnog prinosa; zbog toga je priroda seljačkog gospodarstva svaštarenje, a ne specijaliziranje. Karakteristično je za to stanje osjećanje uzajamne sudbinske povezanosti. Prodiranje kapitalističkog oblika gospodarenja očitovalo se naročito u podjeli seoskih pašnjaka i šuma, u nuzgrednim zaradama seljaka u novcu, koji polako, kad ovi prihodi postanu redoviti, razjeda sve seoske odnose, u zaduženju seljaka, koje proizlazi iz sve većeg trošenja industrijskih izrađevina i izdataka za namirenje prijekih potreba, u specijalizaciji u poljoprivredi, u prodaji sve većeg dijela proizvoda seljačkog gospodarstva na tržištu u primjeni tekovina prirodnih znanosti, i metoda i postupaka rada u poljoprivredi. Svaka od navedenih pojava zadaje udarac starome seljaštvu. Sve je manje ljudi potrebno da obrađuje zemlju; zemlja postaje roba i kreće se u pravcu najboljeg gospodara. Time seljaci gube u dva pravca: što sve veći dio zemljišta prelazi u neseljačke ruke, pa način iskorišćavanja poprima sve više kapitalističke oblike, te što se jedno te isto zemljište dijeli na sve veći broj seljačkih posjeda. Prvu pojavu razmatra pisac na primjeru Belgije, Njemačke i Italije, a drugu na primjeru Rusije i Hrvatske, služeći se kod nas anketom prof. Jurića. U agrarnim zemljama, kaže Mirković, razvitak je vrlo poučan, jer tamo nije industrijalizacija i povećanje sredstava za uzdržanje seljaštva išlo paralelno s prodiranjem novčane privrede i individualizma, te poboljšanjem kulturnih prilika. Tako dok proporcionalno nazaduje gojenje krupnog blaga, gusaka i pataka, napreduju ovce, koze i kokoške, simboli najsiromašnijih, sitnih seljačkih gospodarstava. Napose seljačke zemlje tendiraju tome stanju: poradi zaštite seljaka u industrijskim zemljama, poradi konkurencije kapitalističkih poljoprivreda, poradi povećanja tereta sa strane države, poradi uzanosti i slabe kupovne moći unutarnjeg tržišta, poradi manjka domaćeg kapitala za industrijalizaciju zemlje. Sve pokušane mjere za popravak seljačkog posjeda — koje pisac ukratko rekapitulira — pokazale su se bez većeg uspjeha; više nego igdje postoji ovdje proletarizacija sela. Paradoks leži u tome, što ih nerazvijenost unutarnjeg tržišta upućuje na svjetsko tržište, a tu njihov nekapitalistički način proizvodnje otežava konkurenciju. Sadanji privredni sistem, kaže autor, upućuje seljaka da bude racionalni gospodar, da bude trgovac, da se prilagodi tendencijama kapitalističkog razvoja, ako ne će da ga uništi kalkulaciono gospodarstvo za profit. Kako se vidi, Mirković promatra svoj problem unutar t. zv. slobodne igre ekonomskih snaga i odnosa, uvažujući uglavnom situaciju zapadnoevropskih zemalja. Tako mu ostaje izlaganje statično, a to se još pojačava time, što je svoj predmet istrgnuo iz sklopa socijalno-ekonomskih pitanja, kojih je on integralna čest. A opet se razabire, da su u pisca uvriježeni osjećaji vezanosti uz seljaka i selo, odakle izvjesna uzdržljivost u izlaganju i kao neka nelagodnost u izvađanju zaključaka. Zato čitalac dobija utisak poput odjeka ovih stihova:

Gole strane prez grane, vrganj i brana ča did je ukova,
dvi njivice škalja, ne biš hi uzeja, ni ki bi ti hi darova,
Ča ne, to ča je ustalo, je čuda guštalo.
(Iz »Božićni račun s gospodinon Benedeton«)

Zbog toga se ne mogu složiti s piscem, da je početni stadij kapitalizma u seljačkim zemljama i visoko razvijeno kapitalističko organiziranje u ostalim zemljama već samo po sebi do krajnosti nepovoljno za te zemlje, jer baš zbog pojave kasnog kapitalizma u njihovim akapitalističkim sredinama, ne mogu biti ovdje posljedice s jedne strane iste kao na zapadu, a s druge već zato, što posjedujemo razvojem zapadno-evropskih zemalja izvjesno iskustvo, koje se dade upotrijebiti pri prodoru kapitalističkog poretka.[1]) Sila, koja pokreće gospodarskim životom, konačno je ipak sam čovjek

[1]) v. Mirko Lamer: Strukturwandlungen der jugoslavischen Volkswirtschaft (u »Weltwirtschaftliches Archiv«, g. 1935, sv. 41).

kao dio zajednice kojoj pripada, sa svojim ciljevima i voljom. Ovaj moment pokazuje jednostranost autorova obrađivanja. U savlađivanju tegoba dolazi sve do snage duha i organizacije onih, kojih se ta pitanja najviše tiču. A čini se da na koncu rasprave, makar nejasno, autor priznaje tu mogućnost. Refleks završetka već spomenute pjesme:

Sve ča je staro se briše,
i samo novo se piše,
za novo ima svaki na novo da brusi kosir.

Znanstveni rad prof. M. Ivšića na socijalno-ekonomskom polju pada tek poslije svjetskog rata. Kako je kod nas bilo zanemareno znanstveno obrađivanje pitanja agrarne politike, naročito u perspektivi naših prilika i potreba, to je prof. Ivšić u mnogome ispunio tu prazninu. Bivši francuskim đakom, on je najbliži onom pravcu ekonomske znanosti, koji najugledniji francuski sociolog današnjice naziva socijalnom ekonomijom.[2]) Njegovi prvi i kapitalni radovi objavljeni su na francuskom. Ideje izložene u njima poslije je razrađivao i produbljivao, a kao neka sinteza i evolutivni tok njegova rada u tom pravcu imala bi biti serija knjiga, pisana lakim i svakom razumljivim stilom, o seljačkoj politici, i eseji o našim socijalnim problemima, koji su upravo sada izašli među redovitim izdanjima Matice Hrvatske. Glavna je karakteristika piščeva originalnost pogleda i stalno uvažavanje naših prilika, te nastojanje da se nađu one mjere, koje najbolje odgovaraju bitnosti naših problema. Naklonost tim spoznajnim momentima i svestrana obrazovanost njegova duha omogućila mu je, da je razvio uspješnu djelatnost i na ostalima područjima duhovnih znanosti. U svojoj novoj, trećoj, knjizi o seljačkoj politici[3]) prof. Ivšić obrađuje četiri momenta društvenog života na selu. Seljačko zadrugarstvo[4]) nije kod nas dosada imalo naročitog uspjeha zbog pomanjkanja zadružne svijesti i nezdrave okoline. U samim bi zadrugama glavna mana bila u integraciji njihova poslovanja, pa kao glavni moment reorganizacije zadrugarstva predlaže autor specijalizaciju zadruga, promicanje zadružne svijesti, te uvažavanje zadružne slobode i nezavisnosti. Među kulturno-narodnim društvima ističe se važnost prosvjetnih društava i seljačkih narodnih i gopodarskih zajednica; u okviru ovih posljednjih prikazan je rad Gospodarske sloge s mnogo simpatija. Seljak sa svojom izgrađenom kulturom i izrađenim kulturnim likom daje osnovicu cjelokupnoj narodnoj kulturi, i zato, kaže pisac, moramo sav svoj rad uskladiti s tim osnovnim zahtjevom. Nadovezujući na to originalna je njegova koncepcija o delegiranju vlasti »nižih« političkih zajednica, t. j. širokih samoupravnih općina »višima«; poslovi ovih bi imali obuhvatiti sve skupne interese pripadnika banovine odnosno države, kao i one zadatke, kojih općine ne mogu izvršivati, jer ti poslovi prelaze ili djelokrug njihov ili njihove financijske mogućnosti. Posebno poglavlje je posvećeno jednoj naročitoj javnopravnoj ustanovi seljaštva, seljačkoj komori, te uz izvadak zakonskog teksta, donosi autor načelne primjedbe toj novoj ustanovi kod nas. Prijeti joj opasnost, da se pretvori u birokratsku ustanovu; trebali su se naglasiti što jače oni zadatci, koji su od trajne i veće važnosti za seljaštvo, i trebalo joj je dati što širi djelokrug s potrebnom izvršnom moći. Prof. Ivšić vidi u seljačkoj komori[5]) samoupravnu posrednicu između svih privatnih seljačkih ustanova i javnih državnih ustanova; njenu svrhu i poslove temeljito nabraja. Kroz čitavu se knjigu provlači misao, da je od prijeke potrebe seljaštvu, kako bi se moglo odupirati iskorišćavanju novca i kapitala, udruživanje u svojoj privredi i životu, putem novih oblika udruživanja, primijenjenih konkretnim prilikama, naročito putem zadrugarstva.

Publikaciji »Selo i seljaštvo« cilj je bio pokazati »antimilitaristički, antifašistički i demokratski duh« seljaštva i seljačkih pokreta. Ova zbirka članaka interesantna je u prvom redu poradi brojnih priloga pripadnika zemljoradničke stranke i njihovog mišljenja o aktuelnim političkim problemima. Da bi imala trajniju vrijednost manjkaju joj ne samo još mnogi naši istaknuti poznavaoci agrarnih problema, nego i radovi sa više znanstvenog gledišta. Ovako nam ona daje prosjek kroz izvjesno stranačko gledanje i odraz određenog vremenskog raspoloženja.

Dr. Z. Gašparović

[2]) v. Bougli: Bilan de la sociologie française contemporaine, str. 122.

[3]) v. prikaz u 4. broju prošlogodišnje »Hrvatske Revije«.

[4]) Načelan stav pisca prema zadrugarstvu v. Ivšić »Zadrugarska ideologija« (u »Hrvatskom Kolu« god. 1935).

[5]) Stav hrv. seljačke stranke v. Bićanić: »Poljoprivredne komore« (u »Ekonomistu« za g. 1936).

CARDUCCI U EVROPSKOJ KNJIŽEVNOSTI

(Maria Dell' Isola, docteur des lettres: Carducci nella letteratura europea. — Paris, 1937. — Les presses françaises)

Oglašujući ovu knjigu nakladnik je točno istakao, da je to prvi esej poredbene književnosti, koji pokazuje u jedinstvenom »corpusu« »sreću jednog pjesnika u svim evropskim književnostima«. A Romain Rolland napisa tom prilikom laskavo pismo autorki ove knjige, u kojemu među ostalim veli: »Zahvaljujem Vam, što ste mi izvoljeli poslati Vašu knjigu o Carducciju. Pročitah je sa živim interesom. Želim, da bi u Francuskoj probudila prijekore, što se tako malo učinilo, da bi se upoznalo i rasprostranilo djelo ovog velikog muževnog i zdravog pjesnika. Što se tiče embarga, koji su stavili na Vašu knjigu kao represalije protiv sankcijâ

evropskih zemalja, to je neizrecivo poglavlje intelektualne povijesti talijanskoga fašizma«. Ovoj knjizi, naime koja je bila objavljena 1935. god. povodom stogodišnjice Carduccija, onda u jeku sankcija bijaše zabranjeno raspačavanje u inozemstvo: činjenica, koja je danas već politička historija.

Ova ukusno opremljena publikacija doživjela je sad još jedno izdanje u nakladi francuskog gostoprimstva, popraćeno zanimljivim, neobjavljenim autografima ruskog pjesnika Konstantina Baljmonta i prijevodom jednog Carduccijevog soneta pokojnog Paul Bourgeta, pisano svojevremeno manu propria. Na 336 strana svog djela, značajnog prinosa suvremenoj poredbenoj književnosti, darovita autorka poslužila se, kad se radilo o pretanjenim pojedinostima, podrobnom analitičkom metodom, da bi od svoje strpljivosti, naučenjačke pedantnosti na koncu pobrala zaslužene, bogate plodove: skladan, uvjerljiv, sintetičan pregled. Kao za mnoge, i za gospođu Mariju dell' Isola vrijedi ona: godinu analize za čas sinteze. U deset poglavlja obrađene su sve one evropske književnosti, o koje odjeknuše silni zvukovi pjesnika »Barbarskih odâ«. Najprije su tu Zemlje engleskog jezika (Engleska, U. S. A.), zatim Francuska, pa Germanske zemlje (Austrija, Njemačka i Švicarska) i Holandija. U četvrtom poglavlju ispitan je Carduccijev odjek u španjolskim književnostima, a zatim dolaze poglavlja posvećena Skandinaviji, Madžarskoj, Zemljama južnih Slavena (Hrvati, Slovenci i Bugari), Zemljama sjevernih i zapadnih Slavena (Čehoslovaci, Poljaci i Rusi), te Grčkoj.

Nas dakako najviše zanima spomenuto osmo poglavlje Dell' Isoline knjige o Carducciju — ono, koje raspravlja zemlje južnih Slavena, poimence Hrvate, Slovence i Bugare. Hrvati su se, međutim, po iskrenom priznanju autorke, najviše od svih susjednih naroda Italije zanimali pjesnikom i čovjekom Carduccijem.

Među prve radove, koji su u Hrvatskoj posvećeni Carducciju, treba zabilježiti, veli gospođa Dell' Isola, biografsko-kritički članak g. Marka Cara, objavljen godine 1884. god. u Dubrovniku, kojemu je dvije godine ranije predhodio u »Slovincu« Carev prijevod Carduccijeve ode »Talijanskoj Kraljici«. Za g. Cara talijanska autorka tvrdi, da je dobar znalac i obožavalac Carduccija. Talijanskog pjesnika on toliko cijeni, piše gđa Dell' Isola, da se sam ne usuđuje iskazati svoje mišljenje o »Helenskim proljećima«, koje smatra savršenima, nego citira kritičara Adolfa Pichlera: to su blistavi basrelijefi uklesani u najljepši toskanski mramor. Slično i za »Barbarske ode« g. Car izriče tuđa mišljenja: Theodora Mommsena, Kadena i Heysa. Autorka ističe tu skromnost g. Cara, koja mu je usput otkrila najbolje talijanske i strane uzore za proučavanje Carduccija.

Malo godina kasnije napisa u »Vijencu« (1889. god.) vrsni hrvatski kritičar Jakša Čedomil, za koga gđa Dell' Isola veli, da mu »reputacija književnog kritičara počiva na čvrstim temeljima«, značajan i opsežan članak »O talijanskom pjesništvu u drugoj polovini našeg stoljeća.« Znatan dio tog eseja, gdje je po mišljenju autorke Čedomil najjači, posvećen je Carduccijevoj književnoj ličnosti. Opravdano, gđa Dell' Isola ističe Čedomila kao kritičara, koji se je, svećenik po zvanju, umio izviti nad bedastoće, koje su pisane povodom glasovite »Ode Satani« i prozreti u Carducciju velikog opjevača francuske revolucije, većeg od Victora Hugoa i Goethea. Ali Čedomil ne hvali samo pjesnika i umjetnika Carduccija, nego jednako slavi i Carduccija borca, zatočnika za svijetla ljudska prava, koji voljaše nada sve iskrenost i čestitost, onu čestitost i poštenje, zbog koje nemilosrdno otkrivaše tadašnje društvo, ukoprenjeno u konvencionalizam laži i licemjerja, i otkrivaše rane te bolesne društvenosti, da bi im našao lijeka. On optuživaše, veli Čedomil, ljubav bez ljubavi, religiju bez vjere, ustajaše protiv domoljublja bez domovine, protiv kratkovjeke moralnosti bez morala: u onoj oštroj i zdušnoj borbi za probuđenje savjesti leži Carduccijeva bitna prednost, to je čvrsti, ponositi pijedestal, sa kojega još jače odskače Carducci-pjesnik. Tako pisaše tadašnji zacijelo najbolji književni kritičar u Hrvatskoj god. 1889., i nije začudno, što mu se autorka ove knjige divi: »To su konstatacije — veli ona — prvoga reda i još značajnije, kad se uoči narodnost i svećeničko zvanje ovog kritičara«.

Godinu dana poslije Čedomila prevodi u »Vijencu« M. Šrepel sugestivnu Carduccijevu pjesmu »Na kolodvoru u jesenje jutro«. Točno primjećuje autorka, informirana iz Calvijeve knjige[1]), iz koje je, kako i sama priznaje, crpla uglavnom sve podatke, da je istu pjesmu preveo i hrvatski kritičar g. Ante Petravić, ali da je još neobjavljena. Mi smo imali prilike pročitati taj prijevod g. A. Petravića, koji je preveo sve »Barbarske ode« i veći dio Carduccijevog pjesničkog opusa, i šteta, što ti prijevodi čekaju već tako dugo nakladnika!

Poslije Šrepelova prijevoda učestaše prevodioci Carduccija: gg. Mato Ostojić, A. Tresić-Pavičić, A. Petravić, Begović, Nazor. Spominjući ih, autorka nažalost ponavlja samo ono, što je već Calvi istakao u svojoj spomenutoj monografiji. Ističe nadalje značajan utjecaj Carduccija poglavito na A. Tresića-Pavičića i Milana Begovića (Život za cara), koje smatra dobrano imitatorima talijanskog pjesnika. Izražava se negativno o prevodilačkom naporu Buzolića, da bi ushićeno pozdravila Petravićev rad na Carducciju. Ovog duhovnog sina talijanske kulture i književnosti, kako se gđa Dell' Isola izražava za g. Petravića, ona smatra najznačajnijim poznavaocem života i djela velikog pjesnika. Pohvalno spominje dugi niz njegovih odličnih prijevoda u »Prosvjeti«, kao i njegovu studiju u tadašnjoj »Hrvatskoj Smotri«: »Dokumentirana studija, kao što se moglo i očekivati od jednog tako finog poznavaoca naše kulture;

[1]) Bartolomeo Calvi: G. Carducci presso gli Slavi meridionali (Torino, 1933.). — O ovoj knjizi bilo je svojevremeno pisano u »H. R.«.

potpuna studija što se tiče djela Našeg.« Zatim autorka podrobno analizira ovu Petravićevu raspravu, koju smatra najznačajnijim prinosom kod Hrvata o Carducciju. Iznosi pojedine sudove našeg kritičara o Carduccijevim pjesmama, na pr. o odi »Povodom smrti Napoleona Eugena«, o »Mors«, itd. Na koncu autorka žali, što kritičar i poznavalac Carduccijeve poezije i života takovih sposobnosti kao Petravić nije izradio studiju i o Carduccijevoj prozi, ali se nada, da će u svojoj knjizi prijevoda upotpuniti ovu prazninu.

Ističe zatim nove prevodioce Carduccija gg. Arsena Wenzelidesa, dra Josipa Miličića i odvjetnika g. B. Desnicu, a osobitim riječima spominje autorka prijevode Carduccija od pjesnika Vladimira Nazora, koji joj je poznat i kao prevodilac Dantea.

Lijepi niz imena hrvatskih pisaca, koji su vezani imenom velikog talijanskog pjesnika, zaključuje gđa Dell' Isola s pok. Stjepkom Ilijićem, koji dirnut Carduccijevom smrću napisa tom prilikom odu, koju je kasnije preveo i na talijanski jezik, a koja se danas čuva u Carduccijevu Muzeju, kao simbol one ljubavi i poštovanja, kako to lijepo veli autorka, kojim su za pjesnikovo srce bile povezane žilice mnogih njemu nepoznatih i stranih srdaca.

Šteta, što gđa Dell' Isola nije valjda znala za značajan i zanimljiv esej g. dra A. Barca o Kranjčeviću u odnosu prama De Vignyju, odnosno Carducciju, šteta tim više, što je ovo njeno poglavlje posvećeno hrvatskoj književnosti uglavnom potpuno; no i to će se dati popraviti kod eventualnog trećeg izdanja, što će vjerojatno i doživjeti ova zanimljivo pisana studija o Carducciju u evropskoj književnosti.

»Zamjeran je, doista broj hrvatskih autora, — veli zaključujući ovo svoje poglavlje autorka, — koji posvetiše Carducciju svoju književnu djelatnost. Mogu se zacijelo tražiti pobude u susjedstvu. No Italija graniči i s drugim narodima, pa uza sve to da i oni imaju znatan broj kritičkih studija o našem pjesniku ili različnih prijevoda, prvenstvo još uvijek ostaje jadranskoj obali. Tri eseja (rasprava), savjesnih i jezgrovitih, šesnaest parcijalnih prijevoda i možda jedna grupa imitatora.« (Ako k tome pridometnemo i Petravićeve prijevode gotovo cijeloga Carduccija, koji su još u rukopisu, onda su ovi navodi još točniji! — op. člankopisca). Zadivljena ovim bogatim prinosom, autorka je nastojala protumačiti tu pojavu na svoj način: Politička borba — umuje ona — učinila je, te Hrvati u borbi za slobodom zavolješe ovog pjesnika, koji je najslađe pjevao o domovini, onog pjesnika, koji bijaše glasnik slobode i vapaj potlačenih, od kojeg nije nitko bolje i silnijim, gromkijim zvukovima uzbudio u narodima čežnju za slobodom. I želje većine nađoše oduška u književnim tvorevinama izabranih, koji kad ne mogoše izravno, izražavahu svoju žudnju, ljubav za slobodom i mržnju na tiraniju neizravnim putem: prijevodima i aluzijama: isključeni sa glavnog puta, oni iđahu stranputicom. A tko voli Carduccija, veli lijepo gđa Dell' Ilola, taj voli slobodu i taj se mora boriti za slobodu. Hrvati su u punoj mjeri pokazali, koliko vole Carduccija, koliko im je draga sloboda.

Autorka je radila ovu svoju knjigu ne samo znanjem, bogatom i solidnom erudicijom, nego ju je pisala srcem i onom ljubavlju i osjećajnošću, što je česta, katkad draga prednost ženskih spisateljicâ. Gđa Dell' Isola voljela je »predmet« svoje studije, a nije teško pogoditi, da je izvor toj ljubavi i spontanom, svesrdnom oduševljenju bio Carducci pjesnik i borac, koga, čini se, autorka obožava. U sektoru te ljubavi i simpatije poglavlje posvećeno Hrvatima naročito je obasjano, tretirano toplo, ali i objektivno, onako kao što zaslužuje predanost, ljubav i ideal naših, koji su ne manjom ljubavlju slavili velikog Talijanca. *Aen*

UZ NOVA IZDANJA

Piérre Merin: Juriš u vasionu

»Juriš u vasionu« je vrlo originalna i zanimljiva knjiga, u kojoj su sustavno, na temelju naučnih i historijskih podataka, prikazane peripetije najstarijih ljudskih letalačkih ambicija. U podnaslovu »Jedna reportaža kroz historiju čovječjeg leta« sadržan je glavni autorov cilj. Treba priznati, da se on toga cilja i držao i da knjiga zaista predstavlja interesantnu publikaciju, koja će svakoga znimati. Pojedina poglavlja Merin (pseudonim?) je dekorirao adekvatnim citatima iz pjesnika, učenjaka i filozofa; u tekstu se donosi cijeli niz originalnih i interesantnih podataka o najstarijem zrakoplovstvu, o odnosima između religije i ljudske želje da svlada prostor nad sobom, o krilatim božicama i bogovima egipatskim, asirskim, babilonskim, indijskim i dr. Iako su pojedina poglavlja pisana teško i namjerno komplicirano (u knjizi prevladava neki iskonstruirani, bizarni žurnalistički stil, na koji se čitalac teško priučava), sama tema je tako interesantna, da se ta originalna reportaža, koja je (po riječima izdavačevim) objavljena u isto vrijeme u Beču i Beogradu, čita kao najčitaniji roman. To je jedna vrsta popularno-znanstvene literature, koja nema velike ni umjetničke ni znanstvene vrijednosti, ali koja sve više prodire k nama iz zapadne Evrope, gdje cvate, jer je interesantna, donekle poučna, aktualna i svima pristupačna. — Vrlo elegantna i ukusna Nolitova oprema s bezbroj prerazličitih reprodukcija, koje su svakako mnogo vrednije, pa i zanimljivije od teksta.

Kurt Kersten: Petar Veliki

U svojoj znanstvenoj biblioteci »Historija i ekonomija« izdalo je beogradsko izdavačko poduzeće Nolit već dvije knjige Kurta Kerstena, »Bismarck i njegovo doba« i »Petar Veliki«. I jedna i druga knjiga odlikuju se vrlo savjesnom erudicijom, poznavanjem materijala i epohe, u kojoj se događaji zbivaju, preglednošću, popularnošću i vrlo živim, svježim stilom, koji je doduše dalek feljtonu, ali i suhoparnoj, dok-

trinarnoj historijskoj kritici, koja se namjerno otuđuje životu. »Petar Veliki« slika u osamnaest poglavlja život prvog ruskog evropskoga cara, ali se Kersten ne zadržava samo na njemu. U zamašnoj knjizi od tri stotine velikih stranica, koja je puna odlično reproduciranih umjetničkih priloga, portraita, bakroreza i crteža, Kersten nam tumači »suštinu i uzrok« Petrove veličine, te kod toga prikazuje predpetrovsku i izapetrovsku evropsku Rusiju u novom svijetlu, kome se ne smije prigovoriti jednostranost. Ova je knjiga naročito dragocjena zbog toga, što obrađuje epohu nama gotovo nikako poznatu, a u kojoj se nalazi ključ za rješenje i današnjih ruskih problema, te što je to prva historijska monografija o Petru Velikom na hrvatskom jeziku (osim romana Mereškovskoga »Antikrist«). Treba ponoviti, da je ova knjiga zaista interesantna i vrijedna za svakoga čitaoca, historika i laika, da su podaci iz izvora, iz kojih Kersten crpe materijal za svoje monumentalne monografije, zbilja oživljeni, te da čitalac stiče plastičan pregled starije ruske historije i mladog ruskog imperijalizma, koji zapravo istom s Petrom Velikim stupa na svjetsku političku pozornicu. Knjiga je ukusno opremljena. *I. K.*

PLESNA UMJETNOST PIE I PINA MLAKARA

Pia i Pino Mlakar nastupili su u Zagrebu dva puta. Prvi put s koncertnim programom 1934. godine i 1937. godine, u mjesecu travnju, s velikim Lhotkinim baletom »Đavo u selu«. Prigodom izvedbe »Đavla u selu«, koji je pred dvije godine bio prvi put izveden u Zürichu s fenomenalnim uspjehom, sva je zagrebačka kritika, dakako na svoj način, izrazila Mlakarevima najviša priznanja. Bez sumnje bio je to jedan od najdubljih umjetničkih doživljaja posljednjih godina, koje nam je pružio naš balet, pod vodstvom Mlakarevih.

Baš radi toga, a i poradi opravdanoga interesa, što s dana u dan raste u hrvatskim umjetničkim krugovima oko imena Mlakarevih, koji su pred velikom evropskom publikom u Zürichu i ove godine proslavili ime F. Lhotke izvedbom novoga baleta »Sredovječna ljubav«, nastojat ću, za sada u formi skice za esej, prikazati formaciju umjetničkoga ideala Mlakarevih kao i njihove ideološke poglede o plesnoj umjetnosti uopće.

1.

Pino Mlakar je organski izrastao iz one poslijeratne generacije u Sloveniji, koja se zamjernom duhovnom snagom afirmirala u kulturno istančanom sloju slovenske katoličke inteligencije, u formi t. zv. »mladinskoga pokreta«. Bila je to šačica studenata na ljubljanskom sveučilištu, koja je zapanjila svu stariju generaciju rekao bih skoro grubošću svoje iskrenosti. Ta iskrenost je tražila sasvim novim rječnikom životnu istinitost, presvođenje ponora između riječi i djela, spoznanja i volje; tražila je religioznim plamenom prekaljene osobnosti, koje će govoriti o istini novim stilom čitava života. — Iskrenost, plemenitost, mudrost, neslućeni mladenački ethos »mladinstva« u historiji poslijeratnoga formiranja omladine i novoga čovjeka, sigurno je pojava, nažalost kratkotrajna i bez organizacijskih okvira, ali od prvorazredne duhovno-revolucionarne važnosti, to više, što je odraz mističke renesanse iz njemačkih i francuskih strana.

Težnja za što jačim ličnim doživljajem bitnoga u kozmosu i religiji skrenula je toj mladoj skupini ljudi naročitu pažnju prema liturgiji, čistoj prirodi i plesu.

2.

Dvije ličnosti vodile su glavnu riječ: Edi Kocbek i Pino Mlakar. Obadvojica pjesnici s jakom sklonošću prema filozofiranju i metafizičkim osnovima socijalne problematike poslijeratnoga vremena. Danas su to zreli umjetnici: Kocbek jedan od najkarakterističnijih predstavnika sadašnje slovenske lirike (o kojoj je bilo pisano u »Hrv. Reviji«), a Mlakar bez sumnje jedan od najkarakterističnijih predstavnika evropske plesne umjetnosti. Iz »mladinstva«, što su ga zapravo oni i stvorili, izviru nutarnji organski sokovi njihova stvaralaštva. Oni su bili ideolozi toga osebujnoga duhovnog prodora u tradicionalni mir i ustaljenu shematičnost predratne generacije, nosioci nemira i organičnosti (protiv vanjske organiziranosti) novoga duhovnoga čovjeka.

Njihov put je išao kroz prirodu. Pino Mlakar je počev od 1926. g. uvijek kao invenciozni duhovni vođa vodio desetak mladih ljudi na Jadran. Na morskim grebenima Brača, Hvara, Raba i Mljeta isjekli su među grmljem i borovima prostor za »tabor«. Sreća me nanijela na sva ta mjesta među njih, i priznajem, da sam uvijek ostao zadivljen strahovitim žarom, kojim su ti mladi, simpatični ljudi ljubili prirodu. Najznačajnije, što je Mlakar tada stvarao, bila je plesna »arena«, na žalu tik uz more. Par dana se nanosio rukama pijesak i utaptavala zemlja, a onda bi svako jutro i svaku večer Pino poveo svoj laički plesni zbor, i tjelesa brončane boje, isušena askezom tabora i ožarena vatrom unutarnje ljepote, plesala su s godine u godinu sve zanosnije i jače. O, kako su nezaboravni ti plesovi po Mlakarevim taborskim »arenama«!

Sam Mlakar ih je ljubio kao svoje prvo najoriginalnije djelo. Živio je za njih čitavu godinu u Ljubljani, u Berlinu i u Hamburgu, odakle bi se svakog ljeta vraćao obogaćen novim znanjem iz Labanove škole.

Sigurno se može reći, da su ovi Mlakarevi prvi plesovi na našem žalu pružili njegovu iskonskom talentu i neodoljivoj sklonosti čitava njegova bića prve zdrave i najdublje impulse za njegov puni umjetnički izraz u plesu. To više, što je Pino na svoju jadransku arenu doveo 1929. g. i mladu, talentiranu njemačku plesačicu Piju i tamo (na Rabu) se s njom

vjenčao. Već tada su njihovi plesovi bili i ideološki i tehnički ujednačeni i harmonični. Nezaboravna radost čitavoga tabora bile su njihove plesne improvizacije u divnim ljetnim sutonima otoka Raba. Tada su skupa otišli u Njemačku putem umjetničke slave, koja se već zarana umiješala u njihov život, a zanos nad iskonskom lakoćom njihova zajedničkoga umjetničkog izražavanja pretvorila njihov ples u pjesmu, od koje ranjeni ostadoše svi, kojih se dotakla. A njihove prve »daske«, jadranske »arene« raskopane valovima i posute kamenjem i morskom travom snivaju pri mjesečinama o davnom plesu jednoga zbora, koji je na njima plesao uživajući u ritmu i osunčanoj plastici tjelesa ne računajući na produkciju i na publiku. I Kocbekova lirika nosi odatle pečat neofranciskanskoga poniranja u prirodu i kroza nju u čiste regione više ljepote.

3.

Tako zvana »tjelesna kultura«, koja se poslije rata razmahala preko bezbrojnih ritmičkih škola, tečajeva izražajne gimnastike i sporta, nije mogla ostati samo kod muskulature i zdravlja. »Čovjek je htio tijelo upotrijebiti za nešto više, za pjesmu, za ples. To je zapravo kruna čitavoga tjelesnog uzgoja. Tu se počinje produhovljenje materije«. S ovoga stajališta poveo je Mlakar pred desetak godina borbu protiv surovosti tjelesnoga uzgoja, koji je imao skroz materijalistički osnov, i svojim plesnim laičkim zborom htio onu toliko raširenu akrobatiku po spravama i suhoparno »gimnasticiranje« nadomjestiti istinskim kulturnim i umjetničkim elementima, koji leže u pokretu i izrazu ljudskoga tijela.

Takav zbor bi — tumačio je Mlakar usmeno i pismeno — kao i pjevački, počeo vježbajući se u posluhu i harmoniji gibanja; kretnje bi postale sve čišće, sve više kultivirane i konačno bi se saživjele u konstruiranim ritmovima. Takav ples bi, pored gimnastičkoga rada kao takvoga, pružio prilike svakoj ličnosti, da se na bilo koji način izrazi; nutarnji, skriveni, začahureni, podsvijesni sloj duševnosti našao bi svoj izlaz i smirenje. Jače ličnosti bi se sve jače izražavale. A konačno i glavno, što bi ovakav laički plesni zbor stvorio, bio bi onaj zborni duh, zajedništvo, kolektiv u jednom ritmu, pače u jedinstvenom ritmu s publikom kao sudjelujućim faktorom.

»To je onaj veliki momenat — piše Mlakar 1928. g. — kada svi prisutni osjete jedan ritam, jedan neshvatljivi sadržaj; jednu ljepotu, duhovni kolektiv, život. Štogod bi bolje bila izrađena tjelesa, što bi elementarniji bio plesni temat, to bi ljepši i impozantniji bio doživljaj takve plesne svečanosti.«

Sve je zamišljeno kao reakcija na čudnu usmjerenost suvremenoga zapadnoga čovjeka, koja je skroz naskroz individualistična. Monumentalnost u zajedništvu kao da je sasvim iščezla. Malograđanski tip toga više ne poznaje. Veliki društveni plesovi (»četvorka«, »beseda«, »salonsko kolo«) skoro su sasvim istisnuti kao »dosadni« pred onim plesovima, u kojima se ističe pojedinac.

Ovdje nema mjesta, da se razvije čitava Mlakareva zamisao laičkoga plesnog zbora. Ali i iz ovoga, što sam iznio, jasno se razabire duhovna tendencija zdrave umjetničke duše.

4.

Mlakar je u Labanovoj školi usavršio tehničko-koreografsku stručnu spremu. Njegov se plesni talenat već tada tako elementarnom snagom formirao u smjeru »apsolutnoga plesa«, da ni za čas nije bilo kolebanja, ni traženja, ni tapkanja po labirintu starijih i novijih shvaćanja plesne umjetnosti. Spontanom snagom je iz njegova nutarnjega plesnoga bića proizišla ne samo njegova stilska oznaka (velika arhitektonska linija kompozicije), nego i filozofski formuliran njegov umjetnički Credo. Odmah u početku je bio na čistu, da njegova umjetnost nije i ne smije biti ljudima za zabavu, nego za duhovnu sreću; da plesna umjetnost nije zgoljna pantomina ili pak neki podređeni komentar k muzici. Usrećiti nije isto što i pozabaviti. Sreća, to je ona magična meta, kojoj teži čitavo ljudsko biće već po svojoj metafizičkoj prirodi. A čini se, da kolikogod bile različite nijanse čežnje za srećom, u dnu svih je samo: ljepota, dugotrajna, vječita ljepota. Ima li ljepote bez ideje? Nema. Stoga ostaju trajnije samo one ljepote, kojih je ideja dublja. Što međutim znači to, kad se kaže dublja ideja? To znači: bliže istini. Ljepote su prema tome relativne, kratkotrajne ili malotrajne, samo u odnosu prema istini.

Često sam slušao Pina, kako razlaže kao umjetnik, kako bi život ljudski bio strašan bez poleta i radosti, bez smijeha, pravo samoubijstvo, kad bi morao ostati samo pred ljepotom, koja nije i istina, i kad bi morao živjeti samo od istina bez ljepote. Pače u jednom njegovu pismu stoji i ovo pitanje: »Ali zašto nije svejedno, da li se zaista ljepota pokriva s istinom ili ne? Jer naša čovječja natura traži, da je ljepota istovremeno i istina. To je sada svejedno, da li je naš razum preslab, da bi to mogao riješiti. Važna je činjenica, da čovjek traži apsolutno pokrivanje istine s ljepotom. Osim toga čovjek nosi u sebi srce, koje pak traži osim ljepote i istine i dobrotu: čistoću, poniznost, pravednost, svetost. U dubini svoga bića osjećamo i sigurni smo, da se negdje u beskrajnosti sve te istine i ljepote i dobrote kriju u jednom, apsolutnom. Tamo je zbilja i zaista ljepota. Naš umjetnički ideal (misli na Piu i na sebe) jest dakle, da usrećimo gledaoca ljepotom, koja mora biti ožarena etosom, odsjev one apsolutne ljepote — istine — dobrote. Samo onda, kad ljudsko srce nađe sve to spojeno u jednom, onda je ugrijano, moćno, sretno.«

Nisu li to sve previsoke »fraze«, kad se govori o plesu? Ne, jer baš je ples takva umjetnost, gdje je već sam instrument, ljudsko tijelo samo po sebi ljepota ili grdoba. Ali baš u tom

leži najveća snaga i opasnost za plesnu umjetnost. Tijelo je naime najdirektniji nosilac ljudskih nastrojenja, a pogotovu, kad je lijepo. Ono samo po sebi djeluje na gledaoca kao magnet. Tu postoje dvije opasnosti, da ta ljepota postane sama sebi smisao i da prema tome i sam ples postane ništa drugo nego nizanje lijepih poza jedne do druge ili da se sve skupa rafinirano erotizira i time kao umjetnost ponizi i profanira. Mlakarevi su čisti borci najvišega umjetničkog ideala: oni znaju, da je tjelesna ljepota istina samo preko mosta čistoće, i stoga je njihov ples zaista ljepota, koja usrećuje.

Preko Mlakarevih ulazi u plesnu umjetnost nešto novo, nešto čemu još ni imena ne znamo, ali ono je tu, u organičkoj vezi s ostalim suvremenim klicama nove, ja ću otvoreno reći, metafizičke kulture, koja, iako nam u neljudskoj materijalizaciji našega sadašnjega života izmiče oku, ipak neizbrisivo zori u najelitnijim duhovima. (Treba čitati Claudela, Mauriaca, Maritaina, Bremonda, Bergsona i Berdjajeva.) Kad čovjek gleda Mlakareve, onda mu se čini, da je ona umjetnost, koju kod nas nazivaju »moderna« i time hoće reći: ona nesređena, bolna, nerazumljiva i nečista, ostala tako daleko iza nas. Stil, što ga unosi ovaj jedinstveni plesni par, jest stvaran i elementaran. Stvaran zato, jer je ravnoteža i harmonija između sadržaja i oblika uspostavljana, — elementaran zato, jer nije izgrađen na racionalističkom principu, nego je to više impulzivnoga, genijalnoga izvora. Kroz novu umjetničku orijentaciju Mlakarevih, koja priznaje bivstvovanje izvjesne apsolutne ljepote i volje, kao da se smirujemo u najtežem i najgrandioznijem problemu, koji tvori središte svega, smirujemo se u ravnoteži između relativnoga i apsolutnoga, između iracionalnoga i racionalnoga, između kaosa i kozmosa, između ljudskoga i božanskoga.

»Zemlja je mati i nebo je luč — pisao je Mlakar još 1928. g. Radi toga se približavamo velikim i istinskim kulturama prošlosti. — Umjetnina nije slikanje čuvstvenoga umjetnikova života, nego istinskoga života, koji se baš odigrava iz čuvstva, razuma i volje. Te tri silnice skupa tvore pak umjetninu. Umjetnina je izvjesna istina, ali u toliko u koliko je životno pozitivna.« Iz tih općih, filozofskih okvira, u kojima je skicirana čitava jedna idejna prekretnica modernoga baleta, realiziraju Mlakarevi snažnom umjetničkom voljom svoj stil. Njihov ples traži druga — gledaoca identične kulturnosti, s kojim bi oni mogli idejno stajati u najživljem kontaktu, donoseći puninu unutarnje radosti, povezujući svojom umjetnošću »ovostransko s onostranskim«, krešući i pireći vatru čežnje za onim svijetlom, što izdiže čovječanstvo barem za pedalj visoko nad zemljom, našom dobrom majkom, ali koja za čovjeka nije vazda harmonija i ljepota nego surova, bezobzirna borba za materijalna dobra.

Stog se može reći, da je njihov ples u najvišem smislu blagotvorno socijalan i duboko općečovječanski.

5.

Iza toliko idejne jasnoće i umjetničkoga zanosa, dakako posjedujući puno plesno znanje, tjelesnu školovanost i visoku tehniku, lako je bilo hitrim plesačima preskakivati sve prepone i trčati ravno k cilju. Od 1928. do danas proteklo je devet godina, i njih su Mlakarevi ispunili tolikom zrelošću i obiljem stvaralaštva, da danas predstavljaju jedno jako evropsko ime, koje u srcu Evrope, u onom internacionalnom virvaru švicarske sredine, okuplja oko sebe kulturnu elitu svijų kontinenata. Snositi odgovornost za balet prve züriške pozornice sigurno nije laka stvar. Tamo su Pia i Pino postavili u roku od tri godine dva velika baleta s muzikom Frana Lhotke: »Đavla u selu« i senzacionalnu »Sredovječnu ljubav«, s kojom su još kao skicom postigli treću nagradu u Parizu na velikom međunarodnom plesnom natjecanju u teatru Champs Elysées 1932. g.

U obadva su slučaja i Pia i Pino odskočili kao samostalne umjetničke ličnosti. Pia sa sklonošću prema minucioznoj koreografiji detalja, koje ona voli i obrađuje s mnogo ljubavi i finese, a Pino, kako smo već rekli, u velikoj koreografskoj arhitektonici velikih kompozicija, koje se poput velikih drama dugoga daha odvijaju mirno, dostojanstveno i u preciznoj jasnoći.

Što njih dvoje znači jedno za drugo, koliko tko od njih daje i koliko žrtvuje od svoga za ujednačenu formu i zajedničko kreiranje umjetničke i životne istine, to će za nas ostati tajna. Mi znamo i vidimo samo to, da je njihova tehnička i ideološka umjetnička srodnost jedinstvena, i da je izvor, iz kojega se inspirira njihovo pojedinačno i skupno stvaranje, isti.

6.

Pored svega toga i Pia i Pino Mlakar su istinski lirski pjesnici. Pia pače već ima spremnu za štampu zbirku pjesama na njemačkom jeziku. (Ona inače dobro govori hrvatski, što i lako razumljivo, jer svako ljeto proboravi s Pinom u Dalmaciji, koju njih obadvoje poznaju bolje nego mnogi od nas, rođenih Dalmatinaca. Tako su jednoga ljeta pješke obišli čitavu cetinsku krajinu bilježeći narodne plesove, naročito one oko Sinja i Vrlike, dok im je najmljeni magarčić nosio šatore i hranu.) Pino je štampao nekoliko svojih pjesama, od kojih donosimo izvorni tekst »Ubrana pesem lokostrelca«:

O Gospod,
v telo si me postavil,
da sem.
Kot prožno jeklo si mi usločil hrbtenico
in ramena kot bronast lok.
Z veseljem si napolnil moje tekanje
in kot vriskanje si napravil moje skakanje.
Rokam si zaukazal, da Te hvalijo
in v dlani si mi položil tiho govorico.
Z dragocenim sokom si me pobarval.

in srce obdaril s praritmom.
Iz zemlje si me zaklical
in zemlja mi je mati.
Silen in strasten je njen klic.
Silnejši in strašnejši pa je Tvoj protiklic.
O klic Luči!
O Gospod,
ki si morje in nebo in si vendar nad vsem.
O Nerazumljivi,
človekovo telo si si izbral kot prebivališče
in poveličal si ga po svojem Vstajenju.

(»Križ«, Ljubljana, prosinac 1928.)

Nije li to jedinstvena lirska formulacija plesnoga umjetničkog ideala Pie i Pina Mlakara? Da, novi je to izraz nove, metafizičke stvarnosti; novi ples, iz kojega zrači istina ujedinjena s ljepotom.

D. Žanko

OPERA

(Gostovanja. — Nove podjele. — Iz Zagreba u Zagreb)

U ulozi Blonde u Mozartovoj Otmici iz Saraja gostovala je naša priznata koncertna pjevačica gđa. Liga Doroghi. Kako je gđa. Doroghi od svih naših pjevača sigurno najviše pjevala Mozarta, to je — kako je i bilo očekivati — iznijela tu ulogu stilski i dotjerano, a i glumački mnogo slobodnije i življe nego prigodom svog prošlogodišnjeg nastupa u Đaku prosjaku. Inače izvedba pod vodstvom g. Matačića (nov je bio g. Grba u nepjevačkoj ulozi Selim-paše) nije još izgubila od svoje nedavno novouvježbane svježine.

U Donizettijevoj Luciji Lammermoorskoj započeo je niz svojih gostovanja česti i dobrodošli gost naše opere g. Christy Solari, te je svojom profinjenom interpretacijom i ugodnim glasom mnogo doprinio uspjehu te nama već malo daleke opere, iako je ona jedna od najuspjelijih i najpoznatijih Donizettijevih opera. Pjevački tešku naslovnu ulogu uspješno je svladala gđica. Z. Župeuc, koja će se — stekavši potrebnu rutinu, sigurnost kretanja na pozornici i repertoire — moći posvetiti detaljnijem izrađivanju povjerenih joj uloga, te znači svakako dobitak za našu operu. G. Župan zauzeo je vidno mjesto u našem ensemblu, ali u pogledu izrađenosti viših položaja svog plemenito obojenog glasa nije još pokazao željeni napredak. G. Vičar kao Lord Arthur slab. Glazbeno vodstvo preuzeo je g. Vaić, koji je višegodišnjim dirigiranjem opereta stekao potrebnu spremnost. Lani je preuzeo neke izvedbe Seviljskog brijača, a ljetos Luciju. Temperamenat, mar, ozbiljnost, shvaćanje i smisao za vođenje orkestra su svojstva, koja kod tog mladog dirigenta mnogo obećavaju, a koja su i kod te izvedbe došla do izražaja. Samo naš zbor nije mogao dočarati plemićko društvo.

Šoštakovićeva opera Katarina Izmajlova, ogledalo duha vremena u kojemu živimo, prošla je svjetskim pozornicama kao malo koje djelo zadnjeg vremena, izazvaši najraznoličnija mišljenja. I s pravom. Jer i ako se sa svime ne možemo složiti (na pr. scena ubistva Katarinina muža), naročito u sadržajnom pogledu, a glazba vjerno crta radnju na pozornici, ipak moramo priznati, da u tom dijelu ima i dosta pozitivnog. Tako su scene naturalističke radnje protkane manjim epizodama, koje baš nisu u savezu sa samom radnjom, a koje djeluju osvježujuće i kontrastno. Kao i kod Šostakovićeve Prve Simfonije, koju smo pred nekoliko godina imali prilike čuti, tako i ovo djelo nije još stilski zaokruženo. Velika je na pr. razlika u načinu obredbe prve i zadnje slike. Ali Šoštaković je i u ovom djelu pokazao instrumentalno znanje i smisao za orkestralno crtanje. Mnogo truda, da to teško djelo što uspješnije izvede, uložio je ravnatelj g. Baranović, u suradnji s redateljem gđom. Froman i scenografom g. Babićem, što im je i potpuno uspjelo. Isto tako velik dio uspjeha ide našem odličnom pjev. ensemblu, gđi. Mitrović, koja je vjerno prikazala tu neuku ženu, koju vodi samo njen ženski instinkt, gg. Križaj, Manoševski, Mirković, Rus, Griff i drugi, koji su svi iznijeli vrlo uspjele tipove. O novim članovima naše opere tenoru g. Gostiću, koji je pjevao ulogu Sergeja, i altistici gđici. Jelačić možemo reći, da su svoj zadatak u toj operi muzikalno izvršili. G. Gostića poznamo s njegovih ranijih gostovanja (tada u lirskim ulogama) kao savjesnog i upotrebljivog tenora, dok ćemo gđicu. Jelačić istom upoznati u ulogama, u kojima će moći da dođe više do izražaja.

Kad je, pred 14 godina u otvoreno tuškanačko kazalište ponovno uvedena opereta, izazvalo je to tada različita mišljenja, ali danas vidimo, da je time dana mnogim našim skladateljima pobuda, da pišu djela iz područja vedre glazbe. Dok smo doonda imali samo operete Zajca, Albinija i Prejca, mi u zadnje doba imamo gotovo svake sezone bar jednu domaću operetnu premijeru (Tijardović, Hiršler, Deči, Simaček, Glotz). Klasično doba operete je prošlo, kod tih današnjih djela ne može se govoriti o nekoj trajnoj vrijednosti, ali ne zaostaju mnogo za inozemnim sličnim produktima. Zagrebački muzičar i kritičar Žiga Hiršler uglazbio je novu operetnu reviju (više reviju nego operetu) pod naslovom: Iz Zagreba u Zagreb. Libreto je sastavio Rod Riffler — nema tu neke logične povezanosti, ni originalnosti, već po revijskom uzoru niz šarenih i različitih slika, a što je skladatelju dalo prilike, da uz internacionalne šlagere umetne i malo folklora. Inače ima u cijelom djelu dosta glazbe i jedan za reviju originalan zbor (fuga). Sve pisano melodiozno i zvučno dobro postavljeno, te bi neki šlageri mogli postati popularni. Muzički dirigent gosp. Štajcer. Orkestar se tokom večeri razigrao premda je u početku zvučio dosta jadno. Redatelj bio je g. Dubajić, koji je i igrao glavnu ulogu podvornika Martina. Pjevački i zvučno začudo prilično oskudnu tenorsku ulogu uspješno je iznio gosp. Šepec. U ostalim ulogama po običaju gđe. Cvetičanin,

Dubajić i Žličar te gg. Majhenić, Erceg, Matošević i Jelinčić.

(Mignon, Faust, Šišmiš, Silva)

Već kroz nekoliko sezona redom izvodi dirigent gosp. Jozefović početkom sezone jedno nanovo uvježbano francusko djelo. Ovaj put bila je to ljupka Thomasova Mignon, od mnogobrojnih njegovih — u glavnom uspjelih — djela uz Hamleta još i danas najpopularnija opera. Ta opera u starom stilu lirske opere bila je i na našoj pozornici češće novo uvježbana, a ovaj su put i pjevači opravdavali njenu ponovnu izvedbu. Gđica Tončić i gosp. Solari bili su idealan lirski par, prva svojom iskrenošću i zvonkim glasom, a gosp. Solari kulturom i profinjenošću. Naročito je vrijedno istaknuti njegov rastanak s Mignon u II. slici. Gosp. Griffu uloga Lottarija vrlo dobro pristaje, pa je takova izvedba morala uspjeti. U ostalim ulogama po običaju savjesni gosp. Šepec i gđica Župeuc. Glazbeno spominjem osobito lijepo izveden orkestralni uvod u II. čin.

Jedna odlična pjevačica kao što je gđa Bahrija Nuri-Hadžić naravno da je Margaretu u Faustu donijela izrađeno i pjevački dotjerano (lijepi piano i jasan izgovor), premda njen mezzosopranski obojeni glas ne odgovara ustaljenom i ispravnom lirskom shvaćanju Margarete.

Ugodno je iznenadila sigurnim nastupom i slobodnim, nesputanim kretanjem na pozornici gđica Bianka Dežman, učenica naše Muzičke akademije, koja je nastupila u ulozi Adele u Straussovu Šišmišu.

Glas je lirskog karaktera, za sada još manjeg opsega, a kolorature je uspješno svladala. Uz daljnji rad gđica Dežman bit će u operi uporabiva pjevačica, isprva naravno za subretnu struku. Nov je bio i gosp. Kučić, koji je uspješno, iako pjevački presvježe prikazao blaziranog grofa Orlovskog. Ostale uloge bile su u poznatoj podjeli: gđa Misita, te gg. Šepec, Hržić, Binički i Majhenić.

Gđa Mimi Balkanska pjevala je prvi put u Zagrebu Kalmanovu Silvu i ponovno potvrdila već prije stečeni povoljan sud. U prvom redu ukusne toilette, pa njen šarm i temperament, a i pjevački imala je — naročito u višim položajima — prilike istaći punoću glasa. Čini se, da je gđa Balkanska djelovala i na ostale, te je cijela predstava pod vodstvom gosp. Stajcera protekla u dobrom raspoloženju. Samo čemu davati odličnom komičaru, kao što je gosp. Dubajić, uloge u kojima treba pjevati?

Dr. Hubert Pettan

KULTURNA KRONIKA

NOVA VELIKA ŠVEDSKA KULTURNA DONACIJA. Na uspomenu 100. godišnjice utemeljenja najveće švedske nakladničke firme Albert Bonnier u Stockholmu utemeljili su sadanji vlasnici te firme K. O. Bonnier i njegova supruga zakladu od jednog milijuna švedskih kruna (12 milijuna dinara) u korist književnika, novinara i ilustratora. Zaklada je stupila u život na dan kada je prije 100 godina izašla prva knjiga nakladništva. Iz te zaklade dijelit će se nagrade za švedske književnike, novinare i umjetnike za najljepše ilustracije i opreme knjiga. Zakladom će upravljati zastupnici nakladnika, švedskih književnika i novinara, a predsjednikom bit će određen delegat švedske Akademije znanosti i umjetnosti u Stockholmu. Nakladna firma je ujedno utemeljila posebni fond od pol milijuna švedskih kruna (šest milijuna dinara) za namještenike svoje firme i najveće filijale, kao i za članove saveza knjigoveža. Tom je zgodom firma razdijelila pol milijuna švedskih kruna svojim namještenicima, a po 50.000 Kr. darovala je savezu švedskih knjižara i trgovaca muzikalijama.

Dr. Bučar

ROMAN O RABELAISU. Doskora će u nakladi J. Kittla u Moravskoj Ostravi izići roman Ernsta Sommera, u čijem će središtu biti Rabelais. Roman će odmah biti preveden na češki.

»BOLESNI NIETZSCHE« (Der kranke Nietzsche). Pod ovim naslovom izići će u nakladi Bermann-Fischer, Beč, pisma Nietzscheove majke, što ih je pisala Franzu Overbecku. Pisma je uredio Friedrich E. Podach.

70-GODIŠNJICA SLOVAČKE KNJIŽEVNICE TIMRAVE. 2. listopada 1937. navršila je slovačka književnica Timrava (pseudonim Božene Slamčikove) sedamdeset godina života. God. 1896. počela je surađivati u »Slovánske pohl'ady« i istakla se kao dobar realistički pripovjedač slovačkog života u brojnim pripovijestima, skicama i novelama. Njezina djela — ukupno sedam svezaka — vrijede kao dokumenti slovačkog života; obradila je u njima slovački život, ljude i društvenu problematiku. Osobito su joj značajni romani »Všetko pro narod« i »Hrdinovia«, u kojima je dala povijest slovačkog seljačkog kolektiva za vrijeme svjetskog rata i poslije njega.

UMRO V. A. MJAKOTIN. U Pragu je 5. listopada 1937. umro poznati ruski socijalni historičar i publicist Venedikt Aleksandrovič Mjakotin u starosti od sedamdeset godina. Više je godina uređivao reviju »Russkoje bogatstvo« 1906. osnovao je nacionalsocijalističku stranku. God. 1922. morao je emigrirati iz Rusije. Živio je nekoliko godina u Pragu, a zatim pošao u Sofiju, gdje je predavao na sveučilištu. Objelodanio je mnogo radova iz kulturne povijesti Rusije i socijalne povijesti Ukrajine. Najznatnija su mu djela »Protopop Avakum«, »Iz istorii russkogo obščestva«, »K istorii Nežinskogo polka« i »Očerki socialnoj istorii Ukrainy«.

HEINRICH MANN O EMILU ZOLI. U »Editions de la Nouvelle revue critique« u Parizu izišao je francuski prijevod monografije Heinricha Manna o Emilu Zoli. Prijevod je izradio Y. Le Lay, a uvod napisao Georges Gruau.

HLJEBNIKOV U JEDNOM SVESKU. O petnaestgodišnjici smrti Velemera Hljebnikova

izdala je moskovska nakladna kuća »Sovjetskij pisatelj« izbor iz njegovih pjesama u redakciji, s biografskim nacrtom i opaskama N. Stepanova. Svezak obuhvaća ukupno sto što većih što manjih pjesama.

TRI ISTODOBNA PRIJEVODA LJERMONTOVLJEVA »DEMONA« NA POLJSKOM. Varšavska nakladna kuća F. Hoesick izdala je u posljednje vrijeme tri prijevoda ove Ljermontovljeve poeme. Time se je spasila iz neprilike, u koju je dospjela, kad je u kratko vrijeme dobila jedan za drugim tri prijevoda od jednako cijenjenih prevodilaca: Irene Slonimske, Jozefa Sklodowskoga i Kazimierza Chylinskoga. Prevodioci naravno nisu ni slutili, da istodobno prevode »Demona«, a nakladna kuća nije htjela nijednoga od njih pretpostaviti drugome, pa su tako izašla sva tri prijevoda gotovo u isto vrijeme. Uz to treba spomenuti, da ti poljski prijevodi Ljermontovljeve poeme nisu nikako prvi: »Demon« je na poljski već nekoliko puta preveden u cjelini kao i u odlomcima.

JAPANSKO KAZALIŠTE. Monografiju Marije Piper o japanskom kazalištu izdala je naklada »Societas« u Frankfurtu na Majni.

NOVA DJELA FRANZA WERFELA. Nakladna kuća Paul Zsolnay (Beč) objavila je nedavno, da će izdati tri nova djela Franza Werfela, i to: roman »Höret die Stimme« (Čujte glas), igrokaz »In einer Nacht« (U jednoj noći) i veliki esej »Ueber die reinste Glückseligkeit des Menschen« (O najčistijem blaženstvu čovjeka). Roman »Höret die Stimme« već je izišao i prevodi se na engleski, američki, madžarski, talijanski, švedski i finski. Pripremaju se prijevodi i na druge jezike.

»INŽINJER LJUDSKIH DUŠA«. Sovjetska »Literaturna Hazeta« (br. 49) donosi zanimljive članke u vezi s izborima (12. XII. 1937.). U tim je člancima obilježena uloga današnjeg sovjetskog književnika. Tako u članku A. Korolja čitamo: »Sovjetski književnik — »inžinjer ljudskih duša« — prije svega je boljševički agitator i propagandist.« Književnik Le piše o ulozi sovjet. književnika ovo: »Mi moramo tako organizirati naš rad, da ne bude niti jednog člana, niti kandidata saveza književnika, koji ne bi uzeo učešća u pripremi za izbore. Naša centralna i mjesna štampa mora da ima svaki dan male i velike dopise od književnika o toku priprema za izbore. Zato treba da naši književnici budu svaki dan među masom naroda, i to ne samo u samome Kijevu, nego i na periferijama, u gradovima i u selima naše cvatuće Ukrajine...« J. Horodyskyj piše: »Sovjet. književnici znadu, što trebaju raditi... Svaki dan treba ispuniti radom u korist pripreme 12. prosinca...« (i)

50-GODIŠNJICA OLHE KOBYLJANSKE. Ukrajinska spisateljica Bukovine (Ukrajinski dio zemlje u Rumunjskoj) Olha Kobyljanska (* 1865.) slavila je 50-godišnjicu svoga književnog rada. Tom prilikom priredio je Ukrajinski Sociološki Institut u Pragu akademiju, te je počastio jubilarku titulom doktora honoris causa. Kobyljanska je napisala mnogo različitih priča i romana u simbolistično-modernom pravcu. Važnija su joj djela: »Carivna«, »Zemlja« i druga. (i)

ŠKOLSKI PLEBISCIT U ZAKARPATSKOJ UKRAJINI (»Podkarpatskoj Rusiji«). Češka je vlada proglasila plebiscit u Zakarpatskoj Ukrajini, u kome su se roditelji pojedinih đaka imali izjasniti, da li hoće da se njihova djeca uče iz ukrajinskih udžbenika ili ruskih. Pobijedili su Ukrajinci, dobivši preko 60% svih glasova. (i)

NOVI PRIJEVOD EVANĐELJA NA UKRAJINSKI JEZIK. Poznati ukrajinski neumorni naučenjak, bivši ukrajinski ministar prosvjete i rektor ukrajinskog sveučilišta, dr. Ivan Ohijenko preveo je s grčkog jezika na ukrajinski evanđelje. Prijevod je vrlo lijep i pristupačan. Dr. Ivan Ohijenko, kao filolog i jedan od najboljih suvremenih poznavalaca ukrajinskog jezika, pridonio je time ukrajinskoj književnosti dragocjen biser. Bogatstvo stila, neiscrpljiv rječnik i narodna frazeologija, pogotovo ritam i melodičnost — to su glavne vrline ovog prijevoda. Osim toga ima i tu veoma važnu i dobru stranu, što je svaka riječ akcentuirana, jer je akcent u ukrajinskom jeziku pokretan te stoga i težak. Na kraju vrijedi spomenuti, da je prijevod vrlo točan i solidan. Ove godine isti će autor štampati u svom žurnalu »Ridna Mova« (rodni jezik) svoj prijevod »Pjesme nad pjesmama« i »Psaltira«, prevedenih iz starohebrejskog jezika. (i)

UKRAJINSKA GRAMATIKA NA TALIJANSKOM JEZIKU. Pod konac prošle godine (1937.) izdao je Kraljevski Viši Istočni Zavod u Napulju prvu ukrajinsku gramatiku na talijanskom jeziku od Jevhena Onaćkoga. U gramatiku ušla su najistaknutija djela ukrajinske književnosti (Sevčenko, Franko, Lesja Ukrajinka i mnogo starijih i mlađih autora). U spomenutom zavodu počela je još pretprošle godine obuka ukrajinskog jezika, koji predaje spomenuti autor gramatike J. Onaćkyj. U Rimskome radio-komunikeju govori se o toj gramatici, da se je »htjela ovim lijepim izdanjem pobuditi volja za studij jezika, života i bogate književnosti ukrajinskog naroda, koji se počinje sve više ispoljavati u događajima istočne Evrope, te koji će uz svoju mnogobrojnost (od preko 40 milijuna pučanstva) i uz svoj privilegirani smještaj na plodnim zemljama Crnomorskog područja sigurno odigrati važnu historijsku misiju.« (i)

UKRAJINSKA IZDANJA I ŠTAMPA U SOVJETSKOJ UNIJI 1936. G. U 1936. god. štampano je u sovjet. Uniji na ukrajinskom jeziku 69,104.000 knjigâ, 177 žurnala, te 1402 novine. (i)

STJ. TRONTL NA ČEŠKOM. »Selské listy« u Olomoucu donose u brojevima 49, 51, 52 god. 1937. novelu »Dvije proslave« (Dvě oslavy) hrvatskog književnika Stj. Trontla, u prijevodu dra. B. Vybírala. Ta je Trontlova novela izašla najprije u »Hrvatskoj Reviji«, a onda u Tron-

tlovoj zbirci »Pet cigareta« (Moderni hrvatski pisci, knj. 4, Binoza). (bj)

ALL'INSEGNA DEL PESSE D'ORO. Tako se zove kolekcija, koju uređuje pri nakladništvu Hoepli talijanski književnik Giovanni Scheiwiller skupa sa svojom ženom Mirom. Dosada je izišlo 9 svezaka, od kojih svaki obuhvaća 32 stranice. Kao prva knjiga ove kolekcije izišla je zbirka pjesama mladog i talentiranog Talijanca Leonarda Sinisgallija: 18 Pjesama. Druga knjiga bila je Sofficijev »Thrène pour Guillaume Apollinaire« (o čemu je bilo govora na ovom mjestu u prošlom broju »Hrv. Revije«). Zatim su objavljene još ove knjige: Raffale Carrieri: Persico; Massimo Lelj: Ihnusa; Jaime Sabartés: Picasso; Paul Valéry: Instans; Antonella Dalfino: Poesie; Confucius: Digest of the Analects (prijevod s originala Ezra Pound) i Jerransa (pseudonim urednika Scheiwillera), Frammenti da un diario inedito. — Kako je razabrati, ova je kolekcija uređena s mnogo ukusa, savjesnosti i raznolikosti, pa je od talijanske i strane kritike bila najljepše pozdravljena. (n)

JALOUX i DUHAMEL. Nedavno je u nakladi Mercure de France izišla knjiga Georgesa Duhamela »Les Maitres«. U »Nouvelles litteraires« Edmond Jaloux izražava se pohvalno o najnovijem romanu glasovitog svog druga i veli, da je taj roman u prvom redu himna potrebi čistog zraka, koji nam pružaju jedino heroji. Ali, veli malo dalje Jaloux, tragedija je Maitres-a, da se nikad viša intelektualna vrijednost ne spaja s višim moralom... Jaloux smatra, da je ovo najuspjelije Duhamelovo djelo. (n)

CEZANNOVA KORESPONDENCIJA. U nakladi B. Grasseta, a pod uredništvom Johna Rewalda objavljena je Cezannova korespondencija. Osobito je zanimljiva majstorova prepiska sa Zolom, Mirbeauom, Vollardom itd. Knjiga je ukusno opremljena i sadrži niz ilustracija. (n)

NAPRETKOV NATJEČAJ ZA IZRADU POPULARNIH PREDAVANJA

Središnja Uprava Hrvatskog kulturnog društva Napredak u Sarajevu raspisala je natječaj za izradu popularnih predavanja, i to: 1. Solidarnost u narodnom i društvenom životu. — 2. Kako da se podigne seljačka privreda s osobitim obzirom na pasivne krajeve.

Kod izrade predavanja treba paziti, da stil bude živ, izlaganje stvarno, način izražavanja popularan, razumljiv i naprednijim seljacima, izlaganje treba popratiti uvjerljivim i živim primjercima.

Čitljivo pisane rukopise s označenom adresom treba poslati Središnjoj Upravi Napretka, Sarajevo — najkasnije do 1. siječnja 1938.

Opseg jednog predavanja ne smije biti veći od 12 ni manji od 10 pisanih stranica arka. Od svake od označenih tema nagradit će se po jedan najbolji rad nagradom od 400 Din.

Nagrađeni rukopisi postaju svojina »Napretka«. Nenagrađeni rukopisi vraćaju se samo na izričiti zahtjev.

SADRŽAJ: DR. JULIJE MAKANEC, Razmišljanja o hrvatskom preporodu, 1. — OLINKO DELORKO, Fragment, 4. — NOVAK SIMIĆ, Odlazak ljeta; Sloboda samoće, 5. — VJEKOSLAV MAJER, Na grobu Matoša; Kišno veče; Svirač i svijet; Škola za vrijeme praznika, 6. — VLADO VLAISAVLJEVIĆ, Zemlja ga dozvala, 7. — STJEPAN HRASTOVEC, Seljanka u tužnu jesen, 12. — B. LIVADIĆ, † Ivo Badalić, 13. — ALBERT HALER, Psihološka ili filozofska estetika, 14. — IVAN GORAN KOVAČIĆ, Srdžba na izdavače i prevodioce, 22. — TIN UJEVIĆ, Mistički glasonoše, 26. — JUNIUS, Stvaranje države SHS pred mirovnom konferencijom u Parizu, 29.

FEUILLETON: B. LIVADIĆ, Kazalište, 36. — LJUBO KARAMAN, Malo poznata slikarska djela XIV. do XVIII. stoljeća u Dalmaciji, 37. — T. MORTIĐIJA, Srpski prijevod hrvatsko-ugarske nagodbe, 40. — KASIM GUJIĆ, »Studija« o Alipaši Rizvanbegoviću, 43. — DR. Z. GAŠPAROVIĆ, Život na selu, 44. — AEN, Carducci u evropskoj književnosti, 47. — I. K., Uz nova izdanja, 49. — D. ŽANKO, Plesna umjetnost Pie i Pina Mlakara, 50. — DR. HUBERT PETTAN, Opera, 53. — DR. BUČAR, Nova velika švedska kulturna donacija, 54. — Kulturna kronika, 54. — Napretkov natječaj za izradu popularnih predavanja, 56.

SLIKE: JEROLIM MIŠE, Šoltanka; Pod maslinom; Djevojka s maštilom; Oblačno jutro, 16—17.

»Hrvatska Revija« izlazi pomoću Matice Hrvatske. — Vlasnik izdavač i odgovorni urednik: Dr. Mile Starčević, Zagreb, Đorđićeva 8a. — Umjetnički uređuje: Vladimir Kirin. — Tisak Zaklade tiskare »Narodnih novina«, Zagreb, Frankopanska ul. 26. Za tiskaru odgovara: Vladimir Kirin, Deželićeva ul. 2. — Cijene za pretplatu: na godinu 200 d za članove Matice Hrvatske i đake 180 d. — Uprava: Zagreb, Matičina ul. 2., telef. 3382. — Uredništvo ne vraća rukopise i ne odgovara na pisma.